

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

№ 2 (213) СІЧЕНЬ

—

2011

2011 січень № 2 (213)

ВІСНИК

ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Заснований у лютому 1997 року (27)
Свідоцтво про реєстрацію:
серія КВ № 14441-3412ПР, видане
Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Рекомендовано до друку
на засіданні Вченої ради
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 6 від 21 січня 2011 року)

Виходить двічі на рік

Засновник і видавець –
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор **Курило В. С.**

Заступник головного редактора –

доктор педагогічних наук, професор **Савченко С. В.**

Випускаючі редактори –

доктор історичних наук, професор **Бур'ян М. С.,**

доктор медичних наук, професор **Виноградов О. А.,**

доктор філологічних наук, професор **Галич О. А.,**

доктор педагогічних наук, професор **Горошкіна О. М.,**

доктор сільськогосподарських наук, професор **Конопля М. І.,**

доктор філологічних наук, професор **Синельникова Л. М.,**

доктор педагогічних наук, професор **Харченко С. Я.**

Редакційна колегія серії «Соціологічні науки»:

Головний редактор –	доктор соціологічних наук, професор Кущенко О. Д.
Кононов І. Ф., доктор	доктор соціологічних наук, професор Рущенко І.П.,
соціологічних наук, професор	доктор соціологічних наук, професор Сокурянська Л. Г.,
Заступники	доктор соціологічних наук, професор Катаєв С. Л.,
головного редактора –	доктор соціологічних наук, доцент Коваліско Н. В.,
Хобта С. В., кандидат	доктор філософських наук, професор Лобас В. Х.,
соціологічних наук, доцент	доктор філософських наук, професор Гаврилов М. І.,
Лебідь Л. І., кандидат	доктор соціологічних наук, професор Каменська Т. Г.,
соціологічних наук, старший	доктор соціологічних наук, доцент Барматова С. П.
викладач	

РЕДАКЦІЙНІ ВИМОГИ

до технічного оформлення статей

Редколегія “Вісника” приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (*.doc, *.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см; верхній колонтитул — 1,25 см, нижній — 3,2 см.

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № ** (***) , 2011.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21] або [1, с. 21; 2, с. 13–14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова „Література” або після слів „Література і примітки” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статтю завершують 3 анотації обсягом 3 – 4 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

© ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011

ЗМІСТ

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ЛУГАНСЬК – 2010: МІСЦЕВІ ВИБОРИ І МІСЬКА ГРОМАДА»

1.	Кононов І. Ф. Суспільний вибір у міській громаді.....	5
2.	Кононов І. Ф. Місто як поле суспільного вибору (на прикладі місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. у місті Луганськ).....	21
3.	Хобта С. В. Чинники покладання кордонів міської громади (на прикладі міської громади м. Луганська).....	44
4.	Живілова М. С. Образ міста Луганська: просторовий вимір.....	57
5.	Лебідь Л. І. Карта проблем сучасного українського суспільства (за даними соціологічного опитування у м. Луганськ).....	63
6.	Віхров М. М. Криза соціальної солідарності та її вираження в місцевому виборчому процесі: Луганський контекст.....	79
7.	Уколова А. А. Соціально-професійна структура та освітній рівень населення м. Луганська: проблеми співвіднесення.....	86
8.	Єнін М. Н. Засоби масової інформації у місцевому виборчому процесі.....	97
9.	Петренко О. С. Вплив соціальних та демографічних факторів на поширеність феномена громадянських/консенсуальних шлюбів.....	109

ЕЛЕКТОРАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ

10.	Нікіфоров А. Р. Деякі особливості електоральної поведінки кримських виборців у світлі результатів останніх виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим (31 жовтня 2010 р.).....	121
11.	Гераськов С. В. Місцеві вибори-2010 на Донеччині: теоретичний і практичний аспекти.....	132

УРБАНІСТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

12.	Чантурія А. В. Місто як текст: семіотичний аспект аналізу....	143
13.	Ємець І. О. Місто як уособлення різних моделей представництва: виміри відповідальності та громадянського суспільства.....	151

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

14. **Ларіна К. О.** Розробка нових підходів до формування спільних малих інноваційних підприємств як інструменту активації соціально-економічного партнерства сучасних України та Росії..... 163

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

15. **Калініна К. М.** Університет в старопромисловому регіоні..... 169
16. **Мотунова І. Г.** Університет як простір міжкультурного діалогу..... 177

СОЦІОЛОГІЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

17. **Рознатовський І. В.** Особистість терориста: мотиви до дії, психологічні та соціальні особливості..... 187

ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ ЗА РУБЕЖЕМ

18. **Зірак Абдулла Карім.** Соціологія в Курдистані..... 194

ПОВІДОМЛЕННЯ

19. **Священик Олексій Слюсаренко.** Релігія та наука в сучасному світі..... 202
20. **Рашидов С. Ф.** Джерела і причини конфліктів в ісламському світі..... 204
21. **Сурова Н. Ю.** Міжнародна школа русистики як інструмент міжкультурної комунікації..... 207
- Відомості про авторів**..... 211

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ПРОЕКТ «ЛУГАНСЬК – 2010: МІСЦЕВІ ВИБОРИ І МІСЬКА ГРОМАДА»

УДК [316.334.3:324] (477.61)

Кононов І.Ф.

СУСПІЛЬНИЙ ВИБІР У МІСЬКІЙ ГРОМАДІ

Цей текст є вступним до серії статей, в яких аналізуються дані, отримані в результаті двох опитувань у місті Луганську в вересні – жовтні 2010 р., що були здійснені в межах дослідницького проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада». Проект мав дослідницький характер, а отже його метою було отримання фундаментальних знань про поведінку мешканців великого міста в період місцевих виборів. Прикладні аспекти цього проекту були редуковані суто до інформаційних впливів. Основні результати, отримані під час опитувань, були оприлюднені в Інтернет-виданні «Остров»[1].

Про проект.

Проект став результатом діяльності наукового колективу кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, громадської організації «Центр з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму» й Інтернет – видання «Остров». Сама ідея проекту, створення програми та інструментарію для його польового етапу, належали автору цих рядків, під чийм науковим керівництвом проект і був реалізований. Суттєва роль у вдосконаленні інструментарію для опитування належить к. соц. н. Хобті С. В. Вона розробила модель вибіркової сукупності, написала інструкцію для інтерв'юерів і провела для них інструктаж, а також здійснювала безпосереднє керівництво польовими етапами дослідження. Під керівництвом Хобти С. В. було здійснено математичну обробку даних, в якій взяли участь к. соц. н. Лебідь Л. І. та асп. Уколова А. А. Лебідь Л. І. та Уколова А. А. здійснювали контроль за роботою інтерв'юерів. Суттєвою була допомога в обробці даних з боку магістранток Живілової М. та Калганової І. Інтерв'юерами під час дослідження працювали студенти-соціологи 2, 3 та 5 курсів, що в цей час перебували на практиці.

Під час опитування застосовувалася випадкова вибірка. Процедура формування вибіркової сукупності мала такий вигляд. Спочатку був створений список вулиць та кварталів міста Луганська. Потім випадковим чином були обрані місця опитування. В цілому вони досить рівномірно розподілилися по території міста. Під час польового етапу пошуки респондента провадилися за такими принципами: на визначеній стороні (парна/непарна) вулиці інтерв'юер знаходив будинок,

що був визначений як точка початку опитування. Від цієї стартової адреси інтерв'юер починав рух та пошук респондента у приватному секторі з кроком 5 будинків та 10 квартир в багатоповерхових будинках по ходу збільшення нумерації помешкань. Відлік будівель здійснювався по визначеній стороні вулиці. У разі, якщо будівель на вулиці не вистачало, інтерв'юер повертав на сусідню вулицю так, щоб не перетинати дорогу. В домогосподарстві/родині дозволялося опитувати лише одну людину. Відбір респондента в родині здійснювався за принципом “найближчого дня народження”. Для цього зі слів будь-кого з дорослих членів домогосподарства інтерв'юер визначав дні народження усіх членів родини у віці 18 років та старше. Далі інтерв'ю проводилось з тим з членів родини, чий день народження буде ближчим до дати опитування. Така процедура давала достатні підстави для того, щоб вважати, що кожен член міської громади мав рівні шанси потрапити до вибіркової сукупності. Під час першого опитування (25 вересня – 1 жовтня 2010 р.) вибіркова сукупність становила 707 чол. (похибка 3,76%), під час другого (20 – 24 жовтня 2010 р.) – 671 чол. (похибка 3,9%). Загальні характеристики вибірових сукупностей подам у табличній формі.

Таблиця 1

Розподіл опитаних за статтю

Стать	Перше опитування		Друге опитування	
	Кількість (чол.)	%	Кількість (чол.)	%
Жіноча	450	63,6	400	59,6
Чоловіча	257	36,4	271	40,4
Total	707	100	671	100

Таблиця 2

Розподіл опитаних за віком

Вікові групи	Перше опитування		Друге опитування	
	Кількість (чол.)	%	Кількість (чол.)	%
18-30	198	28,0	110	16,4
31-45	160	22,6	144	21,5
46-60	168	23,8	179	26,7
Старші за 60	173	24,5	222	33,1
Всього відповідей	699	98,9	655	97,6
Не відповіли	8	1,1	16	2,4
Total	707	100	671	100

Таблиця 3

Розподіл опитаних за освітою

Освіта	Перше опитування		Друге опитування	
	Кількість (чол.)	%	Кількість (чол.)	%
Вища	298	42,1	234	34,9
Середня спеціальна або неповна вища	273	38,6	233	34,7
Повна середня	86	12,2	128	19,1
Неповна середня	38	5,4	50	7,5
Початкова	8	1,1	1	0,1
Всього відповідей	703	99,4	646	96,3
Немає відповіді	4	0,6	25	3,7
Total	707	100	671	100

Етнічні параметри вибіркової сукупності під час першого опитування були такими: українці – 64,4%; росіяни – 23,5%; білоруси – 1,1%; татари – 0,2%. Ще 0,5% належали до інших етнічних груп. 10,3% відмовились назвати свою етнічну приналежність, або їм було складно це зробити. Під час другого опитування етнічні характеристики вибіркової сукупності були такими: українці – 60,5%; росіяни – 34,3%; білоруси – 0,4%; татари – 0,1%. До інших етнічних груп віднесли себе ще 1,5% респондентів. Не дали відповідь про свою етнічну приналежність 3,1% опитаних мешканців Луганська.

В цілому відхилення між параметрами вибірових сукупностей під час першого і другого опитувань, з одного боку, вкладаються в межі теоретичної похибки вибірки. Але, з іншого боку, пояснюються відхиленням інтерв'юерів від інструкції. Це більш характерно для першого опитування. Вибіркова сукупність під час другого опитування за своїми пропорціями є ближчою до генеральної сукупності, якою виступали всі виборці Луганська.

Проблемне поле дослідження.

Наша дослідницька увага була зорієнтована на декілька проблем, поєднаних загальними рамками суспільного вибору. Відомо, що з 1997 р. в Україні діє Закон про місцеве самоврядування. Його ідеологія передбачає суб'єктність територіальних громад, які є самоврядними. Самоврядування здійснюється за моделлю представницької демократії, коли громадяни обирають своїх представників і довіряють їм приймати рішення щодо колективних проблем. Згідно з законом про місцеві вибори 2010 р. вибори здійснюються за змішаною системою – по мажоритарних округах та за партійними списками. Але більш ніж 10-річний досвід місцевого самоврядування в Україні продемонстрував, що територіальні громади

не набули характеру колективних суб'єктів. Мало того, в Україні можна констатувати кризу міст, яка виникла внаслідок недостатності їх власної фінансової бази для вирішення покладених на міські ради проблем. В принципі можна вести мову про те, що прояви цієї кризи характерні і для інших самоврядних поселень. Наочними її проявами є перманентний поганий стан поселенської інфраструктури, поселенського середовища загалом. Аспектами цього є незадовільний стан доріг, стан житлово-комунального господарства, який вже котрий рік загрожує гуманітарною катастрофою, переповнені полігони побутових відходів і відсутність сучасної індустрії переробки сміття, загрозливий екологічний стан міст, особливо великих, безсистемний розвиток міського середовища, який частіше за все детермінується тільки забаганками можновладців. В такому старопромисловому регіоні як Донбас процеси в поселенській системі обтяжені ще й специфічними проблемами.

В цілому до старопромислових регіонів в першу чергу треба віднести ті, які склалися як паливно-металургійні бази певних державних організацій. Їх господарська спеціалізація склалася ще на ранніх етапах індустріалізації, а пік їх розквіту припав на вищий період розвитку індустріального суспільства. В країнах центру світової капіталістичної системи найбільшого злету індустріальне суспільство досягло в повоєнні 10 – 15 років, в СРСР – в 1970-ті рр. Криза суспільства вугілля і сталі власне і сформувала сучасне поняття старопромислового регіону. Ознаками такого регіону є не тільки давня промислова діяльність, але й те, що він затримався на попередній стадії промислового розвитку, відстаючи від загальної динаміки. Такий стан речей ще більше проблематизує життя мешканців міст і селищ старопромислового регіону. В першу чергу це стосується моногалузевих та моновиробничих поселень[2]. Але й великі міста Донбасу перебувають у досить складному становищі.

Його складність полягає не лише у бракові коштів, які згідно з чинним законодавством залишаються у розпорядженні органів місцевого самоврядування, для самозабезпечення. Проблематизація пов'язана з загальною моделлю соціально-економічного та політичного життя в нашій країні. З уведенням Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р. виникла місцева політика, тобто управління поселеннями втратило характер суто технократичної діяльності. Почалася боротьба різних угруповань в межах правлячого класу, які мусили доводити свої претензії на місцеву владу через вибори. В цілому політичний простір набув фрактального характеру, коли його підпростори відтворювали риси цілого. Відтворення рис цілого у фрактальній структурі не означає підпорядкування місцевих рівнів політичному центру. Навпаки, в таких структурах окремі клітинки лише повторюють загальні риси цілого, але можуть поводитися по-різному. Тут виникають власні коаліції і розколи. Вже в 1997 р. трапилося декілька прецедентних подій, пов'язаних з конфліктами в органах

місцевого самоврядування та з конфліктами між суб'єктами різних політичних рівнів. Луганськ тут був одним з піонерів. 1997 р. тут розгорнулася боротьба навколо міського голови Олексія Данилова. Він був вихідцем із молодих підприємців. На посаді мера Олексій Данилов проявив себе ініціативним керівником. Але досить скоро увійшов в гострий конфлікт з центральною владою і керівними діячами обласного рівня. Олексія Данилова звинуватили у зв'язках з криміналітетом. Конфлікт тривав майже рік, поступово загострюючись. В цей період загадково загинув луганський журналіст Петро Шевченко, який був у дружніх стосунках з Олексієм Даниловим. Почався розкол в самій команді мера. Наслідком цих процесів стало протистояння складу міської ради та міського голови, яке закінчилося відстороненням Олексія Данилова від посади. Це був не єдиний прецедент того року, але, мабуть, найбільш резонансний. Він показав, що з цього часу до місцевого рівня політичного життя треба підходити як до відносно автономного політичного процесу.

Вибори на місцевому рівні відтворюють риси, які характеризують загальнонаціональний виборчий процес. Він є моментом імітативної демократії. Вона притаманна політичним системам країн периферії світової капіталістичної системи. Їй властиві такі риси. **По-перше**, асиметрія позицій учасників виборчого процесу. Правлячий клас є відносно згуртованим, а народні маси атомізовані. Отже, меню виборчого процесу формується без участі і впливу більшості населення країни. **По-друге**, політичний процес у цьому випадку нерозривно пов'язаний з економічним процесом. Життя в подібних країнах визначає безперервний обмін влади на власність і навпаки. Влада передбачає власність, а власність можна зберегти і примножити лише через використання влади. Такий тип периферійного капіталізму я вже досить давно запропонував називати мульковим [3; 4]. Тут я відштовхувався від термінології арабського дослідника Ібн-Хальдуна, для якого «мультк» – це єдність влади і власності, а, точніше, нерозривний процес «влада – власність» [5]. Виборчий процес є включеним у взаємну конвертацію влади і власності, підвищуючи чи знижуючи шанси певних груп у правлячому класі. Таким чином, виборці перетворюються в знаряддя боротьби груп правлячого класу. **По-третє**, клієнтельні групи, на які розбитий правлячий клас, мають відповідно до основного політико-економічного процесу подвійну природу. З одного боку, вони є об'єднаннями за економічними інтересами, але, з іншого боку, вони мусять мати політичне вираження. Політичні партії в нашому суспільстві і є політико-ідеологічними відділами клієнтельних груп. Боротьба за контроль над державним апаратом переважно є боротьбою за економічну монополію. Тому вона часом набуває дуже гострого характеру. Особливої гостроти вона набуває, коли стикаються між собою близькі за соціальними параметрами і могутністю клієнтельні групи (прикладом може служити боротьба між БЮТ і Партією регіонів). Рішучу перемогу

над конкурентом можна отримати лише завдяки підтримці більшості виборців. Але на їх розсуд неможливо винести реальні проблеми, які вирішуються в ході боротьби. Тому політичне життя також набуває характеру подвійності: для своїх та для широкого загалу. Ідеологічні гасла набувають суто маніпулятивного характеру. Головними діячами виборчого процесу стають політтехнологи. Взагалі, фігура політтехнолога заслуговує на спеціальне обговорення. Це – свого роду сучасні софісти, головним знаряддям яких є еристика як спосіб досягти перемоги за будь-яку ціну. Тому сучасні вибори зовсім не схожі на їх нормативну модель, яка передбачає актуалізацію потреб різних груп інтересів, пошук компромісу, вироблення технологій досягнення визначених цілей. Для представників правлячого класу, що беруть участь у виборах, знання про суспільство – лише засіб досягнення своєї мети, яка ніяк не пов'язується з суспільним благом. Тому і до соціології у них формується ставлення як до знаряддя обману. Він спрямований як на конкурентів (псевдорейтинги), так і на електорат. Через опитування представників останнього виявляються реальні проблеми, що турбують людей, але потім знання про них використовується знову-таки для маніпуляцій. Виборцям обіцяють розв'язати всі їхні проблеми. **Почетверте**, імітативна демократія тримається завдяки тому, що елітні групи периферійних країн інтегровані до світової капіталістичної системи, а, отже, їм потрібне визнання з боку елітних груп країн центру цієї системи. В умовах глобалізації це є перепусткою до легальної економічної діяльності на світовому ринку. Через це політичний клас країн периферії прагне визнання з боку елітних груп країн центру навіть більше, ніж легітимізації свого панування з боку власних громадян. Але це визнання можливе лише у разі дотримання демократичних процедур. Тому вибори в даному випадку є і знаряддям боротьби в середовищі правлячого класу, і засобом його інтеграції до світової капіталістичної системи.

От тут і виникає питання: а що примушує населення до участі в виборах? Адже і пересічні громадяни не можуть не розуміти, що вони обирають з чужого меню. Чому ж вони беруть участь в грі елітних груп? Чому тим самим вони продовжують суспільну угоду між нерівними?

Теоретичні рамки.

Виборчий процес вже давно є предметом уваги соціологів, політологів, соціальних географів, економістів та ін. Вже в ХІХ – на початку ХХ ст. Поль Відаль де ла Блаш (1845 – 1918) використовував дані про результати виборів у Франції для аналізу впливу природного середовища на поведінку людей [6, с. 15 – 16]. Результати, які накопичені в Європі за століття регулярних голосувань, широко використовують для вивчення регіональної системи різних країн [7; 8]. Польський соціолог Томаш Зарицьки відмічав, що результати виборів є досить складним і неоднозначним показником. Люди можуть керуватися різними мотивами навіть здійснюючи однаковий вибір. Але в цілому результати голосувань

можуть використовуватися як узагальнений показник поведінки великих спільнот [9].

Для вивчення виборчого процесу є характерним парадокс. З одного боку, результати виборів використовуються як соціальний показник в різноманітних дослідженнях суспільства. З іншого боку, становлення електоральної соціології відбулося тільки протягом 20 – 50-х років ХХ ст. [10, с. 187]. О. І. Вишняк пише, що «...електоральна соціологія, як і будь-яка розвинена наукова дисципліна, виконує функції опису, пояснення та прогнозування певних процесів» [10, с.188]. Між тим, з його ж аналізу видно, що вже з поясненням електоральної поведінки виникають ускладнення. Він показує, що в сучасній соціології співіснують декілька теорій виборчої поведінки: 1) теорія «класового» чи статусного голосування; 2) соціально-психологічна теорія електоральної поведінки; 3) теорія раціонального вибору. Перша теорія була обґрунтована П. Лазарсфельдом, С. Ліпсетом та С. Рокканом. З їхньої точки зору «...процес голосування виявляється не стільки вільним виявленням індивідів, скільки *демонстрацією солідарності індивіда з певною соціальною групою*» [10, с. 190]. Прибічники другої теорії, яка була обґрунтована в 60-ті рр. ХХ ст. А. Кемпбелом, пояснюють прихильність до тієї чи іншої партії або програм кандидатів ранньою політичною соціалізацією виборців в сім'ї та в школі. Підґрунтя останньої з теорій було викладено Е. Даунсом в праці «Економічна теорія демократії» (1957). Згідно з нею на виборця було перенесено характеристики Homo economicus, який користується винятково раціональним розрахунком вигоди. О. І. Вишняк висловлює думку, що «тільки синтез теорій партійно-ідеологічного та економічного голосування дає змогу системно пояснити структуру та динаміку електоральних установок і електоральної поведінки, розробляти моделі прогнозування поведінки виборців, технології впливу на поведінку електорату» [10, с. 198]. Так дійсно чинять в дослідницькій роботі більшість соціологів. Але не можна відволіктися від того, що це – еkleктичне рішення. Воно примушує механічно поєднувати теоретичні позиції, які між собою не узгоджуються. Так, в першій теорії основним є припущення про людину як про члена певної соціальної групи, що перебуває в конфліктній соціальній системі. Ця обставина підштовхує членів групи до внутрішньої згуртованості та до протистояння з іншими групами. Саме групова свідомість формує вибір кожного індивіда. Остання ж з теорій є за своїми методологічними засновками індивідуалістичною. В ній саме індивід – справжній соціальний суб'єкт. Він є носієм діяльності, а отже і суб'єктом вибору. Орієнтирами у виборі є індивідуальна вигода. Як бачимо, ці теорії створюють несумісну мову опису соціальної реальності. Їхніми мовами даються різні пояснення виборчого процесу. Не дуже переконливо виглядає і такий спосіб поєднання названих теорій: «...Як і в ситуації електорального вибору, так і в самому факті участі в голосуванні, теорія соціальної чи партійно-

ідеологічної ідентифікації пояснює поведінку «активного виборця, а теорія раціонального вибору (економічного голосування) – мало політизованої соціально та ідеологічно не ідентифікованої частини виборців, які «зважують» значущість участі у виборах, розраховують можливий вплив на їхнє особисте життя» [10, с. 205]. Можна погодитися з тим, що активні виборці думають не лише про себе особисто, але й про спільноту, про спільне благо, а неактивні – обмежені здебільшого вузьким горизонтом приватного життя. Але з цього не випливає, що саме останні ведуть себе раціонально, а перші – ні. Для раціонального вибору необхідна повнота інформації. Більш поінформовані саме активні виборці. У них більше можливостей для здійснення раціонального вибору, ніж у других. Той, хто обмежується лише своїм приватним життям, не здатен прийняти достатньо раціональні рішення навіть стосовно нього.

Отже, в електоральній соціології є серйозні проблеми з описом і тим більше з поясненням виборчого процесу. Не менші складності існують і з прогнозуванням результатів виборів. Можна сказати навіть більш жорстко. Практики соціологічних досліджень виборів і прогнозування їх результатів спираються, як правило, на інші засновки, ніж ті, що викладені в названих теоріях. Більшість електоральних досліджень проводяться не з метою отримати приріст фундаментальних знань, а для реалізації прикладних цілей. Такі дослідження є елементом супроводу виборчої кампанії певного кандидата чи політичної партії/блоку [11]. Вони використовують маркетингові стратегії і спираються на теорію та практику маркетингу [12]. Маркетинг не є наукою. Це – не просто вивчення ринків, а спосіб управління поведінкою учасників економічного процесу. В. А. Полторак про цю діяльність правильно пише: «...Це теорія і практика управління, одна з функцій менеджменту, спрямованого на розширення виробництва і збуту товарів та послуг на підставі дослідження ринку, виявлення існуючих і потенційних інтересів і потреб покупців, споживачів і якомога повнішого задоволення їх» [12, с.109]. Фактично в прикладних аспектах електоральна соціологія перетворилася в електоральний маркетинг. Його елементами і є політтехнології та реклама.

Маркетинг використовує дані та концепції різних наук – економічної теорії, психології, математичного моделювання. Значна частина його положень базується на здоровому глузді. Все це можна сказати і про прикладний аспект електоральної соціології. Тут накопичено багато цінних спостережень на кшталт: «якщо під час цього опитування індивід перебуває в нерішучості з приводу того, як він буде голосувати, це означає на 40% більш низьку вірогідність того, що цей індивід взагалі буде голосувати» [13, с. 419].

О. І. Вишняк запропонував формули розрахунків середньострокового та короткострокового прогнозів виборчої активності. Перша з них дає можливість прогнозувати виборчу активність за 2 – 6

місяців до виборів. Вона виглядає так: $N_{ac} = a_1 + 1/3a_2 - K$, де a_1 – частка тих, хто висловив намір брати участь у голосуванні, a_2 – частка тих, хто ще не визначився щодо участі, а коефіцієнт K пропонується визначити як різницю між реальним відсотком участі в двох попередніх виборчих кампаніях (за офіційними даними) і відсотком участі в цих кампаніях за даними ваших передвиборчих опитувань. Для короткотермінового прогнозування автор зводить формулу до вигляду: $N_{ak} = a_1 - K$ [10, с.214]. Не заперечуючи практичну корисність подібних формул, зазначу, що вони побудовані на здоровому глузді, а не базуються на теоріях електоральної соціології.

Теорія суспільного вибору значно ширша за електоральну соціологію. Вона виникла в проблемній зоні, де зустрічаються соціологія, економічна теорія, теорія ігор, математична теорія ймовірностей та ін. Шкода, що інколи теорію суспільного вибору зводять до теорії раціонального вибору. Це розташовує її в зоні ризику. Так, на 39 –му конгресі Міжнародного інституту соціології (Єреван, 11 – 14 червня 2009 р.) обговорювалися пастки, які загрожують соціологам країн колишнього СРСР. Л. Г. Титаренко таким чином передає відповідні міркування: «Для цього вченим пострадянських країн необхідно відкинути західні ідеї та схеми, що дискредитували себе в теорії та на практиці, навіть якщо в недавньому минулому вони уявлялися незаперечними. Мова йде і про західні теорії модернізації, оптимістичні версії глобалістських концепцій, теорії раціонального вибору, і про багато інших ідей, які ще поширені в пострадянських регіонах (націоналістичних теоріях, теорія «особливого шляху», суверенної демократії)» [14, с. 18].

Між тим, теорія суспільного вибору не тільки широка, але й пов'язана з найважливішими проблемами сучасності. Ще Д. Белл звернув увагу на те, що з переходом до того суспільства, яке він вважав правильним називати постіндустріальним, зростає значення суспільних благ. Власне, сама наука, теоретичне знання є найважливішими суспільними благами. Ця обставина ставить під питання можливості ринку як інституту регулювати розподіл суспільних благ. Він писав: «Основними політичними проблемами в наступному десятиріччі швидше за все будуть (на національному рівні) такі обумовлені суспільними інтересами питання, як охорона здоров'я, освіта і захист довкілля та (на місцевому рівні) злочинність і муніципальні організації. Всі вони мають значною мірою комунальну природу, і в їх вирішенні на національному рівні трудящі можуть зайняти досить ліберальні позиції, а на місцевому – бути розділеними інтересами тих груп, до яких вони належать» [15, с. 222]. Таким чином вирішення проблеми суспільного вибору прямо впливає на вирішення проблеми соціальної справедливості.

Денніс Мюллер декілька десятиріч присвятив аналізу та класифікації різноманітних теорій суспільного вибору. Викладення теоретичних підходів до проблеми суспільного/колективного вибору він

починає з визначення суспільних благ та з аналізу «дилеми ув'язнених». Проблема суспільного блага постає у теоретика з гіпотетичних стосунків двох улюблених західними теоретиками *A* і *B*, один з яких вирощує кукурудзу, а інший – вирощує велику рогату худобу. Вони можуть торгувати між собою, а можуть красти один у одного. Торгівля є грою з позитивною сумою, а крадіжка – грою або з нульовою, а бо з від'ємною сумою. Коли *A* і *B* узгоджують свої позиції, встановлюють права власності та накладають поведінкові обмеження на себе, то це є різновидом «конституційної угоди». Д. Мюллер пише: «Система прав власності та процедура їх дотримання є суспільним благом у трактуванні Самуельсона, оскільки “споживання кожним індивідом не призводить до зменшення споживання цього блага будь-яким іншим індивідом”.¹ Альтернативне чисте суспільне благо може бути визначене як благо, яке має надаватися в рівних кількостях усім членам співтовариства. Усім знайомі приклади чистих суспільних благ – національна оборона, поліція і протипожежна служба» [13, с.17]. Для чистого суспільного блага є притаманними дві якості – неподільність пропозиції і неможливість або неефективність виключення інших з його споживання. У цьому співвідношенні якостей криється суперечність: «Неподільність пропозиції є “пряником”, який робить колективні рішення вигідними для всіх; відсутність принципу виключення є яблуком, що зваблює індивідів до незалежної, некооперативної поведінки» [13, с.18]. Наприклад, всім членам територіальної громади вигідно побудувати міст через ріку. Але виграє найбільше той, хто уникнув витрат, а мостом користується. Тут є багато варіантів. Некооперативна стратегія може домінувати в одноразовій грі, але в супергрі її замінює кооперативна стратегія. Суспільні гравці можуть взаємно обирати кооперативну стратегію, але при її порушенні той, хто постраждав від обману, може почати некооперативну гру, щоб покарати партнера за порушення правил. Чим більшим є співтовариство, тим вірогідніше, що в ньому з'являться люди, які будуть отримувати вигоди з некооперативної поведінки. Тому тут необхідна інституційна регуляція поведінки людей. «У великому, мобільному і гетерогенному співтоваристві офіційне формулювання норм взаємовигідної поведінки (тобто, яким мусить бути внесок кожного в надання суспільних благ) може виявитися необхідним хоча б для того, щоб індивіди знали, яка поведінка відповідає суспільним інтересам» [13, с. 20]. Демократія, за Д. Мюллером, і є таким інститутом прийняття колективних рішень, потреба в якому виникає з досягненням суспільством певного розміру [13, с. 21]. Щоправда, державне втручання у дотримання норм веде до збільшення некооперативної поведінки, адже люди починають перекладати рішення на державу. Це в свою чергу стимулює ескалацію державного втручання [13, с. 22].

¹ Samuelson, Paul A., The Pure Theory of Public Expenditure//Review of Economics and Statistics 36, November 1954, 387 – 389. (Посилання Д. Мюллера)

Таким чином, великі сукупності людей можуть здійснювати колективний вибір лише тоді, якщо вони підкоряються певним інституційним нормам. Д. Мюллер пише: «Для прийняття колективних рішень потрібні правила просто тому, що люди живуть разом. Той факт, що вони просто групуються в певних географічних областях, створює можливості і необхідність для здійснення колективних дій» [13, с. 913]. Але далі він висловлюється чіткіше: «Потенційні можливості для прийняття колективних рішень, які дають вигоду всім членам співтовариства, безсумнівно, існують до тих пір, поки є законні підстави називати групу людей, що мешкають по сусідству одне з одним, співтовариством» [13, с. 914].

Найважливіше в проблемі колективного вибору криється в його механізмах. Голосування – це один з них у великих співтовариствах. Для пояснення електоральної поведінки в теорії раціонального вибору виведено навіть формулу, яка мусить пояснити, в якому випадку індивід прийме для себе рішення йти на голосування. Вона має такий вигляд: $PB + D - C > 0$, де PB – очікувані вигоди від голосування, D – задоволення від голосування, C – особисті витрати [13, с. 411]. Незважаючи на стрункий вигляд і простоту формули, незважаючи на складні обчислення імовірностей все це стійкого приросту знань про суспільний вибір не забезпечує.

Електоральна поведінка залишається парадоксальною. По-перше, вага окремого голосу в великих співтовариствах є надзвичайно низькою. «Навіть коли імовірність голосування кожного виборця за одного кандидата становить 0,5, імовірність того, що окремий голос стане вирішальним в спільноті з 100 млн. громадян, становить лише 0,00006» [13, с. 428]. Але ж обирають конкретні індивіди. Кожний з них мотивується раціональними сподіваннями і розрахунками. Це робить незрозумілими раціональні сподівання виборця на свій вплив на результати виборів. По-друге, цей парадокс породжує проблему «безбілетників». У великих суспільствах виникають групи людей, які уникають участі в колективному виборі, але користуються його результатами.

Теоретики колективного вибору перебрали всі можливості пояснення участі громадян у голосуваннях. Рух тут можна зобразити такою траєкторією: початковим моментом є уявлення про виборця як про раціонального егоїста, цього егоїста весь час доводиться вдосконалювати, приписуючи йому то смак до голосування, то мінімаксу стратегію, то прагнення до вираження своїх уявлень про те, якими повинні бути результати виборів, а потім пропонується гіпотеза етичного виборця, який на перевірку виявляється тим же егоїстом, але таким, що боїться і уникає негативних санкцій з боку співтовариства. В цьому кінцевому пункті виборець починає нагадувати доктора Джекілла та містера Хайда [13, с. 433]. Д. Мюллер робить висновок: «Важливий наслідок з підходу до аналізу політичної діяльності з точки зору

раціонального вибору полягає в тому, що голосування виявляється для індивіда ірраціональним, якщо акт голосування базується на передумові, що його голос впливає на результат виборів. При такому спостереженні голосування варто пояснити як захід, що задовольняє певним мотивам індивідів, а не як те, що напряду пов'язане з результатами виборів. Було висунуто декілька гіпотез, які не базуються на передумові, згідно з якою виборець вірить в те, що саме його голос виявиться вирішальним. Але жодна з цих гіпотез не гарантує, що виборці зберуть достатню інформацію, щоб зробити розумний вибір» [13, с. 920].

Якщо скористатися термінологією Імре Лакатоса [16, с. 77], то можна сказати, що у теорії колективного вибору дуже маленьке тверде ядро і дуже великий захисний пояс, що постійно змінюється. Це не означає, що в цій теорії не здійснено накопичення позитивних знань. Тут обґрунтовано зв'язок колективного вибору з суспільним благом, виявлено перемінні, які найбільше впливають на результати голосування (освіта, невпевненість, фіктивні перемінні, що представляють відчуття обов'язку голосувати та перемінні затрат [13, с. 420]), проаналізовано парадокси голосування і роль суспільних інститутів у забезпеченні колективного вибору та ін. Ми брали до уваги ці досягнення при плануванні свого проекту.

Завдання дослідження.

Дослідження було організовано навколо трьох блоків проблем: 1) групове та індивідуальне в формуванні групового вибору на рівні міста; 2) покладання міською спільнотою своїх кордонів і роль кордонів у формуванні колективного вибору; 3) соціальна структура міста і колективний вибір.

Перший блок проблем розглядався в таких ракурсах. **По-перше**, вивчалася формування готовності до участі в голосуванні. Це, так би мовити, формування колективного рішення стосовно участі в колективному рішенні. **Гіпотеза участі** мала такий вигляд. Вибори для більшості наших громадян залишилися єдиною легітимною формою участі в політичному процесі. Вже майже два десятиріччя для громадян України характерно, з одного боку, дуже критичне ставлення до влади і, з іншого боку, високий рівень участі у виборах. Таке поведінкове поєднання різноспрямованих настанов виникло в останні роки існування СРСР і продовжує існувати увесь час української незалежності. Дуже високий рівень участі у виборах був в СРСР, але це досяглося мобілізаційними заходами. Вибори, позбавлені вибору, організовувалися як обов'язкове свято. Звичка до участі у виборах наклалася в незалежній Україні на слабку легітимність влади, на відрив політичного класу від інших верств в соціальній структурі України. Правда, участь у попередніх місцевих виборах була дещо нижчою, ніж у виборах загальнонаціональних. Але попередні тенденції давали можливість передбачити досить високий рівень участі жителів Луганська в виборах міського голови та депутатів міської ради (орієнтовно на рівні 60%). Цей

рівень не залежить, як ми вважали, від якогось одного фактора, а обумовлений наявними установками до участі в будь-яких виборах. Сама готовність до участі в колективному виборі багато в чому має протестний характер і є зворотнім боком делегітимації влади на всіх рівнях. Разом з тим, на нього суттєво можуть вплинути такі фактори як: 1) обставини перебігу передвиборчої кампанії в місті та 2) ставлення до політики Партії регіонів на рівні країни. Перевірка гіпотези здійснювалася через вирішення таких завдань. Перше. Фіксувалися вербальні реакції на питання про наміри взяти участь у виборах та проголосувати за певного кандидата і партію. Друге. З'ясовувалася громадська думка щодо ситуації в місті за час перебування при владі міського голови та міської ради попереднього скликання, а також щодо найбільш резонансних рішень Уряду. Третє. З'ясовувалася громадська думка мешканців Луганська стосовно бажаної партійної приналежності майбутнього мера. Четверте. Виявлялася ступінь раціональності вибору через виявлення знань та довіри до тих кандидатів, за яких респонденти були готові проголосувати. У цьому зв'язку респонденти також повинні були відповісти на питання про те, чи могли б вони за певних обставин проголосувати за інших кандидатів. П'яте. Проспективні уявлення про розвиток міста. **По-друге**, в цьому блоці проблем вивчалось саме формування суспільного вибору. **Гіпотеза** в даному випадку була прийнята наступна. В електоральній поведінці, на нашу думку, колективний вибір набуває характер суспільної opinio. Це – оцінна реакція масового характеру. В цьому плані сучасний вибір на рівні міста суттєво відрізняється від тих форм, які він мав в містах-комунах Західної Європи, де і сформувалася сама ідея місцевого самоврядування. Світового значення набув досвід Флорентійської республіки, де основою самоврядування були цехи. Саме самоврядування конструювалося таким чином, щоб в органах влади були представлені і старші цехи і молодші, і аристократи і простолюдини, а також різні райони міста. Це не робило середньовічну Флоренцію безконфліктним містом, але гостра і запекла боротьба за інтереси різних верств та угруповань набувала певної впорядкованості [17]. Атомізація громадян міста/країни створила нерівність між виборцями і тими, кого обирають. Меню вибору формується в надрах політичного класу. Фактично саме в цьому середовищі здійснюється реальний колективний вибір. Але він здійснюється в декількох варіантах, які відрізняються не сутнісно, а орієнтацією на ті чи інші клієнтельні групи. Виборці ж здійснюють вибір з вже сформованого меню. Цей вибір вивіщує на певний час ту чи іншу клієнтельні групу і продовжує мовчазну суспільну угоду між політичним класом та народом на продовження панування першого. Оскільки клієнтельні групи представляють лише свої власні інтереси, то між виборцями і «обранцями» не встановлюється тісного зв'язку. Легітимність влади зростає на короткий момент. А потім починається падіння рівня довіри до неї. Сам вибір із запропонованого меню може

здійснитися під впливом раптових подій, компромату, PR-впливів та ін. Саме занепад функції представництва інтересів різних соціальних груп в політичній сфері і призвів до того, що важливими діючими особами в виборчому процесі стали політтехнологи. У випадку місцевих виборів в Луганську передбачалася перемога Сергія Кравченка і домінування в міськраді Партії регіонів. Правда, перемога Сергія Кравченка могла б бути безпроблемною лише у разі відсутності серйозних конкурентів. У свій попередній строк він проявив себе неконфліктним керівником, який не привів до різкого погіршення стану в місті. Але, разом з тим, місто не знайшло свого обличчя, не набуло позитивної динаміки. Тому найсерйознішим ресурсом міського голови була довіра мешканців Луганська до Партії регіонів. Перевірка цієї гіпотези здійснювалася через відстеження динаміки рейтингів політичних партій та претендентів на посаду мера.

Другий блок проблем передбачав вивчення способів та практик покладання кордонів міською спільнотою. **Гіпотеза кордонів як фактора колективного вибору** передбачала, що будь-які кордони окреслюють поля нормативної регуляції. У великих спільнотах вони набувають характеру полів інституційної регуляції. Тільки в межах подібних полів і може здійснюватися колективний вибір. Чим напруженішим є поле інституційної регуляції, тим інтенсивніше відбувається зазначений вибір. Напруженість поля може вимірюватися інтенсивністю різноманітних зв'язків, силою згуртованості спільноти і одночасно з цим – конфліктністю інтересів її різних верств. Стосовно Луганська передбачалося, що його населення здебільшого поєднується в спільноту силою зовнішніх обставин. До них варто в першу чергу віднести саме перебування великої маси людей в одному міському просторі, яке обумовлює їх взаємозалежність при задоволенні своїх потреб та інтересів. Але в цілому слабка ідентифікація жителів міста робить його кордони розмитими, що не сприяє інтенсифікації процесу колективного вибору. Для перевірки даної гіпотези передбачалося вирішити такі завдання: 1) отримати уявлення про ієрархію ідентичностей жителів міста; 2) отримати дані про фактори, які на думку респондентів, перетворюють мешканців міста в городян; 3) створити ментальні карти луганчан, які б відображали хронотопічні характеристики їх повсякденного життя; 4) з'ясувати рівень прив'язаності луганців до свого міста; 5) отримати інформацію про реальні випадки колективних дій, в яких протягом року брали участь мешканці Луганська.

Третій блок проблем був обумовлений відсутністю достовірної інформації про соціальну структуру міста. Оскільки структурні фактори є вагомими при колективному виборі, то цей блок проблем мав самостійне значення, а не просто був зорієнтований на пояснення даних по перших двох групах проблем. **Гіпотеза структурних зсувів** передбачала, що за часи суспільних змін соціально-професійна структура міста

еволюціонувала в бік розширення сервісного сектора. Позірно це схоже на постіндустріальний зсув в країнах центру світової капіталістичної системи. Але в Україні професійні групи індустріального суспільства трансформуються не в професійні групи, пов'язані з отриманням і переробкою інформації, а в групи простих професій, пов'язаних з обслуговуванням людей. Головну роль тут відіграє зайнятість в торгівлі, громадському харчування та в сфері розваг. До того ж все більшого поширення набуває неповна та тимчасова зайнятість, зайнятість без оформлення трудових відносин. Таким чином, у трудових відносинах відтворюється фундаментальна асиметрія нашого суспільства – між відносно згуртованим правлячим класом і атомізованими людьми найманої праці. Це веде до неповного використання людського потенціалу. Люди отримують освіту, але працювати за фахом не мають змоги. В цілому соціально-професійна структура створює несприятливі умови для колективного вибору. Факторами, що негативно впливають на нього, є атомізація і залежність атомізованих представників найманих професій від своїх роботодавців. Для перевірки цієї гіпотези в ході двох опитувань здійснювався методологічний експеримент. У першому опитуванні респондентам пропонувалися закриті питання про їхню соціально-професійну приналежність та про зміст їх праці і її відповідність освіті. В другому опитуванні це ж запитання ставилося у відкритій формі. З'ясувалася форма власності підприємств, де працюють респонденти. Крім того, вивчалася питання про характер шлюбних відносин, які поширені серед мешканців міста. Для інтерпретації отриманих даних також ставилися питання про політичні переконання респондентів та про мови, якими вони користуються в сім'ї.

У ході дослідження далеко не всі гіпотези підтвердилися. Про отриману інформацію і про її інтерпретацію мова в наступних статтях.

Література

1. Спецпроект «ОстроВ»: «Луганск – 2010: местные выборы и городская громада» (Ст.1) // <http://www.ostro.org/regions/36/articles/article-126445/>; **Спецпроект «ОстроВ»:** «Луганск – 2010: местные выборы и городская громада» (Ст.2) // <http://www.ostro.org/regions/36/articles/article-128584/>; **Спецпроект «ОстроВ»:** «Луганск – 2010: местные выборы и городская громада» (Ст.3) // <http://www.ostro.org/regions/36/articles/article-129843/>; **Кононов И.Ф.** Луганский избирательный прецедент // <http://www.ostro.org/regions/36/articles/article-135778/> **2. Кононов И. Ф., Кононова Н. Б., Денщик В. А.** Кризис и самоорганизация. Шахтерские города и поселки Донбасса в период реструктуризации угольной промышленности: социальное и экологическое измерения / Илья Кононов, Наталия Кононова, Валерий Денщик. – Луганск: Альма-матер, 2001. – 143 с. **3. Кононов И.** Тінь сірої чаплі // Демократична Україна. – 1997 р., 4 грудня. **4. Кононов И. Ф.** Трансформационный опыт Украины, России и Беларуси: поиск интерпретативных моделей /

Кононов И. Ф. // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. Соціологічні науки. – 2010. – № 12. – Том 2. – Ч. 1. – С. 84 – 107. **5. Игнатенко А. А.** Ибн-Хальдун / А. А. Игнатенко. – М. : Мысль, 1980. – 160 с. **6. Zarycki T.** Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski / Tomasz Zarycki – Warszawa: Wydawnictwa Europejskiego instytutu Rozwoju regionalnego i lokalnego, 1997. – 235 s. **7. Ван Дейк Й., Остерхавен Я.** Прошлое, настоящее и будущее голландской региональной политики / Йоуке ван Дейк, Ян Остерхавен // Регион: экономика и социология. – Новосибирск, 1995. – № 2. – С. 158 – 177. **8. Zarycki T.** Region jako kontekst zachowań politycznych / Tomasz Zarycki. – Warszawa: Wydawnictwo naukowe „Scholar”, 2002. – 195 s. **9. Zarycki T.** Four Dimensions of Center-Periphery Conflict in the Polish Electoral Geography//Social Change. Adaptation and Resistance/ Edited by Tatiana Klonowich and Grażyna Wieczorkowska. – Warsaw: Warsaw University, Institute for Social Studies Press, 2002. – P.p. 19 – 38. **10. Вишняк О. І.** Електоральна соціологія // Спеціальні та галузеві соціології/За ред. В. Є. Пилипенка. – К. : Каравела, 2003. – С. 187 – 219. **11. Петров О., Полторак В.** Проблеми стратегічного планування президентської виборчої кампанії / Петров Олег, Полторак Володимир // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 3. – С. 41 – 62. **12. Полторак В.** Маркетингові дослідження: сутність, методи, технології / Полторак Володимир // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – № 1. – С.108 – 128. **13. Мюллер Д.** Общественный выбор III. / Пер. с англ. Под ред. А. П. Заостровцева и А. С. Скоробогатова / Деннис Мюллер. – М. : ГУ ВШЭ, 2007. – 1000 с. **14. Титаренко Л. Г.** Социология на перепутье (О 39-м конгрессе международного института социологии) / Л.Г. Титаренко // Социологические исследования. – 2010. – № 7. – С. 15 – 23. **15. Белл Д.** Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Перевод с англ./ Даниел Белл. – М. :Academia, 1999. – CLXX + 786 с. **16. Лакатос И.** Методология исследовательских программ / Пер. с англ. / Имре Лакатос. – М. : ООО «Издательство АСТ»; ЗАО НПП «Ермак», 2003. – 382 с. **17. Терещенко А.** Механика средневековой демократии / Алексей Терещенко // Вокруг света. – 2010. – № 4. – С. 98 – 110.

Кононов И. Ф. Суспільний вибір у міській громаді

Стаття є вступною до аналізу результатів дослідницького проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада», реалізований кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка під час передвиборчої кампанії осені 2010 р. Обґрунтовується можливість застосування до аналізу отриманих результатів теорії суспільного вибору.

Ключові слова: методологія, суспільний вибір, громадська думка, виборчий процес, імітативна демократія.

Кононов И. Ф. Общественный выбор в городской громаде

Стаття являється вступительной к анализу результатов исследовательского проекта «Луганск – 2010: местные выборы и городская громада», который был реализован кафедрой философии и социологии Луганского национального университета имени Тараса Шевченко во время избирательной кампании осенью 2010 г. Обосновывается возможность применения к анализу полученных результатов теории общественного выбора.

Ключевые слова: методология, общественный выбор, общественное мнение, избирательный процесс, имитативная демократия.

Kononov I. F. Public Choice in urban communities

The article is an introduction to the analysis of the results of the research project “Luhansk-2010: local elactions and urban community”, which was implemented by the Department of Philosophy and Sociology of Luhansk Taras Shevchenko National University, during the election campaign in autumn 2010. The possibility of application of the theory of public choice to the analysis of the results is analyzed.

Keywords: methodology, public choice, public opinion, electoral process, imitative democracy.

УДК [316.334.56:324] (477.61)

Кононов І. Ф.

МІСТО ЯК ПОЛЕ СУСПІЛЬНОГО ВИБОРУ (НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 31 ЖОВТНЯ 2010 р. У МІСТІ ЛУГАНСЬК)

Місцеві вибори в Україні 31 жовтня 2010 р. залишаються актуальними для дослідження в декількох аспектах. З одного боку, вони важливі для розуміння еволюції політичної системи сучасної України. Саме під час цих виборів Партія регіонів визначила своїм завданням отримати перевагу над іншими політичними силами в масштабі країни. Багато в чому вона досягла поставленої мети, сформувавши свої фракції навіть в обласних радах Галичини. В Донецькій та Луганській областях ця політична сила здобула абсолютне домінування. Так, до складу Донецької обласної ради по багатомандатному округу (за партійними списками) потрапило 78 представників ПР, 8 від КПУ та 4 від «Сильної України», а по мажоритарним одномандатним округам пройшло 82 члени ПР, 6 позапартійних, по одному представнику КПУ та Аграрної партії України. Більшість депутатів мають досвід роботи на керівних посадах в державних установах чи на підприємствах різних форм власності[1]. В Луганській обласній раді зі 124 депутатів 106

представляють ПР, 13 – КПУ, 4 – «Сильну Україну» і 1 – УСДП. Більшість депутатів займають керівні посади в економіці чи в державному управлінні. Повторно обрано 51 депутат[2]. В Донецьку регіонал Олександр Лук'янченко набрав 72,08% голосів виборців і повторно зайняв крісло міського голови[3]. Разом з тим, результати виборів міських голів в Луганську та Харкові засвідчили, що авторитет Партії регіонів не є беззаперечним навіть на Сході України.

Перетворення цієї політичної сили на партію влади може стати початком її занепаду, що вже неодноразово траплялося з усіма попередніми партіями влади. В українській політиці навіть виникла певна циклічність, пов'язана з цим. В циклах політичного процесу задіяна не лише чергова партія влади, але і опозиційні сили. В Україні виділяється, так би мовити, опозиція першого і другого ешелонів. Опозиція першого ешелону – це актуальна контреліта, що може через виборчі механізми зайняти місце правлячої еліти, згуртованої в партію влади. Коли це вдається, то колишня опозиційна сила починає рухатись по звичній траєкторії партії влади. Місце ж опозиції займає нова політична сила, або на якийсь час опозицією першого ешелону стає колишня партія влади. Правда, останній варіант намітився тільки раз в новітній історії України – після гострої суспільно-політичної кризи кінця 2004 р. Тоді декому навіть здалося, що ПР та БЮТ можуть стати основою двопартійної системи. Але останні місцеві вибори показали повернення до попередніх характеристик змін в політичній системі.

В нинішньому політичному циклі маргіналізація колишніх партій влади (БЮТ – Батьківщини та НУНС) дозволила підвищити свій рейтинг ВО «Свобода», яке поліпшило своє представництво в обласних радах Галичини, а один з керівників цієї партії Олександр Сич став головою Івано-Франківської обласної ради. Політична ситуація в Прикарпатті багато в чому є показовою для Галичини. Для цього українського регіону є характерною багатопартійність і формування великих блоків в реальному політичному процесі. В Івано-Франківській обласній раді представлені 13 партій: ВО «Свобода» (18 депутатів), «Батьківщина» (16), «Наша Україна» (15), «Фронт змін» (13), Українська партія (12), Партія регіонів (11), Народна партія (9), УНП, «Відродження» та Рух (по 5)[4]. До Івано-Франківської міської ради по 30-ти мажоритарних округах потрапили представники партії «ВО «Свобода» (24 депутати), «Фронт змін» (3), «Батьківщина» (1), Партія регіонів (1), «Собор» (1). Андрій Микитин іронізує з цього приводу: «Для більшості виборців достатнім виявився тільки один запис - назва партії, від якої кандидат був висунутий. І якщо це був представник ВО «Свобода» - то він автоматично набрав в середньому 20,7% голосів, що на 24 (з 30-ти) округів мало вирішальне значення для перемоги»[5]. Львівська обласна рада ще більш строката в партійному відношенні. До неї увійшли представники 16 партій: ВО «Свобода» - 41; Партія захисників Вітчизни – 1; Фронт змін – 18; Наша Україна – 7; Народний рух України – 8; Удар

– 3; КУН – 2; Республіканська християнська партія – 1; ПР – 10; Партія промисловців та підприємців України – 6; УНП – 5; «Сильна Україна» – 4; Народна партія – 3; УСДП – 3; «Відродження» – 3; Єдиний центр – 1[6].

Обласні та міські ради в Галичині значно оновилися, якщо їх порівнювати з обласними та міськими радами Сходу України. До їх складу увійшло багато молодих людей не тільки без досвіду керівної роботи, але взагалі без серйозного професійного досвіду. Андрій Микитин назвав їх «контуженими революцією», маючи на увазі, що більшість молодих свободівців ввійшли в політику саме під час гострої суспільно-політичної кризи кінця 2004 р. Він пише: «Тяжко повірити в те, що депутати від «Свободи» погрузнуть у вирішенні комунальних проблем міст. Змінити систему місцевого господарства в окремо взятому місті непросто, тим паче в Галичині, яка отримує великі дотації зі столиці, самостійно за рахунок власного бюджету не може по суті існувати. Тому дії «свободівців» будуть переважно декларативного характеру, що вже майже два роки спостерігається на рівні Тернопільської обласної ради, де ВО «Свобода» має більшість. Популізм, голосні заяви та вимоги відставки губернатора та очільника міліції – ось головні досягнення цієї політичної сили на Тернопіллі»[7]. Тарас Возняк висловився наступним чином: «ВО «Свобода» – партія ідеологічна, вона спрямовує свої зусилля на вибори до Верховної Ради. І як віднесуться виборці цієї політсили після року правління ще невідомо. І в цьому сенсі цей успіх на місцевих виборах може виявитися Пірровою перемогою вже на парламентських виборах»[8].

Успіх свободівців на Заході став результатом тиску по всій Україні регіоналів. Здається, політтехнологи Партії регіонів зорієнтувалися на те, щоб зробити ВО «Свобода» своїм головним супротивником-колегою на наступних парламентських та президентських виборах. Поки що для Партії регіонів це – вигідний конкурент. Але сумнівно, що такий підхід є далекоглядним. Адже він сприяє поглибленню розколу між Сходом та Заходом України. Сама змагальність виборчого процесу буде штовхати до мобілізації електорату через акцентування на культурній специфіці регіонів. Інші лозунги навряд чи будуть в цьому процесі дієвими.

З іншого боку, вивчення місцевих виборів є актуальним і з точки зору вивчення колективного вибору в локальному масштабі. Це дозволить просунути вперед саму теорію суспільного вибору і відповісти на запитання про те, чи може місцевий рівень продукувати нові смисли в політичному процесі. Останнє є дуже важливим з точки зору теорії суспільного розвитку. Поки що вона дуже слабо враховує просторовий аспект суспільного життя. Між тим, суттєва культурна диференціація в умовах активної політичної комунікації, здається, може бути фактором змін. До цього часу в українській соціології вибори переважно вивчаються в прикладному аспекті, а матеріали цих досліджень

подаються на рівні соціографії. Для поглиблення уявлень про виборчий процес будемо використовувати дві дослідницькі перспектива. Перша пов'язана з теорією суспільного вибору[9]. Друга орієнтує на вивчення громадської думки як механізму колективного вибору в масовому суспільстві[10;11].

Метою даної статті є аналіз результатів передвиборчих досліджень в місті Луганську в межах проекту «**Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада**» в тій її частині, що стосується індивідуального і колективного в суспільному виборі. Завдання, які планується вирішити, полягають в наступному: 1)з'ясувати формування намірів щодо участі в виборах. Це - процес виділення зі всієї маси громадян, які мають право голосу, групи тих, хто реально буде здійснювати колективний вибір. Правда тут варто зробити суттєве уточнення. Вони будуть здійснювати другий етап вибору. Перший був здійснений в межах елітних груп. В його ході було сформовано меню вибору для виборців. Отже, ця група активних громадян фактично не тільки є учасницею колективного вибору, але і представниками суспільства, що продовжують угоду між елітними групами та народними масами; 2)виявлення динаміки самого процесу вибору міського голови та депутатів від політичних партій до міської ради; 3)вивчення групи факторів, що впливають на динаміку колективного вибору. Серед цих факторів – громадські опінії стосовно політичних партій, ставлення до рішень уряду, знання про кандидатів та довіра до них.

Формування групи виборців. Проблема суспільного вибору як проблема участі в голосуванні.

Почну з емпіричної інформації. В табличній формі (Табл.1) представлю порівняльні дані про наміри луганчан взяти участь у виборах 31 жовтня 2010 р.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання «Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах міського голови та депутатів міської ради Луганська 31 жовтня 2010 року?»

№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних	
		Перше опитування	Друге опитування
1	обов'язково	40,1	51,7
2	скоріше, що так	24,8	16,1
3	поки не визначи(лася)вся	16,6	12,1
4	скоріше за все ні	8,2	6,4
5	точно ні	8,7	13,6
6	немає відповіді	1,5	0,1
	Всього	100	100

Якщо відштовхуватися від цих даних двох опитувань, то можна сказати, що за час виборчої кампанії відбувався природний рух серед виборців до визначеності щодо своєї позиції. Чисельно зростали групи тих, хто твердо вирішив голосувати і твердо вирішив не брати участі в виборах. Вони збільшувалися за рахунок тих, хто до того вагався стосовно своїх дій в день виборів.

Для повноти картини потрібно розглянути динаміку намірів щодо участі в виборах по певним групам виборців. В табличній формі представлю інформацію по статевим, віковим і освітнім групам (Таблиці 2, 3.1, 3.2, 4.1, 4.2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей залежно від статі респондентів на запитання «Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах міського голови та депутатів міської ради Луганська 31 жовтня 2010 року?»

Варіанти відповідей	Перше опитування		Друге опитування	
	Чол.	Жін.	Чол.	Жін.
обов'язково	42,8	37,8	54,8	47,0
скоріше, що так	26,0	24,8	15,8	16,7
поки не визначи(лася)вся	15,8	18,1	9,8	15,6
скоріше за все ні	7,7	9,1	8,0	4,1
точно ні	7,7	10,2	11,6	16,7
Всього	100,0	100,0	100	100

Таблиця 3.1

Розподіл відповідей залежно від віку респондентів на запитання «Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах міського голови та депутатів міської ради Луганська 31 жовтня 2010 року?»
Перше опитування

Варіанти відповідей	Вік			
	18-30	31-45	46-60	Старші за 60
обов'язково	30,3	32,3	52,1	50,6
скоріше, що так	30,8	32,9	20,6	16,5
поки не визначи(лася)вся	21,5	16,5	13,9	14,1
скоріше за все ні	10,8	10,1	5,5	6,5
точно ні	6,7	8,2	7,9	12,4
Всього	100	100	100	100

Таблиця 3.2

Розподіл відповідей залежно від віку респондентів на запитання «Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах міського голови та депутатів міської ради Луганська 31 жовтня 2010 року?»

Друге опитування

Варіанти відповідей	Вік			
	18-30	31-45	46-60	Старші за 60
обов'язково	37,3	41,3	55,9	63,5
скоріше, що так	13,6	20,3	14,5	15,8
поки не визначи(лася)вся	17,3	15,4	15,6	5,0
скоріше за все ні	6,4	8,4	3,4	7,2
точно ні	25,5	14,7	10,6	8,6
Всього	100	100	100	100

Таблиця 4.1

Розподіл відповідей в залежності від освіти респондентів на запитання «Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах міського голови та депутатів міської ради Луганська 31 жовтня 2010 року?»

Перше опитування

Варіанти відповідей	Вища	Середня спеціальна або незакінчена вища	Повна середня	Неповна середня
обов'язково	43,2	38,4	44,0	28,9
скоріше, що так	27,9	26,1	23,8	13,2
поки не визначи(лася)вся	13,3	19,4	20,2	18,4
скоріше за все ні	8,2	7,5	4,8	21,1
точно ні	7,5	8,6	7,1	18,4
Всього	100	100	100	100

Таблиця 4.2

**Розподіл відповідей в залежності від освіти респондентів на
запитання «Чи маєте Ви намір взяти участь у виборах міського
голови та депутатів міської ради Луганська 31 жовтня 2010 року?»
Друге опитування**

Варіанти відповідей	Вища	Середня спеціальна або незакінчена вища	Повна середня	Неповна середня	Почат- кова
обов'язково	53,4	53,0	51,6	46,0	100,0
скоріше, що так	18,8	12,5	13,3	26,0	
поки не визначи(лася)вся	11,1	14,2	12,5	6,0	
скоріше за все – ні	5,1	5,6	6,3	14,0	
точно ні	11,5	14,7	16,4	8,0	
Всього	100	100	100	100	100

Відмічені тенденції диференціації виборців щодо участі в голосуванні були властиві всім групам населення міста. Але кожна з них мала і свої особливості. Так в обох гендерних групах збільшувалася чисельність людей з твердими рішеннями (голосувати/не голосувати) відносно участі в виборах. Але серед тих, хто мав твердий намір голосувати, було більше чоловіків, а жінки переважали серед абсентеїстів. Наміри голосувати збільшувалися з віком респондентів, досягаючи максимуму у респондентів старших за 60 років. Перед самими виборами серед молоді чверть опитаних заявили про твердий намір участі в голосуванні не брати. Серед освітніх груп фіксувалася давно відома тенденція: чим вища освіта респондентів, тим більшу готовність до виборчої активності вони демонструють на вербальному рівні. Правда, ця тенденція ламалася групою з початковою освітою, яка демонструвала найвищу готовність до участі в виборах. Але тут очевидним є вплив вікових характеристик цієї групи.

Були певні труднощі у прогнозуванні реальної явки на виборчі дільниці виборців. Ці місцеві вибори були першими в Україні, які проводилися окремо від президентських чи парламентських виборів. Здавалося б, є всі підстави передбачити явку виборців на рівні біля 60%. Але згідно з даними ТВК на 22 годину 31 жовтня 2010 р. в Луганську проголосувало лише 40% виборців[12]. Виявилось, що на виборчі дільниці не прийшла навіть частина виборців, які мали твердий намір проголосувати. Все це вимагає пояснень.

По-перше спробую знайти залежності між перемінними. Першою гіпотезою буде залежність між оцінкою змін в житті Луганська за період попередньої каденції міської ради та намірами прийти до виборчих скриньок. Спочатку представлю в табличній формі оцінки респондентами змін в житті міста (Табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання «Оцініть зміни в житті Луганська за період знаходження на посаді міського голови Сергія Кравченка»

№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних
1	Становище в місті суттєво поліпшилося	7
2	Становище в місті певною мірою поліпшилося	31
3	Становище в місті не змінилося у порівнянні з попереднім періодом	28
4	Становище в місті певно мірою погіршилося	11
5	Становище в місті суттєво погіршилося	9
6	Складно відповісти	12
7	Немає відповіді	2
	Всього	100

В цілому видно, що стосовно діяльності С. Кравченко в кінці вересня 2010 р. в громадській думці луганчан незначно переважали помірковано позитивні оцінки. Але ця перевага була дуже незначною. Міського голову жодним чином неможливо віднести до харизматичних керівників. Він не став авторитетом для більшості громадян міста.

Статистично значимі відмінності в оцінці змін в місті за період діяльності міського голови були зафіксовані лише в гендерних групах (Табл.6).

Таблиця 6

Розподіл відповідей в залежності від статі респондентів на запитання «Оцініть зміни в житті Луганська за період знаходження на посаді міського голови Сергія Кравченка»

Варіанти відповідей	Стать	
	Жінки	Чоловіки
Становище в місті суттєво поліпшилося	7,9	7,2
Становище в місті певною мірою поліпшилося	34,3	26,8
Становище в місті не змінилося у порівнянні з попереднім періодом	28,0	29,2
Становище в місті певно мірою погіршилося	7,0	17,6
Становище в місті суттєво погіршилося	9,9	8,8
Складно відповісти	12,9	10,4

Всього	100,0	100,0
Середній бал	3,15	3,25
Станд. відхилення	1,51	1,40

Як бачимо, жінки частіше знаходили позитивні зрушення в житті міста. Чоловіки були більш критичними. Тепер щодо характеристик зв'язку. Для номінальних перемінних статистична значимість перевіряється через підрахунок χ – квадрату. Дані щодо намірів голосувати і оцінки змін в місті можуть бути представлені також як умовно інтервальні перемінні. До них можна застосувати розрахунки коефіцієнтів кореляції [13, с.417 - 436]. Отже, в даному випадку значення χ – квадрат становить 53,125. Кореляція за Спірменом – 0,185, показник R за Пірсоном – 0,191. Все це свідчить про наявність зв'язку між наміром голосувати та оцінкою змін в житті міста за попередній період керівництва міського голови.

Наявність зв'язку також було зафіксовано між наміром голосувати та бажанням/небажанням жити в місті. Загальний табличний розподіл відповідей на останнє питання виглядає наступним чином (Табл.6)

Таблиця 6

Розподіл відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до можливості переїхати в інше місто?»

№	Варіанти відповідей	% від кількості опитаних
1	хочу переїхати з Луганська як тільки випаде можливість	10.8
2	переїду, якщо це буде вигідно мені та моїй сім'ї	21.4
3	не дума(в)ла про це	20.0
4	переїха(в)ла б у випадку необхідності, але по Луганську буду сумувати	8.3
5	не хочу їхати з Луганська	32.4
6	складно відповісти	5.7
7	Немає відповіді	1.4
	Всього	100

Мабуть, виходячи з цього, можна сказати, що сила зв'язків кожного окремого індивіда з містом не є надто міцною. Але в Луганську є тверде ядро мешканців, які свідомо не хочуть залишати місто. Наявність таких настроїв з'єднує міську громаду і покладає її кордони. Розрахунки показують, що в цілому ставлення до перспектив життя в Луганську впливає на процес вироблення колективного рішення. Зв'язок з наміром голосувати тут отриманий наступний: χ – квадрат – 54,320.

Більш суперечливу картину було зафіксовано при вимірюванні зв'язків між наміром голосувати та ставленням до рішень уряду. Останнє

питання було поставлене у зв'язку з тим, що передбачався вплив на ставлення луганчан до кандидатів на посаду міського голови та до кандидатів в депутати не лише місцевих проблемам. Припускалося, що на атмосферу місцевих виборів значною мірою впливає ставлення мешканців міста до тих чи інших політичних сил і персон на рівні держави. Передбачалося, що непопулярні рішення уряду можуть погіршити не лише його власний рейтинг, але і рейтинг представників відповідної політичної сили на всіх рівнях державної влади і місцевого самоврядування. Для аналізу було обрано декілька найбільш резонансних рішень Уряду України (Табл.7).

Таблиця 7
Розподіл відповідей на запитання «Як Ви ставитесь до деяких рішень та ініціатив нинішньої правлячої команди В. Януковича та М. Азарова?»

№	Рішення або ініціативи	% від кількості опитаних
1.	Збільшення пенсійного віку	
	підтримую	7.1
	в одних аспектах підтримую, в інших – ні	14.1
	не підтримую	69.5
	немає думки	7.2
	немає відповіді	2.1
	Всього	100
2.	Підвищення ціни на газ для населення:	
	підтримую	2.2
	в одних аспектах підтримую, в інших – ні	9.4
	не підтримую	81.5
	немає думки	4.5
	немає відповіді	2.4
	Всього	100
3.	Підготовка Податкового кодексу:	
	підтримую	13.3
	в одних аспектах підтримую, в інших – ні	25.9
	не підтримую	26.8
	немає думки	31.2
	немає відповіді	2.8
	Всього	100
4.	Продовження терміну базування Чорноморського флоту РФ в Криму:	
	підтримую	40.2
	в одних аспектах підтримую, в інших – ні	19.2
	не підтримую	15.6

	немає думки	22.2
	немає відповіді	2.8
	Всього	100

Як не дивно, математичними методами фіксується зв'язок готовності до голосування лише з рішеннями збільшити пенсійний вік та з підготовкою Податкового кодексу (χ – квадрат відповідно 31,332 та 29,341). Найбільш важкі наслідки для населення може мати підвищення ціни на газ, але математичними методами зв'язок тут з намірами брати участь в виборах не фіксується. Рішення по Чорноморському флоту РФ більшість луганчан підтримували, але його зв'язок з наміром голосувати теж не фіксується.

Зафіксовані зв'язки варто розглядати як зв'язки коваріаційні, які не несуть інформації про причини одночасної зміни перемінних [13, с.54].

На рівні здорового глузду можна сказати, що наведені дані свідчать на користь того, що готовність до колективного вибору на рівні міста формується внаслідок відчуття зв'язку індивіда з міською громадою та як реакція на попередній розвиток ситуації в місті. Певну роль в цьому процесі відіграє також реакція на загальнодержавні рішення правлячої елітної групи. В цілому в кожному з цих факторів немає нічого нового у порівнянні з тим, що вже аналізувалося теоретиками суспільного вибору. Але наші дані дозволяють зробити висновок, що взагалі неможлива вказати якийсь окремий фактор, який був би вирішальним в формуванні готовності до участі в колективному виборі. З одного боку, тут значну роль відіграє відчуття позитивного зв'язку з містом. Але чому у однієї людини воно є, а у іншої його немає? Це, мабуть, пов'язано з обставинами індивідуальної соціалізації, які примушують до безкінечної редукції.

Готовність до участі в колективному виборі виглядає як результат величезної кількості індивідуальних і групових факторів. Групові фактори знаходять своє загальне вираження на рівні суспільних опіній. Саме суспільна опінія є сумою усіх факторів, які в сукупності жодний індивід не усвідомлював. Серед індивідуальних рис громадянина найбільш суттєвими, що роблять більш ймовірним участь в голосуванні, є вищий рівень політичної культури, тісніший зв'язок з суспільним життям, наявність попереднього досвіду участі в політичному житті. Усі ці фактори діють в сукупності. Але в цілому будь-яка спроба жорстко формалізувати процес формування готовності до колективного вибору призведе до однобічності.

Все ж парадокс голосування 31 жовтня 2010 р. залишається без пояснення. Чому явка виборців виявилася значно нижчою від очікуваної? Поки що стосовно цього можна зробити лише певні припущення. По-перших, втеча виборців відбулася внаслідок обставин виборчої боротьби в Луганську. Дійсно, ці обставини часто набували відразливого характеру. Ще на старті один з кандидатів проголосив себе «народним мером», а потім намагався довести свої претензії псевдосоціологічними

методами. З боку партії влади використовувався адміністративний ресурс. За допомогою судової тяганини знімалися з виборів перспективні кандидати. На заключному етапі зняття опозиції став компромат проти діючого мера[14]. Все це так, але низька явка фіксувалася по всій Україні. По-друге, можна припустити, що виборці через неучасть у голосуванні протестували проти загального характеру атмосфери в країні. ПР на місцях була зайнята капіталізацією перемоги на президентських виборах[15]. Опозиція розповсюдила інформацію, що за 9 місяців з України переведено в офшори 24 млрд. дол.[16]. Все це привело до падіння довіри до влади[17]. Таке пояснення виглядає вірогідним, але його важко перевірити. По-третє, можна припустити, що респонденти висловлювалися нещиро, приховуючи свої наміри. В українській соціології соціальну і політичну мімікрію спеціально досліджувала Алла Лобанова. Про мімікрію в політичному процесі вона пише наступне: «Не можна не помітити, що реальністю нашого часу стає все більше і більше *поширення політичної мімікрії*, тобто такого адаптивного способу діяльності політичних акторів, який являє собою імітацію (маскування) ними своїх справжніх намірів, введення в оману людей популістськими гаслами, обіцянками з метою досягнення особистісних або вузько кланових цілей»[18, с.27]. Тут мова йде про можновладців. Але повною мірою закид про політичну мімікрію можна спрямувати і в бік самих виборців. Їм може бути незручно висловлювати думки, які йдуть у розріз з думкою більшості. Вони можуть боятися негативних наслідків своїх висловлювань і т.д. Гіпотеза про мімікрію цілком узгоджується з попередніми гіпотезами. Незадоволення і розчарування владою до певного часу може на рівні вербальних реакцій приховуватися, але проявлятися в реальній поведінці, коли владі відмовляють у підтримці. Все це виглядає правдоподібно, але потребує перевірки.

Голосування як колективний вибір

Отже, тільки частина виборців взяли участь у голосуванні. Але не можна сказати, що тільки вони формували сам колективний вибір. Якщо він значною мірою є функцією суспільної opinio, то в його формуванні бере участь все населення громади, яке знаходиться в ситуації актуальної комунікації. Але між суб'єктами громади в передвиборчий період немає комунікативної рівності. Більшість мешканців міста просто не мають достатньої інформації для прийняття раціонального рішення. І справа тут не в складності інформації, а в тому, що вона приховується. Ю. Габермас писав: «Громадянська відкритість твердо стоїть і повалюється разом із принципом загальнодоступності. Відкритість, з якої eo ipso вилучалися б спроможні на внесок групи, не просто неповноцінна, а більше: це повна її відсутність. Та публіка, котра може виступати як суб'єкт громадянської правової держави, вважає свою сферу відкритою в прямому розумінні

цього слова, у своїх розрахунках вона принципово наперед бере до уваги належність до неї усіх людей. Просто людина, тобто моральна особистість, це водночас окрема приватна особа» [19, с. 132]. Політика на місцевому рівні ще менше, ніж на рівні загальнонаціональному, характеризується відкритістю. Тут значно менші і тісніші лави тих, хто реально задіяний в політичному процесі. Вони значно краще контролюють засоби масової інформації. Мені вже доводилося писати про те, що значна частина місцевих ЗМІ обслуговують комунікацію між представниками елітних груп і передають інформаційні імпульси від них до народних мас, підтверджуючи фактичність наявного суспільного порядку [20, с. 360]. Це аж ніяк не сприяє відкритості політичної сфери на місцевому рівні. Але саме нерівність комунікації створює передумови для використання маніпулятивних технологій, які хоча і не визначають суспільної opinіo в передвиборчий період, але впливають на її формування та розвиток.

Звернуся до луганських реалій. Спочатку наведу рейтинги вибору претендентів на крісло міського голови та партій, які висували своїх кандидатів по багатомандатному виборчому округу. В табличній формі (Табл. 8) порівняю дані першого і другого опитувань стосовно кандидатів на посаду міського голови. Варто зауважити, що в першому опитуванні ще не було списків зареєстрованих претендентів на крісло луганського мера, тому ми включили до анкети прізвища тих місцевих політиків, які вказували відповідні наміри. Проти тих прізвищ, яких не було в анкеті стоїть знак прочерку.

Таблиця 8

Розподіл відповідей на запитання «Якщо б вибори міського голови Луганська відбулися наступної неділі, то за кого Ви б віддали свій голос?»

№	Варіанти відповідей	% від кількості опитаних	
		Перше опитування	Друге опитування
1.	Авраменко Тетяна	-	0.1
2.	Готман Ірина	1.5	-
3.	Гуславський Владислав	2.7	3.4
4.	Давидов Сергій	-	2.1
5.	Дзонь Валентин	0.8	-
6.	Кілінкаров Спиридон	7.4	23.4
7.	Корсакова Любов	-	0.1
8.	Кравченко Владислав	2.1	-
9.	Кравченко Сергій	21.5	25.6
10.	Кривобоков Владислав	1.6	-
11.	Ландик Володимир	3.8	-
12.	Ліски Ігор	-	1.8
13.	Медяник Володимир	2.9	-

14.	Паршин Олександр	1.4	-
15.	Песоцький Микола	1.3	1.3
16.	Пригеба Григорій	0.3	1.0
17.	Снігірьов Дмитро	0.1	0.1
18.	Стрілець-Картавська Ольга	-	0.1
19.	Чекалов Олександр	-	0.1
20.	Шацький Валерій	-	0.3
21.	Юров Юрій	0.8	-
22.	Ягоферов Анатолій	1.4	-
23.	Інше	3.5	-
24.	Проти всіх	14.1	20.7
25.	Складно відповісти	31.4	19.5
26.	Немає відповіді	1.6	-
	Всього	100	100

Ці дані свідчать про те, що у міській громаді немає авторитетних політичних лідерів. Рейтинг вибору свідчить лише про готовність голосувати за того чи іншого кандидата. Але динаміка і цих рейтингів достатньо показова. На старті виборчої кампанії ми бачимо, що найкращі показники у діючого мера Сергія Кравченка. У нього лише намічається основний конкурент – Спиридон Кілінкаров. Третині виборців взагалі важко визначити у запропонованому списку. Голоси решти респондентів розпорошуються між іншими запропонованими прізвищами політиків. Наголошую, що саме між прізвищами, адже вони існують для виборців як певна віртуальна реальність. Більше ніж кожний десятий взагалі збирається голосувати проти всіх. Таким чином, на початку виборчої кампанії суспільна опінія міської громади перебуває ще на стадії кволого формування. Далі інтрига зав'язується навколо суперництва діючого мера і лідера місцевої організації КПУ Спиридона Кілінкарова. Останній веде кампанію наступально, за ним стоїть група місцевих капіталістів, які давно прагнуть влади, але ще її не мали. Сергій Кравченко реагує надзвичайно мляво. На компромат не відповідає. Результатом є те, що рейтинг С. Кілінкарова стрімко зростає, а у С. Кравченко – залишається практично незмінним.

Тепер звернемося до чинників суспільного вибору. По-перше, звернемо увагу на очікування, які були характерними для луганчан. В анкеті ставилися питання про очікуваного переможця. В рейтингу очікуваних переможців на першому місці виявився діючий мер (Табл. 9).

Таблиця 9

**Розподіл відповідей на запитання «Як Ви вважаєте, хто переможе на виборах і стане черговим міським головою Луганська?»
(Друге опитування)**

№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних
1	Авраменко Тетяна	0.6
2	Гуславський Володимир	2.7
3	Давидов Сергій	0.1
4	Кілінкаров Спиридон	17.6
5	Кравченко Сергій	39.2
6	Ліски Ігор	0.9
7	Песоцький Микола	1.0
8	Пригеба Григорій	0.6
9	Стрілець-Картавська Ольга	0.1
10	Чекалов Олександр	0.1
11	Шацький Валерій	0.1
12	проти всіх	0.9
13	немає відповіді	35.9
	Всього	100

Отже, рейтинги вибору двох головних конкурентів фактично зрівнялися, але рейтинги переможців суттєво різняться. Це – привід для того, щоб замислитися. У даному випадку, на мою думку, відобразилася впевненість не лише в тому, що за С. Кравченка проголосує більшість виборців, але і в тому, що ПР «дотисне» своє рішення. Такі настрої фіксувалися у всіх групах міського населення, а отже не викликані якимись груповими обставинами. Відчуття у частини виборців приреченості результатів голосування могло послужити причиною неяви на виборчі дільниці. Це – гіпотеза, яку варто перевірити, але мені подібне пояснення здається дуже вірогідним.

Тепер розглянемо залежність виборів від партійних симпатій виборців. Спочатку звернемося до того, як вони самі відповідали на пряме запитання про бажану партійну приналежність майбутнього міського голови (Табл. 10).

Таблиця 10

Розподіл відповідей на запитання «До якої партії повинен належати кандидат на посаду міського голови Луганська?» (Перше опитування)

№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних
1	КПУ	6.1
2	СПУ	0.3
3	Партія регіонів	34.4

4	Батьківщина	0.9
5	Сильна Україна	1.9
6	ВО "Свобода"	0.3
7	Фронт змін	0.8
8	ПСПУ	0.2
9	Інше	1.3
10	Партійна приналежність не має значення, важливі лише особисті якості	30.4
11	Складно відповісти	21.9
12	Немає відповіді	1.6
	Всього	100

Перш ніж коментувати дані цієї таблиці, звернуся до динаміки рейтингу партій, які висували своїх кандидатів по багатомандатному округу (за партійними списками). Зведу дані першого і другого опитувань в одну таблицю (Табл. 11).

Таблиця 11

Розподіл відповідей на запитання «Яку партію Ви підтримаєте під час виборів до міської ради?» (В % від кількості опитаних)

№	Варіанти відповідей	Перше опитування	Друге опитування
1	Партія регіонів	42,2	42.2
2	Союз Лівих Сил	-	0.1
3	Комуністична партія України	9,2	18.9
4	Партія місцевого самоврядування	-	1.8
5	"Фронт змін"	1,4	1.3
6	Народно-трудовий союз України	-	0.7
7	ВО "Батьківщина"	1,1	1.0
8	Партія зелених України	-	0.3
9	Прогресивно - соціалістична партія України	0,3	0.3
10	"Нова Україна	-	0.1
11	"Реформи і Порядок"	-	0.1
12	Зелена партія України	-	0.3
13	"Єдиний Центр"	-	0.1
14	"Сильна Україна"	2,7	3.6
15	Народна партія	-	0.1
16	ВО "Свобода"	0,5	0.6
17	Християнсько - демократичний союз	-	0.1

18	Соціалістична партія України	-	0.3
19	Партія пенсіонерів України	-	0.1
20	проти всіх	-	16.8
21	складно відповісти	40,2	10.7
	Всього	100	100

Примітка. Прочерк означає, що в анкеті такої позиції не було.

Як бачимо, для значної частини виборців партійна приналежність кандидата на посаду міського голови має значення. Три чверті опитаних луганчан збиралися голосувати за ту чи іншу партію. При цьому дві партії (ПР та КПУ) забирали більше 60% голосів. Решта розпорошувалась між великою кількістю інших партій, які в сукупності набирали 7,2%. Але кожний шостий респондент збирався голосувати проти всіх, кожен десятий навіть перед самим голосуванням ще не визначився відносно партії, за яку віддасть свій голос.

Статистично просліджується зв'язок між намірами респондентів голосувати за КПУ чи ПР і віддати свої голоси відповідно за С. Кілінкарова чи С. Кравченка. Це добре видно при крос-табуляції розподілів відповідей на відповідні запитання анкети (Табл. 12).

Таблиця 12

Розподіл відповідей на запитання «Якщо б вибори міського голови Луганська відбулися в наступну неділю, то за кого б Ви віддали свій голос?» в залежності від того, яку партію респондент збирається підтримати на наступних виборах (% від кількості прибічників тієї чи іншої партії)

№		КПУ (N=61)	СПУ (N=0)	Партія регіонів (N=304)	«Батьківщина» (N=7)	Сильна Україна (N=19)	ВО «Свобода» (N=3)	Фронт змін (N=9)	ПСПУ (N=2)	Інше (N=14)	Складно відповісти (N=264)
01	Готман Ірина	1,6		1,0				11,1			1,9
02	Уславський Владислав			3,3		5,3					3,0
03	Дзось Валентин			0,7							1,1
04	Кілінкаров	41,0		4,6		26,				7,1	1,9

	Спиридон					3					
05	Кравченко Владислав	3,3		3,3		5,3				7,1	0,4
06	Кравченко Сергій	13,1		37, 2	14,3	5,3					11,7
07	Кривобоко в Владислав	3,3		1,3					50, 0		1,5
08	Ландик Володимир	4,9		4,9		10, 5	33,3	11,1			1,9
09	Медяник Володимир	1,6		2,0	14,3	5,3					4,5
10	Паршин Олександр	4,9		1,6							0,4
11	Песоцький Микола	4,9		1,0	14,3			11,1			0,4
12	Пригеба Григорій	1,6		0,3							
13	Снігірьов Дмитро			0,3							
14	Юров Юрій	1,6		1,3							0,4
15	Ягоферов Анатолій	3,3		1,0	42,9						0,8
16	інше	4,9		3,3		10, 5				14, 3	3,0
17	проти всіх	1,6		6,9	14,3			22,2		35, 7	24,2
18	складно відповісти	8,2		26, 0		31, 6	66,7	44,4	50, 0	35, 7	42,8

Ця таблиця демонструє саме статистичний зв'язок. Але варто звернути увагу на те, що серед електорату партійних кандидатів є виборці, які збираються підтримувати інші партії, ніж ті, які представляють кандидати на посаду мера.

Вважаю, що треба врахувати і непевну ідеологічну орієнтацію сучасних виборців. Ця тема заслуговує спеціального обговорення, тому зараз я її зачеплю тільки побіжно (Табл. 13).

Таблиця 13

Розподіл відповідей на запитання «Охарактеризуйте свої політичні переконання»

№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних
1	крайні ліві	3.3
2	помірковано ліві	3.2
3	лівоцентристські	2.8
4	правоцентристські	2.9
5	помірковано праві	3.3
6	крайні праві	1.6
7	у мене немає стійких політичних переконань	26.7
8	складно відповісти	53.0
9	немає відповіді	3.1
	Всього	100

Як бачимо, наміри голосувати за партії не обумовлюються стійкими ідеологічними переконаннями. Старий ідеологічний порядок дискурсу вже не є актуальним для населення, тому людям і важко розташувати себе у цьому континуумі[21, с. 17 - 18]. Ідеологічні аспекти політичного життя редуковані до невеликого набору гасел, а ідеологічні бренди деяких партій повинні сприйматися саме як бренди і найчастіше нічого більше.

Тепер варто поглянути на вибір наших респондентів з точки зору достатності інформації. Економісти ознаками раціональної поведінки вважають те, що актор володіє повнотою інформації про об'єкт вибору і здатен цю інформацію адекватно інтерпретувати. Під час опитування перед респондентами ставилися запитання про знання стосовно обраного кандидата і про довіру до нього. Результати представлю в табличній формі (Табл. 14)

Таблиця 14

Розподіл відповідей на запитання «Наскільки Ви знаєте обраного Вами на цей момент кандидата на посаду міського голови Луганська и наскільки довіряєте йому?»

№	Знання про кандидата та довіра до нього	% від числа опитаних
1.	Знання:	
	дуже погано знаю	8.9
	погано знаю	8.4
	мої знання достатньо поверхові	26.4
	достатньо гарно знаю	19.8
	дуже добре знаю	4.1
	немає відповіді	32.4
	Всього	100

2.	Довіра:	
	не довіряю зовсім	8.6
	скоріше не довіряю	8.6
	в одних аспектах довіряю, в інших - ні	28.0
	довіряю	16.5
	повністю довіряю	5.9
	немає відповіді	32.4
	Всього	100

Таким чином, можна констатувати, що у більшості виборців знань про кандидатів, за яких вони вирішили голосувати, недостатньо для раціонального вибору. Ця обставина знаходить вираження і в рівні довіри до цих кандидатів. Отже, більшість виборців збираються обирати «котів в мішках». Не треба бути пророком, щоб передбачити скоре розчарування в обраному мері.

Використаємо ще один індикатор раціональності вибору і розглянемо дані про можливість виборців при певних обставинах проголосувати за іншого кандидата, а не за того, якого вони вже вказали в попередніх відповідях (Табл. 15).

Таблиця 15

Розподіл відповідей на запитання «Чи допускаєте Ви, що в ході виборчої кампанії можете підтримати іншого кандидата, а не того, якого обрали зараз?»

№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних
1	я буду голосувати тільки за того кандидата, якого обрав зараз	17.1
2	я скоріше за все буду голосувати за обраного зараз кандидата	15.5
3	у мене немає зараз думки з цього питання	24.7
4	при достатніх аргументах я можу підтримати іншого кандидата	9.0
5	я цілком можу підтримати іншого кандидата	8.9
6	немає відповіді	24.9
	Всього	100

З цього можна зробити висновок, що вибір більшості наших респондентів є ситуаційним.

Результати голосування за міського голову подам в алфавітному порядку: Авраменко Т. С. – 1,3%; Волченко О. В. – 0,3%; Гуславський В. С. – 6,5%; Давидов С. І. – 2,6%; Зіновієв О. А. – 0,2%; Кілінкаров С. П. – 32,6%; Корсакова Л. О. – 1,8%; Кравченко С. І. – 32,6%; Ліски І. І. – 4,0%; Пащук М. Ф. – 0,4%; Песоцький М. Ф. – 2,3%;

Пригеба Г. В. – 2,4%; Снігірьов Д. В. – 0,5%; Стрілець – Картавська О. М. – 0,8%; Холопов О. В. – 0,6%; Чекалов О. Ю. – 0,2% від кількості поданих голосів. Переможцем визнано Сергія Кравченка з перевагою в 21 голос. ЛОО КВУ достатньо об'єктивно заявила: «...Події тут розвивалися таким чином, що легітимність їх є сумнівною. Порухення, в тому числі суперечності в протоколах підрахунку голосів на окремих дільницях, без сумніву, були. При різниці голосів між переможцем і тим, що зайняв друге місце в 21 голос, такі порушення могли вплинути на результати виборів. І факти, про які заявляли спостерігачі однієї з сторін, не були, на нашу думку, відповідним чином перевірені жодним державним органом. Мало того, їх зам'яли, припинивши перевірку за рішенням суду. Внаслідок цього передбачені законом для подібного випадку процедури перерахунку голосів, визнання результатів виборів на дільницях недійсними або призначення повторного голосування – не використовувалися. Замість цього здійснювалися дії, які можна розцінити як торг з «відступним» за відмову від захисту результатів голосування – комуністам публічно пропонували різні посади» [22].

В Луганську міську раду обрано 76 депутатів. За партійною приналежністю вони розподіляються наступним чином: ПР – 61 чол. або 80,3%), КПУ - 10 чол. або 13,2%. По 2 депутати мають Сильна Україна та Фронт змін і 1 депутат представляє УСДП. Усі комуністи пройшли до міської ради за партійними списками. З 38 депутатів, що були обрані по мажоритарним округам, 37 представляють ПР. В складі міської ради 43,4% депутатів є керівниками економічних структур, 34,2% - керівниками державних установ чи їх структурних підрозділів [23].

Таким чином, активні виборці, прийшовши на виборчі дільниці, продовжили соціальний контракт з луганськими представниками правлячого класу, давши санкцію на продовження нинішнього стану речей в місті. Парадокс в тому, що ці ж самі виборці демонструють слабкий авторитет влади. Як пише Світлана Хобта: «Люди усвідомлюють політичний характер, маніпулятивність дискурсу, тим не менше, немає спроб «перевизначити» їх» [24, с.185.]. І це є справжній парадокс імітативної демократії: руками найбільш активних виборців продовжується соціальний контракт між правлячим класом і народними масами.

Висновки.

Політичний простір України має фрактальний характер. Тому колективний вибір на місцях за механізмами повторює характеристики вибору на загальнонаціональному рівні. Меню електорального вибору формується на рівні елітних груп. Вони можуть використовувати народ для вирішення суперечностей в своєму середовищі, але він не має жодного стосунку до формування усіх категорій вибору. Головним фактором орієнтації у ситуації вибору для міської громади є суспільні опінії. Отже, вибір є лише частково раціональним. Більшість же його

механізмів для виборців є непрозорою. Саме провідна роль суспільних опіній в виборчому процесі робить значною роль політтехнологів. Політична ж форма на рівні міста фактично втратила функції представництва різних суспільних груп. Воно редуковане до певної територіальної опіки депутатами за своїми округами.

Література

1. Про результати виборів депутатів Донецької обласної ради в багатомандатному виборчому окрузі:[протокол](#) Про результати виборів депутатів Донецької обласної ради в одномандатних мажоритарних виборчих округах: [рішення](#) // http://soviet.donbass.com/m1/ru/Mestnie_vibori/Donetskaya_izbirkomissiya **2. Из 124 депутатов Луганского облсовета 79 – руководители** // <http://lugansk.proua.com/news/2010/11/16/150726.html> **3. Лукьянченко и Партия регионов.** Донецкий горизбирком огласил результаты выборов// www.ostro.org/news/article-132357/ **4. Хом'як В.** Демократи Прикарпаття стали націонал-демократами /Василь Хом'як // <http://ostro.org/regions/51120/articles/article-137550/> **5. Микитин А.** Чи може корова стати депутатом Івано-Франківської міськради?/Андрій Микитин// <http://ostro.org/regions/51120/articles/article-138690/> **6. Персональний склад нової Львівської обласної ради** // <http://galinfo.com.ua/news/77958.html> **7. Микитин А.** Контужені революцією.../Андрій Микитин // <http://www.ostro.org/articles/article-132578/> **8. Сніжинський О.** Перемога «Свободи» у Львові стане Пірровою? /Олександр Сніжинський // <http://www.ostro.org/articles/article-133288/> **9. Мюллер Д.** Общественный выбор III. / Пер. с англ. Под ред. А. П. Заостровцева и А. С. Скоробогатова/ Деннис Мюллер. – М.: ГУ ВШЭ, 2007. – 1000 с. **10. Грушин Б. А.** Массовое сознание. Опыт определения и проблемы исследования / Борис Андреевич Грушин. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с. **11. Московичи С.** Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Серж Московичи. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с. **12. Шахтеры подвели регионалов** // <http://lg.ua-katalog.info/news/2010-11-01-66448.html> **13. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К.** Политология. Методы исследования / Мангейм Джарел Б., Рич Ричард К. / Пер. с англ. Ветошника Т. Л. И Лауфер Н. И. – М.: Весь Мир, 1997. – 543 с. **14. Костомаров А.** Мэрские игры политической грибницы // <http://ostro.org/regions/36/articles/article-128629/> **15. Абибок Ю.** «Началась раздача денежных призов за победу Януковича на выборах». СМИ о «донецких» // <http://www.ostro.org/articles/article-137229/> **16. За 9 місяців з України переведено в офшори \$24 млрд.** // <http://www.zaxid.net/newsua/2010/11/30/103928/> **17. Большинство украинцев в целом не одобряют деятельность Президента Виктора Януковича** // <http://www.ostro.org/news/article-133947/> **18. Лобанова А. С.** Політична мімікрія в сучасному українському суспільстві: чи є ремедіум проти її деструктивних наслідків? (Або про те, як протистояти

маскувальним політичним іграм) // Соціальні технології. Актуальні проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. – Вип. 45. – Запоріжжя, 2010. – С. 26 – 35. **19. Габермас Ю.** Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Юрген Габермас / Пер. з нім. Анатолій Онишко. – Львів: Літопис, 2000. – 318 с. **20. Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) / Ілля Кононов. - Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с. **21. Кононов І. Ф.** Соціальні структури і політична форма в суспільствах Другого модерну / Кононов Ілля Федорович // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2008. - №795. – С. 13 – 19. **22. Новости** // <http://paralel-media.com.ua/pp28772.html> **22. Состоялась** первая сессия Луганского городского совета VI созыва // <http://gorod.lugansk.ua/engine/print.php?newsid=2051> **23. Хобта С. В.** Отношение к власти на востоке Украины / Хобта С. В. // Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління. Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. – Т.Х. – Серія «Соціологія». – Випуск 140. – Донецьк, 2009. – С. 178 – 185.

Кононов І. Ф. Місто як поле суспільного вибору (на прикладі місцевих виборів 31 жовтня 2010 р. у місті Луганськ)

Розглядаються вибори депутатів міської ради та міського голови як колективний вибір міської громади. Показано, що реальний вибір здійснюється місцевими представниками правлячого класу, які формують електоральне меню. Виборці ж обирають з цього меню і тим самим підтверджують соціальний контракт, на якому тримається суспільний лад. Такий вибір на рівні народних мас можна вважати лише частково раціональним.

Ключові слова: суспільний вибір, раціональність, вибори, голосування, суспільна опінія.

Кононов І. Ф. Город как поле общественного выбора (на примере местных выборов 31 октября 2010 г. в городе Луганске)

Рассматриваются выборы депутатов городского совета и городского головы как коллективный выбор городской громады. Показано, что реальный выбор осуществляется местными представителями правящего класса, которые формируют электоральное меню. Избиратели же выбирают из этого меню и тем самым подтверждают социальный контракт, на котором держится общественный строй. Такой выбор на уровне народных масс лишь частично можно считать рациональным.

Ключевые слова: общественный выбор, рациональность, выборы, голосование, общественное мнение.

Kononov I.F. City as the field of public choice (by the example of local elections on Oct. 31, 2010 in Lugansk)

We consider the election of deputies of the city council and mayor as a collective choice of the urban community. It is shown that the real choice is done by local representatives of the ruling class, who form the electoral menu. Voters also select from this menu, and thereby confirm the social contract, which keeps the social order. Such a choice at the level of the masses only partly can be considered rational.

Keywords: public choice, rationality, vibory, voting, public opinion.

УДК 316.7 (477.61)

Хобга С. В.

ЧИННИКИ ПОКЛАДАННЯ КОРДОНІВ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ (НА ПРИКЛАДІ МІСЬКОЇ ГРОМАДИ м. ЛУГАНСЬКА)

Якщо культура – це павутиння значень, яке оплутує людину [1], то це павутиння, зіткане з розмежувальних ліній, кордонів. Існування будь-якого соціального явища неможливе поза кордонами. Незважаючи на негативні функції кордонів (розмежування, відділення), людина впевненіше почувається, коли кордони визначені: твоє/моє, добро/зло. Намагання визначити кордони часто заміщується намаганням з'ясувати способи їх покладання. Наприклад, кордони мистецтва пов'язують з методами створення й способами соціального буття мистецтва, а дослідження кордонів мистецтва розуміють як «поширення його території, трансформація традиційних видів мистецтва» [2]. Кордони науки визначають через відмежування того, що можна верифікувати (Л. Вітгінштейн) і фальсифікувати (К. Поппер) від того, до чого ці процедури застосувати неможливо [3, с. 73]. Л. Гудков, говорячи про сучасну соціологію, вважає, що «сфера зрозумілого є кордоном соціального, а механізми розуміння («ресурси культури») – тим мінімумом дисциплінарної “онтології”, без яких не може обійтись жодна наука» [4]. Це може свідчити про те, що, коли йдеться про соціальні об'єкти, визначальною є не сама по собі онтологія кордонів, а процедури їх покладання.

Кордони все частіше стають об'єктом дослідження соціологів. Аналізується природа кордонів [5; 6; 7; 8], режими функціонування [9; 10], феномен покордоння [11] та інші аспекти просторовості: столичність [12], центральність [13], локальність [11]. Процедури покладання кордонів як предмет дослідження отримали розробку в конструктивізмі. За цим методологічним підходом кордони розглядаються як соціальний конструкт, відображення соціальних відносин та практик влади [14, с. 280], важливий елемент ідентичності

[11, с. 54; 15]. Нові напрями в сучасній лімології пов'язані саме з поєднанням аналізу кордонів та територіальних ідентичностей [16, с. 5]. В результаті з'являються такі політичні формули: «якщо немає стабільної політичної ідентичності, немає й усталених кордонів, стабільної території, немає стабільної держави чи іншої політичної одиниці в цілому» [16, с.6]. Природно, що об'єктом дослідження при такому підході стають переважно політичні суб'єкти.

Об'єктом нашого дослідження є такий політичний суб'єкт як міська громада, прикладом якої для нас буде громада м. Луганська. Щоб бути суб'єктом, громада повинна почуватися певною цілісністю, окремістю. Вона повинна покладати кордони власної інституційної регуляції, бо тільки в цьому разі може реалізуватися її суб'єктність і здійснюватися колективний вибір. Чітке усвідомлення громадою власних кордонів сприяє інтенсифікації процесу колективного вибору, а отже кордони є фактором, що впливає на колективний вибір громади.

Предметом нашого розгляду виступають чинники покладання кордонів міською громадою. Гіпотетично чинниками, які формують цілісність громади, є територія, власні інституційні та управлінські структури й символічна та історична легітимація. Це не відрізняє міську громаду від інших типів територіальних спільнот, які є одночасно й політичними суб'єктами, таких як регіон чи суспільство. Наприклад, А. Паасі говорить, що інституціоналізація регіону включає встановлення кордонів регіону, символічне оформлення території, в першу чергу закріплення за нею певної назви, інституційне оформлення регіону та появу ідентичності регіону [див. 17, с. 7]. Цей перелік майже тотожний переліку рис, притаманних модерному суспільству, які виділив Е. Шилз [18]. Таким чином, існування спільноти передбачає покладання кордонів і сформовану ідентичність. Зупинимось докладніше на тому, як ми бачимо зв'язок проблеми кордонів і проблеми ідентичності.

У психології становлення особистості неможливе без формування визначеності та цілісності, тому часто наслідком розвитку особистості є свідоме та неминуче відособлення, самотність, ізоляція [19, с. 458 – 467]. Стати особистістю означає не розчинятися в соціальності, «вирватися, як з марева, з несвідомої ідентичності з масою» [19, с. 464] і сформувати самоідентичність – тотожність з самим собою [20, с. 31]. В дослідженнях соціальних психологів та культурологів на перший план виходить не особистісна, а соціальна ідентичність. Індивід сприймає себе й світ, поділяючи всіх на «ми» та «вони»/ «інгрупи» та «аутгрупи» [21, с. 324; 22, с. 304]. В соціології ідентифікація відбиває процес позиціонування індивіда в соціальному просторі. Через неї індивід, з одного боку, зберігає внутрішній простір власної індивідуальності, а з другого, включається у простір суспільний. Відповідно, ідентичність служить інструментом узгодження внутрішнього та зовнішнього простору буття індивіда чи групи. Соціальний простір структуровано кордонами, бо кордони окреслюють поля інституційної регуляції [6]. Соціальні

інститути не можуть функціонувати, не покладаючи власних меж. Найбільш очевидний приклад – державні кордони. Таким чином, і для індивіда, і для групи покладання кордонів невід’ємна складова ідентифікації, а ідентифікація – умова уявлення про власні межі.

Відштовхуючись від цього, ми ставили перед собою завдання, поперше, визначити місце міської/локальної ідентичності в структурі ідентичностей луганців (табл.1).

Таблиця 1

Розподіл відповідей на питання: «Без яких з перелічених характеристик Ваше уявлення про себе буде неможливим?» (%)²

№	Варіант відповіді	Луганськ n=363 квітень 2007 р.	Луганськ n=374 червень 2008 р.	Луганськ n=290 жовтень 2009 р.	Луганськ n=707 вересень 2010 р.
1	самостійна, неповторна особистість	53,8	48,4	46,0	35,9
2	член сім’ї	83,8	73,9	69,9	63,7
3	член кола друзів	54,0	46,7	37,4	24,1
4	член певного трудового (навчального) колективу	21,4	23,9	31,1	15,1
5	людина, пов’язана діловими зв’язками з певним колом	10,9	8,5	17,3	8,3
6	людина певної професії	25,9	28,8	35,6	13,9
7	людина з певною освітою	24,0	25,5	30,1	12,1
8	людина певних політичних переконань	9,7	9,3	16,3	5,9
9	мешканець Луганська	8,6	25,3	17,0	41,7
10	мешканець Донбасу	32,3	41,2	40,1	15,2
11	громадянин України	36,8	47,0	38,4	28,9
12	радянська людина	10,9	9,1	18,7	8,7

² Дослідження (2007 – 2009 рр.), на які посилаємося, проведені Центром з вивчення суспільних процесів і проблем гуманізму та кафедрою філософії та соціології ЛНУ імені Тараса Шевченка за квотними вибірками, репрезентативними для міста за ознаками статі та віку.

№	Варіант відповіді	Луганськ n=363 квітень 2007 р.	Луганськ n=374 червень 2008 р.	Луганськ n=290 жовтень 2009 р.	Луганськ n=707 вересень 2010 р.
13	мешканець СНД	3,9	7,4	6,2	3,5
14	людина певної релігії	9,7	9,6	6,6	6,0
15	європеєць	7,0	3,3	5,2	6,3
16	мешканець планети Земля	24,5	26,1	19,7	11,3
17	людина з певними художніми смаками (музичними, літературними і т. д.)	9,7	8,0	15,2	4,1
18	чоловік/жінка/людина певної статі	-	30,2/39,6	28,7/38,8	35,6
19	людина певного віку	-	25,3	19,7	7,1
20	людина певної нації/етнічної приналежності	-	14,0	12,5	-
21	людина с певною рідною мовою	-	24,7	17,6	-
22	мешканець прикордоння	-	-	4,2	-
23	що ще?	1,1	0,5	-	0,7
	Загальний процент	428,0	576,3	572,3	348,1

Примітка: сума по стовпцю більша за 100%, оскільки респонденти могли обрати кілька позицій

У структурі ідентичностей локальна ідентичність виявляється досить значущою (42%) й за рангом поступається лише ідентичності «член родини» (64%). Для жінок вона більш важлива, тоді як для чоловіків важливішими є макроідентичності: регіональна, громадянська, європейська. Порівняння з даними попередніх досліджень свідчить про різке зростання локальної ідентичності та спад регіональної. Хоча виражена регіональна ідентичність – особливість Донбасу [23; 24; 25]. Це, на нашу думку, свідчить про «плаваючу» структуру ідентичностей. Місце ідентичності залежить від набору, який пред'являється та від контексту пред'явлення. Можна припустити, що ситуація місцевих виборів актуалізувала місцеву ідентичність й відсунула громадянську й регіональну, тоді як ситуація всеукраїнських виборів (наприклад, 2008 р.) виводила на перший план громадянську та регіональну ідентичності [25, с. 458]. В будь-якому разі локальна та регіональна ідентичності серед представників міської громади виражені достатньо рельєфно. Але важливо, щоб ідентичності виражалися у практиках: знання історії міста,

наявність специфічної міської культури, усвідомлення спільності проблем та необхідності їх спільного розв'язання, особиста участь у суспільно-політичному житті громади, відчуття приналежності до міського управління.

По-друге, ми визначили чинники, які, на думку мешканців міста, перетворюють людей в громаду, формують специфічні риси міської спільноти (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл відповідей на питання «Що, на Ваш погляд, перетворює людей, які проживають в місті, в його громадян, формує у них спільні риси, які відрізняють їх від мешканців інших міст?» за віком, (%)

№	Варіант відповіді	% за вибіркою	Вікові групи			
			18-30 n=198	31-45 n=156	46-60 n=164	старші за 60 n=167
1	історія міста, про яку люди дізнаються незалежно від того, де вони народилися	38,1	36,4	41,7	35,4	40,7
2	зв'язок з містом за народженням	41,2	40,9	42,9	39,0	39,5
3	життя на одній території, що змушує до постійного спілкування	27,9	30,8	26,3	26,2	26,3
4	робота чи наявність власного бізнесу в місті	20,1	23,2	25,6	18,3	13,8
5	наявність місцевої ради, куди мешканці міста обирають депутатів	7,8	6,1	7,1	9,8	9,0
6	специфічна культура, сформована в нашому місті	17,7	21,2	13,5	19,5	15,6
7	міські податки	3,4	2,0	5,8	1,8	4,8
8	друзі, які набуваються роками	43,6	49,5	47,4	41,5	33,5
9	міські засоби масової інформації (газети, телебачення, радіо)	8,3	7,1	9,0	7,3	10,8
10	церква, яку відвідуємо	12,2	6,1	8,3	16,5	20,4
11	загальні проблеми, які	20,6	22,7	23,7	21,3	15,0

№	Варіант відповіді	% за вибіркою	Вікові групи			
			18-30 n=198	31-45 n=156	46-60 n=164	старші за 60 n=167
	змушені разом зв'язувати					
12	наявність у місті нерухомості	31,7	27,3	41,0	32,3	28,1
13	інше	1,9	2,0	0,6	3,0	1,8
	Загалом	274,5	275,3	292,9	271,9	259,3

Примітка: сума по стовпцю більша за 100%, оскільки респонденти могли обирати кілька позицій

Виявилося, що домінує чотири чинники: друзі, які набуваються роками, зв'язок з містом за народженням, відома історія міста та наявність нерухомості у місті. Найважливішим чинником є неформальні міжособистісні зв'язки. До речі, це, як і домінування в ієрархії ідентичності «член родини», узгоджується з даними попередніх досліджень: мешканці регіону – це люди малих груп [9]. Найчіткіше виражена значущість вказаних ознак у віковій групі 31 – 45 років (виняток – перша позиція, в якій природно домінує група 18 – 30 років). Представники цієї групи найбільше прив'язані до нерухомості, роботи та бізнесу, усвідомлюють необхідність сплати податків та необхідність розв'язання загальних проблем. Цій групі історія міста більш важлива для формування громади, водночас вона менше визнає наявність «специфічної культури» міста.

Значущі розбіжності в оцінках за статтю зафіксовані за двома позиціями: для чоловіків важливіший зв'язок з місцем народження та з набутими друзями. Жінки прагматичніші. Для них більш значимі чинники, пов'язані з нерухомістю, роботою, податками. Водночас для жінок більш важливі церковне життя, міська історія, яка формується, в тому числі, й місцевими ЗМІ.

За Г. Блумером формування громадськості передбачає усвідомлення загальності проблем та виникнення дискусії [26, с. 196 – 199]. Відносно герметична циркуляція громадської думки з приводу суспільнозначущих питань потенційно спрямована на участь в прийнятті управлінських рішень і перетворює громаду в соціально-політичного суб'єкта. В даному разі суспільно-політичні чинники формування громади не надто виражені. Зауважимо, що для носіїв ідентичності «мешканець Луганська» характерна більш висока значущість таких чинників: «міські податки», «міські засоби масової інформації», «церква, яку відвідуємо», «наявність місцевої ради, в яку мешканці міста обирають депутатів». В цілому ж, міські виборні органи, ЗМІ – тобто те, що повинно засвідчувати наявність специфічних інтересів громади та

виражати їх, береться до уваги менш ніж 10% мешканців. Якби більшість громади усвідомлювала загальність проблем і необхідність їх розв'язання спільними зусиллями, це можна було б пояснити недовірою до влади, відірваністю влади від народу. Але на спільність проблем як громадотворюючий чинник зважає тільки чверть опитаних. Тоді як спільність території є більш значущим об'єднальним фактором. Правда, радше, це не територія міської громади. Це територія існування неформальних, «вузьких» кіл: родина, друзі, колеги та сусіди. Про це свідчить масштаб колективних справ громади. Найбільш масштабні колективні справи, в яких брали участь за останній рік громадяни міста – це «суботник» для спільного прибирання території та збори мешканців будинку чи вулиці. Жінки ініціативніші завдяки активній участі у вихованні дітей та розв'язанні локальних комунальних проблем. Більшість луганців, особливо молодого та старшого віку, в жодних колективних діях участі не брали (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл відповідей на питання: «В яких з перелічених колективних дій Ви брали участь протягом року?», (%)

№	Варіант відповіді	% за вибіркою	Стать		Вікові групи			
			Жінки n=338	Чоловіки n=258	18-30 n=106	31-45 n=138	46-60 n=171	старші за 60 n=217
1	мітинги	5,9	5,4	6,6	5,7	8,0	6,4	4,1
2	демонстрації	1,7	1,5	1,9	1,9	0,7	1,8	2,3
3	марші протесту	0,2	0,0	0,4	0,0	0,7	0,0	0,0
4	страйки	0,6	0,0	1,6	0,0	1,4	1,2	0,0
5	«суботники» для спільного прибирання території	13,8	15,2	11,6	13,2	17,4	15,2	10,1
6	збори мешканців будинку чи вулиці	11,6	15,2	6,2	9,4	7,2	15,2	13,8
7	пікетування організації та установ	0,2	0,0	0,4	0,9	0,0	0,0	0,0
8	підготовка спільних	1,5	1,3	1,9	1,9	1,4	1,8	1,4

№	Варіант відповіді	% за вибіркою	Стать		Вікові групи			
			Жінки n=338	Чоловіки n=258	18-30 n=106	31-45 n=138	46-60 n=171	старші за 60 n=217
	звернень та збір підписів під ними							
9	зібрання партійних організацій	1,7	2,1	1,2	0,9	1,4	2,9	1,4
10	зібрання громадських організацій	1,2	1,3	1,2	1,9	0,0	1,8	1,4
11	батьківські збори у дитячому садку, школі тощо	6,5	8,0	4,3	7,5	16,7	4,7	1,4
12	створення та діяльність ініціативних груп для вирішення різних проблем	0,5	0,4	0,5	0,0	0,0	1,8	0,0
13	інше	0,5	1,6	0,9	0,0	0,0	2,3	0,9
14	в жодних колективних діях участі не брав(ла)	64,4	70,2	66,7	67,0	60,9	62,0	73,3
	Загалом	110,3	122,2	105,4	110,3	115,8	117,1	110,1

Примітка: сума по стовпцю більша за 100%, оскільки респонденти могли обирати кілька позицій

У такій ситуації не дивно, що спільне обговорення проблем суспільно-політичного життя громади – виняток. Навіть під час виборів місцевого самоврядування функціонування прямих каналів циркуляції суспільної думки (участь у спеціальних заходах, зустрічі з кандидатами) вкрай обмежене (табл. 4). Обговорення локалізовано в колах родичів і колег. Чверть опитаних взагалі місцеві вибори не обговорює.

Таблиця 4

Розподіл відповідей на питання: «З ким Ви найчастіше обговорюєте вибори міського голови та депутатів міської ради, які мають відбутися?» за віком, (%)

№	Варіанти відповіді	% за вибіркою	жінки n=392	чоловіки n=266
1	з членами родини	53,9	57,7	48,5
2	з іншими родичами	11,8	11,0	13,2
3	з колегами по роботі	22,6	20,2	26,3
4	з сусідами	24,8	29,8	17,3
5	зі священником і парафіянами своєї церкви	0,2	0,0	0,4
6	в Інтернеті	1,4	0,5	2,6
7	з членами партії, до якої входжу	0,6	0,5	0,8
8	з членами громадської організації, до якої входжу	0,3	0,5	0,0
9	з попутниками у транспорті, на ринках і т. п.	1,4	1,5	1,1
10	на зустрічах з кандидатами, інших спеціальних заходах	0,6	1,0	0,0
11	у колі близьких друзів	9,8	9,4	10,5
12	інше	2,0	2,0	1,9
13	ні з ким не обговорюю	21,7	19,6	24,4
	Загалом	151,1	153,7	147,0

Примітка: сума по стовпцю більша за 100%, так як респонденти могли обирати кілька позицій

Незважаючи на обмеженість кола спілкування й те, що місто не змогло достатньою мірою сформувати власне культурне обличчя (наявність «специфічної культури» міста визнає менше ніж 18% опитаних), більшість громадян комфортно почуваються в просторі міста, вважають його середовище культурно близьким (табл. 5).

Таблиця 5

Розподіл відповідей на питання «В яких з перелічених міст Ви відчуваєте у своєму культурному середовищі, а в яких культурне середовище чуже для Вас?», (%)

№	Міста	Почуваюсь в своєму культурному середовищі	Почуваюсь в чужому культурному середовищі	У чомусь своє, а в чомусь – чуже середовище	У місті не був	Немає відповіді
1	Луганськ	85.2	4.3	6.9	-	3.6
2	Донецьк	38.7	12.4	19.5	21.5	7.9
3	Харків	29.5	13.4	18.5	30.1	8.5
4	Київ	27.7	16.1	19.1	28.9	8.2
5	Львів	9.1	18.3	11.6	51.6	9.4
6	Ростов-на-Дону	15.8	10.0	10.1	55.3	8.8
7	Санкт-Петербург	15.4	8.3	8.3	60.2	7.7
8	Москва	17.9	16.1	13.4	45.3	7.3

Оцінка почування у власному місті є значно позитивніша, ніж в інших містах, навіть територіально близьких (як м. Донецьк). Це вказує на прийняття, близькість власного міського середовища, усвідомлення його особливості й відокремленості, на те, що місто є особливим автономним організмом.

Таким чином, фіксується висока міська ідентичність, але припускаємо, що така висока значущість зумовлена суспільно-політичною ситуацією: виборами до місцевих органів влади. Ця ідентичність не має такого ж змістовного наповнення та узгодження з іншими індикаторами як, наприклад, ідентичність «член родини». В практиках громадян міська ідентичність не має підтвердження. Слабка ідентифікація робить кордони розмитими і нечіткими.

Кордони міської громади радше відчуваються, ніж рефлексуються. Кордон як фактор колективного вибору працює на рівні усвідомлення фізичної, тобто територіальної окремішності, а не соціокультурної чи політичної. Місто є окремим організмом, але населення міста поєднується в спільноту завдяки об'єктивним умовам перебігу їхнього життя: факту народження на певній території, колу спілкування, яке склалося і локалізоване в місті, наявності нерухомості. Значущим чинником є історія міста, однак, громадяни не показали консолідованої версії цієї історії. Наслідком цього є слабка сформованість міської культурної ідентичності. Тільки для чверті мешканців місто має власне

культурне обличчя. Тобто процес формування ідентичності громади «зупиняється» на базових просторових чинниках.

З точки зору здійснення колективного вибору, найбільшу значущість мають політичні кордони, які формуються простором суспільного обговорення й колективних дій, діяльністю місцевих органів управління та ЗМІ. Ці кордони функціонують найслабше. Політична складова міста існує окремо від мешканців міста. Міська спільнота створюється мережами особистісної, а не громадської комунікації, приватними, а не інституційними зв'язками. «Короткі» зв'язки/малі кола спілкування перешкоджають формуванню суб'єктності громади й не сприяють формуванню й реалізації колективного вибору. Внаслідок цього громада – скоріше суспільне «тіло», аніж «душа», яке формується традиційною комунікацією й легко може стати об'єктом примітивних маніпуляцій [27; 28].

Література

- 1. Гірц К.** Інтерпретація культур / Кліфорд Гірц. – К. : Дух і Літера, 2002. – 542 с.
- 2. Бобринская Е. А.** Проблема границ искусства в русском авангарде конца 1910-х – начала 1920-х годов / Бобринская Екатерина Александровна: диссертация доктора искусствоведения: 17.00.04. – Москва, 2005. – 312 с. РГБ ОД, <http://www.lib.uar.ru.net/diss/cont/221728.html>.
- 3. Поппер К. Р.** Предположения и опровержения: Рост научного знания: Пер. с англ. / К. Р. Поппер. – М. : ООО Издательство АСТ: ЗАО НПЛ Ермак, 2004. – 638 с.
- 4. Гудков Л. Д.** Есть ли основания у теоретической социологии в России? / Л. Д. Гудков // <http://www.hse.ru/org/persons/20272901>.
- 5. Баньковская С.** Чужаки и границы: к понятию социальной маргинальности / Светлана Баньковская // <http://www.strana-oz.ru/?numid=7&article=327>.
- 6. Кононов И.Ф.** Проблема границ и ее значение для социологии / И.Ф. Кононов // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб.наук.праць.* – Х: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С.45-49.
- 7. Кочан В.** Пограничність як цінність і архетип української культури / Василь Кочан // *Цілісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали III Міжнародної наук.конф. Івано-Франківськ, 17–18 листопада 2007 / наук.ред. О. М. Сич.* – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2007. – С. 342 – 347.
- 8. Нартова Н.** Эссе о границе / Надя Нартова // *Laboratorium.* – 2010. – № 1. – С. 268 – 273.
- 9. Кононов И.Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація (Донбас в етнокультурних координатах України) / І.Ф. Кононов. – Луганськ: Альма-матер, 2000. – 494 с.
- 10. Хобта С. В.** Восточный участок украинско-российской границы: особенности восприятия границы и перспектива демаркации / Хобта С. В. // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць.* – Випуск 16. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна. – 2010. – С. 412–416.
- 11. Бреский О.**

От транзитологии к теории Пограничья. Очерки деконструкции концепта «Восточная Европа» / Олег Бреский, Ольга Бреская – Вильнюс: ЕГУ, 2008. – 336 с. **12. Лазарева И. В.** Феномен столиц / Лазарева И.В., Лазарев В.В., Ульмасвай Ф.С. // Общественные науки и современность – 1999. – № 2. – С. 152 – 163. **13. Малес Л. В.** Центр та центральність у соціокультурному аналізі міста / Малес Людмила Володимирівна // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна – 2010. – № 889. – С. 36 – 40. **14. Boundaries and belonging: states and societies in the struggle to shape identities and local practices / edited by Joel S. Migdal.** – Cambridge: Cambridge University Press, 2004.// Режим доступу: http://assets.cambridge.org/97805218/35664/frontmatter/9780521835664_frontmatter.pdf. **15. Living (with) Borders: identity discourses on Easy-West Borders in Europe / ed. Ulrike H. Meinhof** – Burlington: Ashgate, 2002, – 149 p. **16. Колосов В.** Теоретическая лимология: новые подходы/ Владимир Колосов // Границы в меняющемся мире: глобальные тенденции и региональное измерение. – Материалы для изучения. Зимняя школа CIRP – Великий Новгород: Центр интеграционных исследований и проектов. – 2006. – С. 2 – 15. **17. Кравченко В. В.** Харьков / Харків: столица Пограничья. – Вильнюс : ЕГУ, 2010. – 358 с. **18. Шилз Э.** Общество и общества: макросоциологический подход // Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / Сокр. пер. с англ. В. В. Воронина и Е. Е. Зиньковского. Ред. и вступ. ст. Г. В. Осипова. – М. : Прогресс, 1972. – С. 341 – 359. **19. Юнг К. Г.** О становлении личности // Бог и бессознательное / Карл Густав Юнг. – М. : Олимп, ООО Издательство АСТ-ЛТД, 1998. – С. 454 – 477. **20. Эрикссон Э.** Идентичность: юность и кризис / пер. с англ. – М. : Издательская группа Прогресс, 1996. – 342 с. **21. Triandis H. C.** Individualism and Collectivism: Cross-Cultural Perspectives on Self-Ingroup Relationships / Triandis H. C., Bontempo R., Villareal M. J. // Journal of Personality and Psychology. – 1988. – Vol. 54. – No. 2. – P. 323-338. **22. Ручка А. О.** «Свої» та «чужі» в ідентифікаційній свідомості громадян України / А.О. Ручка // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні: Наукові доповіді та повідомлення IV Всеукраїнської соціологічної конференції / Соціологічна асоціація України, Ін-т соціології НАНУ.– К., 2004. – С. 304 – 309. **23. Кононов И.Ф.** Донбасс и Галичина в зеркалах региональных сознаний (по материалам фокусированных групповых интервью) / И.Ф. Кононов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 435 – 455. **24. Хобта С. В.** Образы регионов: Восток и Запад Украины / С. В. Хобта // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 456 – 463. **25. Сусак В. І.** Регіональні особливості політичної культури українського суспільства: порівняльний аналіз міжпоколінських подібностей та відмінностей у політичних орієнтаціях

населення Львова та Донецька / В. І. Сусак // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць.* – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2005. – С.292-298. **26. Блумер Г.** Коллективное поведение / Г. Блумер // *Зарубежная социология XX века: Хрестоматия. Тексты.* / Отв.ред. В.Г. Городяненко. – Днепропетровск, 2001. – С. 186 – 207. **27. Лебон Г.** Психология народов и масс / Густав Лебон; пер. с франц. – Челябинск: Социум, 2010. – 379 с. **28. Московичи С.** Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Серж Московичи. – М. : Центр психологии и психотерапии, 1998. – 480 с.

Хобта С. В. Фактори покладання кордонів міською громадою (на прикладі м. Луганська)

У статті розглядаються фактори, які перетворюють людей, що мешкають у місті, в громаду, формують специфічні риси міського співтовариства. Автор виходить з того, що чітке усвідомлення кордонів співтовариством сприяє процесу інтенсифікації колективного вибору. Показано, що кордони міського співтовариства м. Луганська формуються мережами міжособистісної, а не суспільною/громадянською комунікаціями, приватними, а не інституційними зв'язками.

Ключові слова: кордон, міська громада, ідентифікація.

Хобта С. В. Факторы полагания границ городской громадой на примере г. Луганска

В статье рассматриваются факторы, которые превращают людей, проживающих в городе, в громаду, формируют специфические черты городского сообщества. Автор исходит из того, что четкое осознание границ сообществом способствует процессу интенсификации коллективного выбора. Показано, что границы городского сообщества г. Луганска формируются сетями межличностной, а не общественной/гражданской коммуникации, приватными, а не институциональными связями.

Ключевые слова: граница, городская громада, ідентифікація.

Khobta S. V. Factors of drawing borders of the city community by the example of Lugansk

The article discusses the factors that form the specific features of the urban community. The author defends the idea that a clear awareness of the community contributes to the process of intensification of collective choice. It is shown that the boundaries of the urban community of Lugansk formed by the networks of interpersonal rather than the public communication, private, rather than institutional links.

Keywords: border, city community, intensification.

УДК 316.334.55/.56 (477.61)

Живілова М. С.

ОБРАЗ МІСТА ЛУГАНСЬКА: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР

Образ міста – це передусім географічний образ. Розуміння географічного образу склалося в гуманітарній географії, предметом якої є „вивчення способів і систем уявлень, інтерпретації та репрезентації географічного простору в діяльності людини, враховуючи уявну” [3, с. 282]. Проблеми виникнення та конструювання географічних образів, їх місце в організації просторової діяльності людей вивчають такі напрями гуманітарної географії як імажинальна (образна) географія, географія сприйняття, географія уяви. Географічний образ в гуманітарній географії визначається як один із засобів самовизначення, ідентифікації культури. Тобто, за допомогою географічних образів людина осмислює, організовує довколишній фізичний простір. Д. М. Замятін характеризує образ як „максимально дистанційоване та опосередковане уявлення реальності”, що „в широкому сенсі виявляє „рельєф” культури, і є водночас культурою в її найвищих проявах”; „образ – частина реальності, він може змінюватися разом з нею; у той же час образ – чинник зміни, динаміки реальності” [2, с. 106]. Засновуючись на цих характеристиках, географічний образ визначається як „особлива мова – мова просторової культури, яка начебто модифікує сама себе залежно від місця, країни чи регіону” [1].

Географічний образ – одне з найважливіших просторових уявлень. Починаючи з другої половини ХХ сторіччя, у вивченні просторових уявлень у науці використовують аналіз когнітивних карт. Когнітивна карта – це внутрішній цілісний образ простору (місцевості, території), який виникає в процесі освоєння місцевості у індивіда. В науку це поняття було введено Е. Толменом. У своїй роботі „Когнітивні карти щурів та людини” (1948) дослідник так характеризує когнітивні карти: „...стимули, що надходять, переробляються у центральній інстанції в особливу структуру, яку можна було б назвати когнітивною картою зовнішнього оточення. Саме ця приблизна карта, що вказує шляхи (маршрути) і лінії поведінки та взаємозв'язки елементів навколишнього середовища, остаточно визначає, які саме відповідні реакції, якщо вони взагалі існують, буде в кінцевому рахунку здійснювати тварина” [6, с. 64].

Відкриття Е. Толменом когнітивних карт посприяло виникненню методів ментального (уявного) картографування в соціо-гуманітарних та географічних дослідженнях: розробка ментальних карт (К. Лінч), картоїдів (Б. Б. Родоман), образно-географічних схем (Д. М. Замятін), міфогеографічних схем (І. І. Мітін). Когнітивні та ментальні карти часто ототожнюються. Наприклад, К. Лінч у роботі „Образ міста” визначає

ментальну карту (mental map) як „індивідуальну карту відомого людині місця” [4]. В той же час ці поняття розрізняють, коли говорять про ментальну карту як про „репрезентації ставлення людей до тих чи інших місць, що створені географом на зразок карти” [5], а про когнітивну карту як про „вільно намальовані людьми від руки плани вулиць в місті чи контури континентів” [5]. Картоїд зображає реальну чи вигадану територію спрощено, без обов’язкового дотримання правил класичної картографії, „демонструє уявний, ідеальний об’єкт, який поєднує в собі риси багатьох реальних об’єктів (територій)” [7]. Образно-географічна схема визначається як „географічний спосіб презентації просторових уявлень про місце, що містить головні та другорядні домінанти, за якими у згорнутому вигляді перебувають контексти ознак і зв’язки між ними” [5]. Образно-географічна схема демонструє культурні значення географічних об’єктів, їхні взаємозв’язки, переплетіння реального та уявного. Різновидом образно-географічної схеми є міфогеографічна схема, яка „відображає тільки головні домінанти місця (та просторові міфи цих місць), їх локалізацію на умовній топографічній основі (у вигляді знакових місць)” [5]. Інформацію, необхідну для конструювання картоїдів, ментальних карт, образно-географічних схем, міфогеографічних схем головним чином отримують методом глибинного інтерв’ю, за допомогою аналізу фотокарток, малюнків місцевості, в процесі вивчення історичних документів.

Під час дослідження „Луганськ – 2010: місцеві вибори та міська громада” респондентам було запропоновано відповісти на відкрите питання: „Які місця в місті Ви у першу чергу показали б своїм приїжджим друзям?”³. В ході обробки відповідей (всього було проаналізовано 711 анкет), ми отримали перелік місць, пам’ятників, установ, вулиць, які респонденти вважають визначними пам’ятками міста. У перелік увійшли 124 топоніми, деякі з них повторювались у відповідях в різних інтерпретаціях (наприклад, сквер Пам’яті називали: „парком возле библиотеки”⁴, „сквером рядом с библиотекой Горького”). Визначні пам’ятки міста були умовно розподілені на групи: фонтани, пам’ятники, парки, музеї, вулиці, площі, розважальні установи, релігійні установи; місце, де мешкає респондент; територія поза містом. На основі отриманих одиниць аналізу, було створено карту визначних пам’яток міста Луганська (мал. 1). Отримана карта не є точною моделлю дійсності, вона відображає просторовий груповий образ міста. На ній позначено тільки значущі з точки зору респондентів визначні пам’ятки міста. Її можна визначити як картоїд, тому що вона спрощено відображає реальні місця та об’єкти міста.

³ Дослівно в анкеті російською мовою: „Какие места в городе Вы в первую очередь показали бы приезжим друзьям?”

⁴ Відповіді респондентів надано російською мовою згідно з анкетною.

Під час створення карти ми спирались на концепцію, запропоновану американським дослідником Кевіном Лінчем. В його класичній роботі „Образ міста” (1960) досліджується три американських міста – Бостон, Джерсі-Сіті, Лос-Анджелес [4]. Дослідження проводилось двома методами: систематичним польовим дослідженням зони та глибинним інтерв'ю. В першому випадку, спостерігачеві було запропоновано пройти містом і зафіксувати на карті присутність різноманітних елементів та їхні взаємозв'язки. Це були суб'єктивні судження, засновані на безпосередньому сприйнятті цих елементів в полі. Глибинне інтерв'ю проводилося серед мешканців вказаних міст (30 інтерв'ю в кожному місті). Їм було запропоновано описати звичні шляхи пересування та уявні подорожі. У Бостоні базові методи аналізу були доповнені тестами на розпізнавання фотокарток, екскурсіями в полі, опитуваннями перехожих. Мета дослідження полягала у пошукові нових принципів проектування міста.

Кевін Лінч запропонував розуміння ментального образу міста і ментальних карт (mental image, mental maps)⁵, суспільного образу (public image), сформулював концепції уявності (imageability) та чіткості середовища (legibility) як головних орієнтирів на місцевості.

Визначення понять ментального образу середовища (environmental image) та ментальної карти (mental map) подібні до визначення когнітивної карти Е. Толменом, як образу знайомого маршруту, за яким людина орієнтується на місцевості. В ході дослідження К. Лінч дійшов висновку, що підґрунтям виникнення ментального образу міста (ментальної карти) є чіткість простору міста. Успішна орієнтація в місті залежить від того, якою мірою місто відповідає критеріям уявності та чіткості. Чіткість чи зрозумілість простору міста (legibility) визначається К. Лінчем як „легкість, з якою можна розпізнати його частини та організувати їх” [4], а уявність визначається як „якість фізичного об'єкта, яка надає високу ймовірність пробудження сильного образу в кожного конкретного спостерігача” [4]. Індивідуальні ментальні карти накладаються одна на одну і утворюють колективні образи. Це не існуючі реально образи, а зони порозуміння, які з'являються під час взаємодії „одиночної фізичної реальності, спільної культури та базисної фізіологічної природи” [4]. Колективні образи також створюються мешканцями міста. Такі образи необхідні для того, щоб індивід був здатний успішно функціонувати в межах міського середовища, контактуючи з подібними до себе.

Зміст колективних образів, за К. Лінчем, можна розподілити на п'ять елементів: шляхи, межі, райони, вулиці, орієнтири. Всі елементи діють одночасно в загальному контексті. Можливі поєднання елементів,

⁵ Тут і далі англійські назви в дужках будуть надані відповідно до їх використання в роботі К. Лінча „Образ міста”.

наприклад, коли район є орієнтиром, а шлях виступає як вузол. Розглянемо кожен з них.

Шляхи (Paths) – це „комунікації, вздовж яких спостерігач може пересуватися постійно, періодично чи потенційно” [4]. Шляхами можуть виступати вулиці, тротуари, автомагістралі, залізниці, канали. Шляхи посідають домінуюче місце в образі середовища, тому що люди пізнають місто, коли пересуваються його вулицями. Відносно шляхів організовується й решта елементів середовища. На нашій карті це вул. Радянська, вул. Оборонна, вул. Леніна (мал. 1). Під час створення карти визначних пам’яток міста ми нанесли спочатку перехрестя вулиць Радянської та Оборонної, а потім решту елементів. Можна помітити, що основна концентрація елементів розміщується по „уявній” діагональній лінії, якщо її провести через перехрестя вулиць з північно-західного до південно-східного напрямку.

Межі (Edges) визначаються як „лінійні елементи середовища, які спостерігач не використовує як шляхи і не розглядає в цій якості” [4]. На карті визначних пам’яток міста таких меж немає.

Райони (Districts) – це „...частини міста, в які спостерігач уявно входить „зсередини”. Їм притаманний спільний розпізнавальний характер. Райони можна розглядати ззовні, як орієнтири” [4]. В ході розробки карти ми виділили райони – „старе місто” та „центр” (мал. 1), які ми розглядаємо одночасно і як орієнтири.

Вузли (Nodes) – це „...місця чи стратегічні точки міста, в які спостерігач може вільно потрапити; фокусує точки, до яких і від яких він пересувається. Це, передусім, сполучні ланки, місця розриву транспортних комунікацій, перехрестя чи злиття шляхів, моменти переходу з однієї структури в іншу” [4]. Вузли на карті визначних пам’яток міста – це перехрестя вулиць Радянської та Оборонної, Театральна площа в районі „центр” та Червона площа в районі „старе місто” (мал. 1).

Орієнтири (Landmarks) – це „...елементи, в межі яких спостерігач не потрапляє, вони залишаються зовнішніми стосовно нього. Це достатньо просто визначені матеріальні об’єкти: будівля, знак, фасад, вітрина, гора” [4]. Такими орієнтирами виявляються пам’ятники міста (згідно з відповідями респондентів: „пам’ятник Шевченко”, „Мужик с факелом”⁶, „Мемориал Борцам Революции”, „пам’ятник Леніну”, „пам’ятник Ворошилову”) і райони („старе місто” та „центр”) (мал. 1).

Створення карти визначних пам’яток міста відбувалося так. Спочатку були позначені шляхи – вулиці Радянська та Оборонна. Відповідно до цих напрямків розташовані інші елементи карти. Було виокремлено два райони – „старе місто” (чи „старий центр”) і „центр”, які одночасно виступають і орієнтирами. „Старе місто” поєднує такі об’єкти (згідно з відповідями респондентів): „Красная площадь”, „улиця

⁶ Так здебільшого мешканці міста називають пам’ятник трудівнику Луганщини.

Ленина”, „Филармония”, „Мемориальный комплекс „Борцам Революции”, „Музей Даля”. Район „центр” об’єднує: „улицу Советскую”, „Театральную площадь”, „памятник Шевченко”, „площадь Героев ВОВ”, „Администрацию”, „Сквер ВЛКСМ”, „Центральный рынок”, „памятник Ленину”, „Русский драматический театр”. На карті не позначені місця, де мешкають респонденти (наведена група поєднує такі відповіді респондентів: „Юбилейный”, „наш восточный район”, „улица Тома Муни”, „улица Краснознаменная”, „Красный Яр”, „мой дом”, „моя дача”, „наш двор”). Певні орієнтири, наприклад „старе місто” та „центр”, просторово локалізовані. Інші — неможливо просторово поєднати, наприклад, об’єкти, які характеризує така спільна риса як „відреставрованість” („Острая Могила”, „новый каскадный фонтан”, „сквер возле библиотеки имени Горького”, „Филармония”, „Мемориальный комплекс „Борцам революции”). Окрему групу становлять об’єкти, які входять у простір міста, але насправді не належать до нього: „Краснодон” (там розташовано музей Молодої Гвардії), „Святогорск”.

Отже, образ міста Луганськ складається з чотирьох головних елементів (шляхи, вузли, орієнтири, райони), які, в свою чергу, містять такі елементи: вулиці, площі, фонтани, парки, пам’ятники, розважальні та релігійні установи. Вулиці виступають як шляхи пересування та вузли. Інші елементи є орієнтирами, частина яких утворює райони. Моделювання образу міста Луганськ здійснювалося на основі виокремлення головних „знакових” місць. Для визначних пам’яток міста притаманна висока міра уявності, завдяки тому, що вони наділені певним культурним значенням, що сприяє запам’ятовуванню цих місць, інтеграції в певний колективний образ.

Література

- 1. Замятин Д. Н.** Географические образы / Д. Н. Замятин. – Режим доступа: <http://www.auditorium.ru/books/332/index.html>.
- 2. Замятин Д. Н.** Метагеография: пространство образов и образы пространства / Д. Н. Замятин. – М.: Аграф, 2004. – 512 с.
- 3. Замятина Н. Ю.** Гуманитарная география / Н. Ю. Замятина, И. И. Митин // Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах. Вып. 4. – М., 2007. – С. 282 – 288. – Режим доступа: <http://imitin1.at.tut.by/SlovarGG2.pdf>.
- 4. Линч К.** Образ города / К. Линч. – М., 1983. – 328 с. – Режим доступа: <http://www.glazychev.ru/books/translations/Linch/Linch.htm>.
- 5. Митин И. И.** Алексин: воображение пространства города / И. И. Митин, У. И. Сересова // Россия: воображение пространства / пространство воображения (Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах. Специальный выпуск) / Отв. ред. И. И. Митин; Сост. Д. Н. Замятин, И. И. Митин. – М.: Аграф, 2009. – С. 179 – 217.
- 6. Толмен Э.** Когнитивные карты у крыс и у человека //

Хрестоматия по истории психологии / П.Я. Гальперин, А. Н. Ждан. – М., 1980. – С. 63 – 69. – Режим доступа: <http://www.psychology.ru/library/00060.shtml>. 7. Родоман Б. Б. Научные географические картоиды / Б.Б. Родоман // Географический вестник. – 2010. – № 2 (13). – Режим доступа: [http:// www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/203_rodoman.pdf](http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/203_rodoman.pdf).

Живілова М. С. Образ міста Луганська: просторовий вимір

У статті аналізуються проблеми моделювання географічних образів. Розглядаються методи ментального картографування як базові в дослідженні географічних образів. Наводяться етапи моделювання образу міста Луганська. Візуалізацією отриманого образу є карта визначних пам'яток міста Луганська.

Ключові слова: географічний образ, образ міста, методи ментального картографування, когнітивна карта, ментальна карта.

Живилова М. С. Образ города Луганска: пространственное измерение

В статье анализируются проблемы моделирования географических образов. Рассматриваются методы ментального картографирования как базовые в исследовании географических образов. Приведены этапы моделирования образа города Луганска. Визуализацией полученного образа является карта достопримечательностей города Луганска.

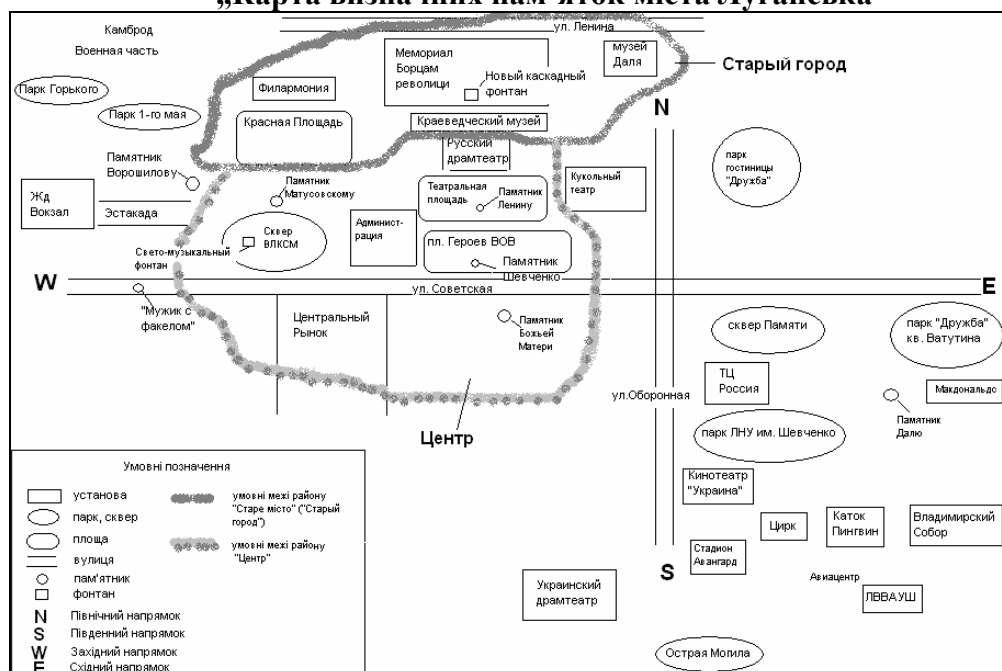
Ключевые слова: географический образ, образ города, методы ментального картографирования, когнитивная карта, ментальная карта.

Zhivilova M. S. The image of the city of Lugansk: spatial aspect.

In the article analyzed problems of modeling of geographical images. The author has studied the methods of mental mapping as basic to the study of geographical images. There are stages of modeling of Lugansk town's image. A map of places of interest of Luhansk is a visualisation of the given image.

Keywords: geographical image, image of town, methods of mental mapping, cognitive map, mental map.

„Карта визначних пам’яток міста Луганська”*

*Назви об'єктів надано згідно з відповідями респондентів.

УДК 316.334.52(477.61)

Лебідь Л. І.

КАРТА ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ЗА ДАНИМИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ У М. ЛУГАНСЬК)

Негаразди в економічній та політичній сферах суспільства зумовлюють погіршення матеріального становища населення. Безробіття, зменшення реальної зарплати, заборгованість з виплати зарплати, стрімке зростання цін відчуває на собі майже кожний українець. Фіксується підвищення рівня офіційної бідності в Україні у січні-вересні 2010 року на 0,4 % до 26,4 % (12,5 млн. чол.) [1]. Отже, в країні бідних стало, приблизно, на 190 тис. чол. більше [2]. За статистикою ООН за межею бідності в Україні знаходиться 78% людей [3].

Незадовільне матеріальне становище зумовлює негативне ставлення населення до владних структур та їх суб'єктів. В ході соціологічних досліджень фіксується зниження рівня довіри до політичних інституцій. Зокрема навесні 2009 р. більшість опитаних відзначали, що Президент України, Верховна рада, Уряд, Національний

банк України, місцеві органи влади зовсім неефективно справляються зі своїми обов'язками під час фінансової та економічної кризи [4, с. 171].

Економічна криза стала каталізатором проблем різного характеру – політичного, соціального, матеріального тощо. Підвищення їх значимості для населення стає показником соціального неблагополуччя. Все це є свідченням проблематизації соціальної дійсності та детермінує актуальність дослідження спектру проблем, якими переймаються сучасні українці.

Донбас традиційно є економічною основою країни. У регіоні фіксують вищу, ніж по інших областях України, зарплату, нижчий рівень безробіття [5]. Проте негаразди в економіці торкнулися і населення Донбасу.

Отже, метою статті стало визначення карти проблем, актуальних для сучасних українців (на прикладі луганчан).

Дослідження стану національної та регіональної економік під час та після економічної кризи займаються переважно економісти (Бурковський І., Гейць В., Довбенко М., Міненко В., Підвисоцький Р. та ін.). Соціологи Бурлачук А., Пилипенко В., Балакірева О. та ін. також вивчають вплив фінансової, економічної кризи на добробут українців. Низку соціологічних проектів присвячено дослідженню впливу кризи на матеріальне становище населення України (проект „Омнібус”, проекти фонду „Демократичні ініціативи”, центру „Соціальний моніторинг”).

Інформаційною основою даної статті стало соціологічне опитування, проведене в жовтні 2010 року колективом кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Центром з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму у м. Луганськ (n=707, випадкова вибірка, статистична похибка становить 3,8 %). Отримані результати надають змогу оцінити рівень задоволеності сучасного українця своїм життям у регіональному розрізі.

Одним із показників соціального благополуччя суспільства є актуальність проблем різного характеру. Респондентам пропонувалося оцінити важливість 27 проблем за 5-бальною шкалою (1 – не важлива, 5 – найвища важливість). Дана методика була розроблена проф. Кононовим І. Ф. і використовується у масових соціологічних опитуваннях Центру з вивчення суспільних процесів та проблем гуманізму з 1997 року. Було проведено факторний аналіз⁷, в результаті чого створено карту проблем (виокремлено 5 факторів⁸). Факторний аналіз – це процедура, за допомогою якої велика кількість змінних зводиться до меншої кількості незалежних величин, що називаються факторами. В один фактор об'єднуються змінні, які сильно корелюють

⁷ Факторний аналіз проведено в SPSS, використано метод головних компонентів; метод обертання - Варімакс.

⁸ 5 факторів пояснюють 52 % дисперсії.

одна з одною. Найбільш вдалим, на наш погляд, виявилось 5-факторне рішення (табл. 1).

Таблиця 1

Кореляційна матриця факторного аналізу після обертання⁹

	Component				
	1	2	3	4	5
Неможливість вплинути на політичне життя у країні	0,72140				
Порушення свободи слова	0,6486				
Неможливість вплинути на місцеву владу	0,64444				
Міжрегіональні суперечки, непорозуміння між Сходом та Заходом країни	0,6124				
Неможливість отримати повну та достовірну інформацію про життя країни зі ЗМІ	0,60078				
Свавілля влади, порушення нею прав людини	0,59160				
Відсутність патріотизму у правлячої еліти	0,54879				
Конфлікти у родині		0,78118			
Конфлікти на роботі		0,72221			
Загроза безпеки (власної або членів родини, майна)		0,65055			
Невідворотність смерті		0,5887			
Затримка зарплати (пенсії)		0,54837			
Неповна зайнятість		0,53100			
Погане здоров'я (Ваше, членів родини)		0,5131			
Побутова невлаштованість,			0,67147		

⁹ Коефіцієнти кореляції зі значенням менше 0,50 не виводилися.

неможливість придбати квартиру					
Руйнування моралі в суспільстві			0,62535		
Забруднення навколишнього середовища у місті та його околицях			0,62195		
Неможливість задовольнити свої культурні проблеми			0,60296		
Зниження культурного рівня оточуючих людей			0,57951		
Зростання українського націоналізму				0,69832	
Зростання російського націоналізму				0,69420	
Можливість встановлення в Україні диктатури або авторитарного правління				0,68881	
Можливість повернення до часів соціалізму				0,66069	
Високі ціни на продукту харчування					0,82143
Високі ціни на промислові товари					0,71970
Високі квартплата та ціни на комунальні послуги					0,68804
Низька зарплата					0,54009

Перший фактор пояснює 12,51 % дисперсії, другий – 12,12 %, третій – 9,56 %, четвертий – 8,98 %, п'ятий – 8,79 %.

Перший фактор ми умовно назвали «проблеми політичного характеру». До його показників відносимо: неможливість вплинути на політичне життя в країні; неможливість вплинути на місцеві органи влади; свавілля влади, порушення нею прав людини; відсутність патріотизму у правлячої еліти; неможливість отримати повну та достовірну інформацію про життя країни зі ЗМІ; порушення свободи слова; міжрегіональні суперечки, непорозуміння між Сходом та Заходом країни.

Останнім часом в Україні спостерігається підвищений інтерес до політики з боку пересічних громадян. Показником цього можна вважати поширеність різних політичних ток-шоу, якими «рясніє» сучасне

телебачення. Якщо раніше у громадському транспорті обговорювали зміст серіалу, то тепер у центрі уваги інший серіал – політичний. Сучасні політики багато говорять про демократію, демократичні права і свободи. Українців запевняють, що вони стали більш вільними, мають змогу впливати на державні та місцеві органи влади.

У сучасному українському суспільстві спостерігаємо підвищення важливості проблем, які пов'язані з демократичними правами та свободами. Це узгоджується з всеукраїнськими опитуваннями, де фіксується зниження рівня довіри політичним інститутам [6, с. 143].

Цілком закономірно, що проблеми політичного характеру стають важливішими напередодні виборів. Проаналізуємо точки зору різних категорій громадян щодо дотримання демократичних прав та свобод.

Проблеми політичного характеру виявилися більш актуальними для жінок (див. рис. 1). Це узгоджується з намірами опитаних йти на голосування. Так 42,8 % жінок та 37,8 % чоловіків обов'язково візьмуть участь у голосуванні. Можна припустити, що жінки є більш політично активні, ніж чоловіки, тому і проблеми політичного характеру для них актуальніші.

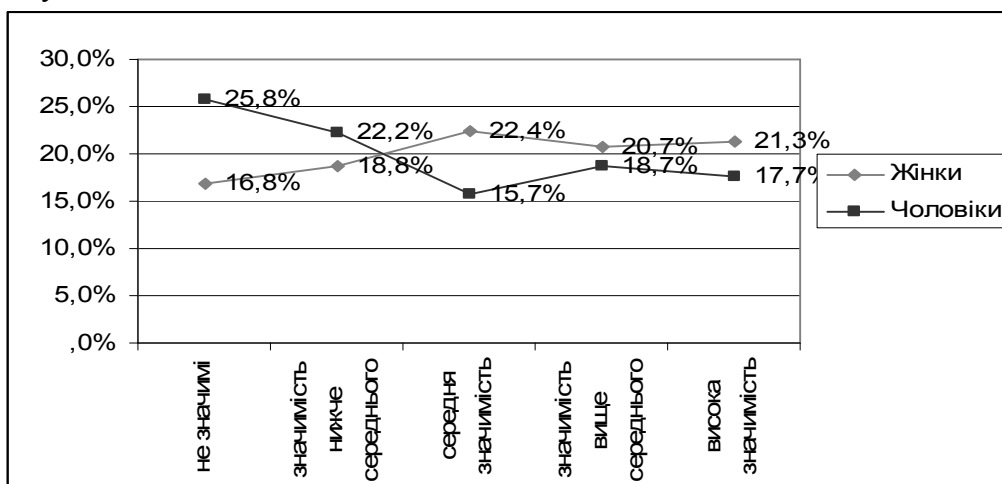

Рис. 1. Значимість проблем політичного характеру залежно від статі (за 5- бальною шкалою: 1 – не значима, 5 – висока значимість).

З урахуванням змінної «вік», вдалося виокремити дві категорії, які мають протилежні погляди на значимість проблем політичного характеру. Вони виявилися більш актуальними для представників старшого покоління (табл. 2). Молодь спокійніше ставиться до даного кола проблем. Для них порівняно з іншими віковими категоріями політика і все, що з нею пов'язано, є менш цікавою.

Таблиця 2

Значимість проблем політичного характеру в залежності від віку

Проблеми політичного характеру		Вік			
		18-29	30-44	45-59	60 і старші
не значимі	Абсол. частота	46	26	21	16
	Відсоток	30,3%	20,3%	16,9%	11,0%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	30	27	29	25
	Відсоток	19,7%	21,1%	23,4%	17,2%
середня значимість	Абсол. частота	33	24	23	31
	Відсоток	21,7%	18,8%	18,5%	21,4%
значимість вище середнього	Абсол. частота	23	26	31	30
	Відсоток	15,1%	20,3%	25,0%	20,7%
висока значимість	Абсол. частота	20	25	20	43
	Відсоток	13,2%	19,5%	16,1%	29,7%
всього	Абсол. частота	152	128	124	145
	Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

При врахуванні змінної «соціально-професійна приналежність» була зафіксована більша значимість даних проблем для непрацюючих респондентів, в першу чергу пенсіонерів (табл. 3), що узгоджується з попередньо окресленими тенденціями.

Таблиця 3

Значимість проблем політичного характеру в залежності від соціально-професійної приналежності

Проблеми політичного характеру		Соціально-професійна приналежність				
		робітники	службовці / інтелігенція	студенти	підприємці	непрацюючі
не значимі	Абсол. частота	38	28	14	6	20
	Відсоток	25,2%	26,9%	27,5%	18,2%	9,8%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	33	23	10	10	33
	Відсоток	21,9%	22,1%	19,6%	30,3%	16,2%
середня значимість	Абсол. частота	33	18	10	4	45
	Відсоток	21,9%	17,3%	19,6%	12,1%	22,1%

значимість вище середнього	Абсол. частота	24	21	8	7	51
	Відсоток	15,9%	20,2%	15,7%	21,2%	25,0%
висока значимість	Абсол. частота	23	14	9	6	55
	Відсоток	15,2%	13,5%	17,6%	18,2%	27,0%
всього	Абсол. частота	151	104	51	33	204
	Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Отже, проблеми політичного характеру найбільш важливі для жінок похилого віку, а найменш важливі – для молодих працездатних опитаних та студентів.

Другий фактор дістав назву «проблеми особистісного характеру». Він має такі показники: конфлікти у родині; конфлікти на роботі; загроза безпеки (власної або членів родини, майна); погане здоров'я; невідворотність смерті; затримка зарплати (пенсії); неповна зайнятість. Дане коло проблем є актуальним для представників обох статей (табл. 4). Це узгоджується з реаліями сучасного суспільства. Матеріальні негаразди, зокрема затримка зарплати (пенсії), неповна зайнятість, є джерелом конфліктів в сім'ї та на роботі. Несприятлива екологічна ситуація, неякісне харчування зумовлює погіршення стану здоров'я українців. Таким чином, даними проблемами переймаються як жінки, так і чоловіки.

Таблиця 4

Значимість проблем особистісного характеру в залежності від статі

Проблеми особистісного характеру	Стать		
	жінки	чоловіки	
не значимі	Абсол. частота	69	42
	Відсоток	19,3%	21,2%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	66	45
	Відсоток	18,5%	22,7%
середня значимість	Абсол. частота	85	26
	Відсоток	23,8%	13,1%
значимість вище середнього	Абсол. частота	66	45
	Відсоток	18,5%	22,7%
висока значимість	Абсол. частота	71	40
	Відсоток	19,9%	20,2%
всього	Абсол. частота	357	198
	Відсоток	100,0%	100,0%

Проблеми особистісного характеру більш значимі для представників молодого (18 – 29 років) та зрілого (30 – 44 роки) віку (табл. 5). Молодість – це час формування світогляду, пошуку себе. Молода людина визначається зі своїми пріоритетами, проте поки що не завжди вміє адекватно реагувати на оточення. Це посилює актуальність

даного кола проблем. Для старших вікових категорій проблеми особистісного характеру виявилися менш актуальними, бо більшість з них вже не працює, усвідомлює невідворотність смерті, а погане здоров'я доводиться сприймати як даність.

Таблиця 5

Значимість проблем особистісного характеру в залежності від віку

Проблеми особистісного характеру		Вік			
		18–29	30–44	45–59	60 і старші
не значимі	Абсол. частота	30	23	27	29
	Відсоток	19,7%	18,0%	21,8%	20,0%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	32	18	24	36
	Відсоток	21,1%	14,1%	19,4%	24,8%
середня значимість	Абсол. частота	19	35	26	30
	Відсоток	12,5%	27,3%	21,0%	20,7%
значимість вище середнього	Абсол. частота	32	22	28	28
	Відсоток	21,1%	17,2%	22,6%	19,3%
висока значимість	Абсол. частота	39	30	19	22
	Відсоток	25,7%	23,4%	15,3%	15,2%
всього	Абсол. частота	152	128	124	145
	Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Урахування змінної «соціально-професійна приналежність» дозволило встановити, що дане коло проблем є важливішим для робітників і студентів (табл. 6).

Таблиця 6

Значимість проблем особистісного характеру в залежності від соціально-професійної приналежності

Проблеми особистісного характеру		Соціально-професійна приналежність				
		робітники	службовці /інтелігенція	студенти	підприємці	непрацюючі
не значимі	Абсол. частота	26	26	11	5	43
	Відсоток	17,2%	25,0%	21,6%	15,2%	21,1%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	26	22	9	6	45
	Відсоток	17,2%	21,2%	17,6%	18,2%	22,1%

середня значимість	Абсол. частота	29	19	5	10	43
	Відсоток	19,2%	18,3%	9,8%	30,3%	21,1%
значимість вище середнього	Абсол. частота	34	18	13	5	39
	Відсоток	22,5%	17,3%	25,5%	15,2%	19,1%
висока значимість	Абсол. частота	36	19	13	7	34
	Відсоток	23,8%	18,3%	25,5%	21,2%	16,7%
всього	Абсол. частота	151	104	51	33	204
	Відсоток	100,0 %	100,0%	100,0 %	100,0 %	100,0%

До третього фактора – назвемо його «проблеми соціального характеру» – відносимо побутову невлаштованість, неможливість придбати квартиру; забруднення довкілля у місті та його околицях; неможливість задовольнити свої культурні проблеми; зниження культурного рівня людей; руйнування моралі в суспільстві. Означене коло проблем виявилось актуальнішим для жінок (табл. 7). Їх можна назвати більш свідомими громадянами, які не байдужі до навколишнього світу.

Таблиця 7

Значимість проблем соціального характеру в залежності від статі

Проблеми соціального характеру		Стать	
		Жінки	Чоловіки
не значимі	Абсол. частота	62	49
	Відсоток	17,4%	24,7%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	68	43
	Відсоток	19,0%	21,7%
середня значимість	Абсол. частота	73	38
	Відсоток	20,4%	19,2%
значимість вище середнього	Абсол. частота	70	41
	Відсоток	19,6%	20,7%
висока значимість	Абсол. частота	84	27
	Відсоток	23,5%	13,6%
всього	Абсол. частота	357	198
	Відсоток	100,0%	100,0%

Представники різних вікових категорій неоднозначно оцінюють гостроту проблем соціального характеру (табл. 8). Означене коло проблем виявилось більш актуальним для респондентів віком 18 – 44 роки.

Таблиця 8

Значимість проблем соціального характеру в залежності від віку

Проблеми соціального характеру		Вік			
		18-29	30-44	45-59	60 і старші
не значимі	Абсол. частота	24	19	26	40
	Відсоток	15,8%	14,8%	21,0%	27,6%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	26	25	26	34
	Відсоток	17,1%	19,5%	21,0%	23,4%
середня значимість	Абсол. частота	27	21	31	30
	Відсоток	17,8%	16,4%	25,0%	20,7%
значимість вище середнього	Абсол. частота	41	27	21	21
	Відсоток	27,0%	21,1%	16,9%	14,5%
висока значимість	Абсол. частота	34	36	20	20
	Відсоток	22,4%	28,1%	16,1%	13,8%
всього	Абсол. частота	152	128	124	145
	Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Наприклад, статистично підтверджено, що чим молодший респондент, тим більш актуальною є проблема побутової невлаштованості, неможливості придбати квартиру (коэф. кореляції при $R=0,95$ становить $-0,17$).

Службовці, інтелігенція, студенти гостро усвідомлюють важливість означеного кола проблем (рис. 2). Їх можна визначити як свідомих громадян, що переймаються екологічною ситуацією, культурним рівнем оточуючих людей тощо.

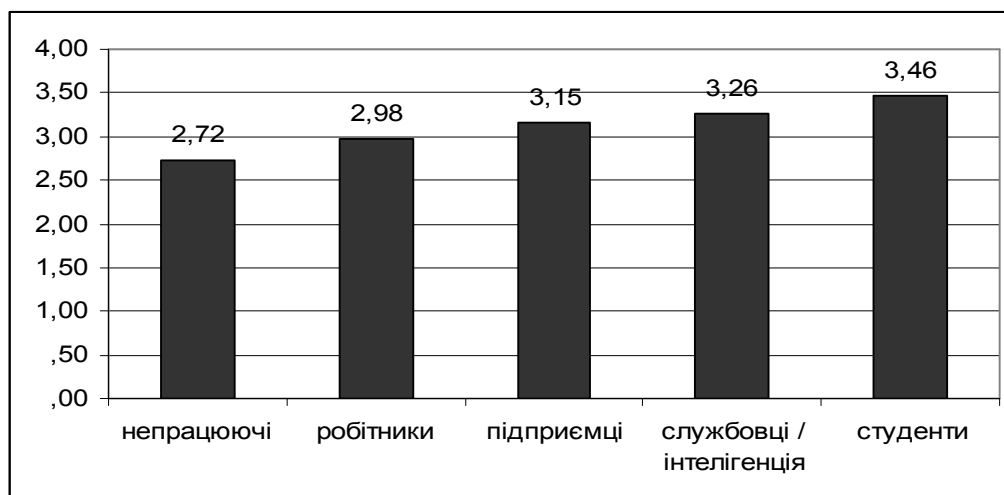

Рис. 2. Середній бал оцінки значимості проблем соціального характеру

Четвертий фактор дістав назву «проблеми ідеологічного характеру». Він має такі показники: зростання українського націоналізму; зростання російського націоналізму; можливість встановлення в Україні диктатури або авторитарного правління; можливість повернення до часів соціалізму.

Змінна «стать» не суттєво впливає на актуальність даного кола проблем для респондентів (табл. 9). В той же час зафіксували, що для більшої кількості жінок, якщо порівняти з чоловіками, проблеми ідеологічного характеру взагалі не значимі. Якщо проблеми політичного характеру актуальніші для жінок, то проблеми ідеологічного характеру – для чоловіків. Перша група проблем характеризується злободенністю саме сьогодні, друга група – спрямована у майбутнє. Отже, припускаємо, що жінок цікавить стан речей у теперішньому, а чоловіки більше розмірковують про майбутнє.

Таблиця 9

Значимість проблем ідеологічного характеру в залежності від статі

Проблеми ідеологічного характеру		Стать	
		Жінки	Чоловіки
не значимі	Абсол. частота	80	31
	Відсоток	22,4%	15,7%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	62	49
	Відсоток	17,4%	24,7%
середня значимість	Абсол. частота	67	44
	Відсоток	18,8%	22,2%
значимість вище середнього	Абсол. частота	71	40
	Відсоток	19,9%	20,2%

висока значимість	Абсол. частота	77	34
	Відсоток	21,6%	17,2%
всього	Абсол. частота	80	31
	Відсоток	22,4%	15,7%

Зростання українського та російського націоналізмів, встановлення в Україні диктатури або авторитарного правління; повернення до часів соціалізму більше турбує економічно активне населення (табл. 10, табл. 11). Вочевидь, вони не прагнуть відновлення СРСР і всього того, що з ним пов'язане.

Таблиця 10

Значимість проблем ідеологічного характеру в залежності від віку

Проблеми ідеологічного характеру		Вік			
		18–29	30–44	45–59	60 і старші
не значимі	Абсол. частота	26	26	16	41
	Відсоток	17,1%	20,3%	12,9%	28,3%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	37	21	22	30
	Відсоток	24,3%	16,4%	17,7%	20,7%
середня значимість	Абсол. частота	28	30	34	18
	Відсоток	18,4%	23,4%	27,4%	12,4%
значимість вище середнього	Абсол. частота	28	23	25	34
	Відсоток	18,4%	18,0%	20,2%	23,4%
висока значимість	Абсол. частота	33	28	27	22
	Відсоток	21,7%	21,9%	21,8%	15,2%
всього	Абсол. частота	152	128	124	145
	Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Таблиця 11

Значимість проблем ідеологічного характеру залежно від соціально-професійної приналежності

Проблеми ідеологічного характеру		Соціально-професійна приналежність				
		робітники	службовці /інтелігенція	студенти	підприємці	непрацюючі
не значима	Абсол. частота	19	17	12	12	49
	Відсоток	12,6%	16,3%	23,5%	36,4%	24,0%

значимість нижче середнього	Абсол. частота	35	16	15	3	40
	Відсоток	23,2%	15,4%	29,4%	9,1%	19,6%
середня значимість	Абсол. частота	30	28	7	7	37
	Відсоток	19,9%	26,9%	13,7%	21,2%	18,1%
значимість вище середнього	Абсол. частота	34	18	8	6	41
	Відсоток	22,5%	17,3%	15,7%	18,2%	20,1%
висока значимість	Абсол. частота	33	25	9	5	37
	Відсоток	21,9%	24,0%	17,6%	15,2%	18,1%
всього	Абсол. частота	151	104	51	33	204
	Відсоток	100,0 %	100,0%	100,0 %	100,0%	100,0%

До п'ятого фактору, який умовно визначаємо як проблеми матеріального характеру, відносимо високі ціни на продукти харчування; високі ціни на промислові товари; високі квартплата та ціни на комунальні послуги; низька зарплата.

Означене коло проблем є актуальнішим для опитаних жінок (рис. 3). Можна припустити, що більшість чоловіків не займається домашнім господарством та розподілом сімейного бюджету. Жінки, які щодня роблять покупки та сплачують рахунки, усвідомлюють, що підвищення зарплат не узгоджується зі зростанням цін на необхідні товари та послуги.

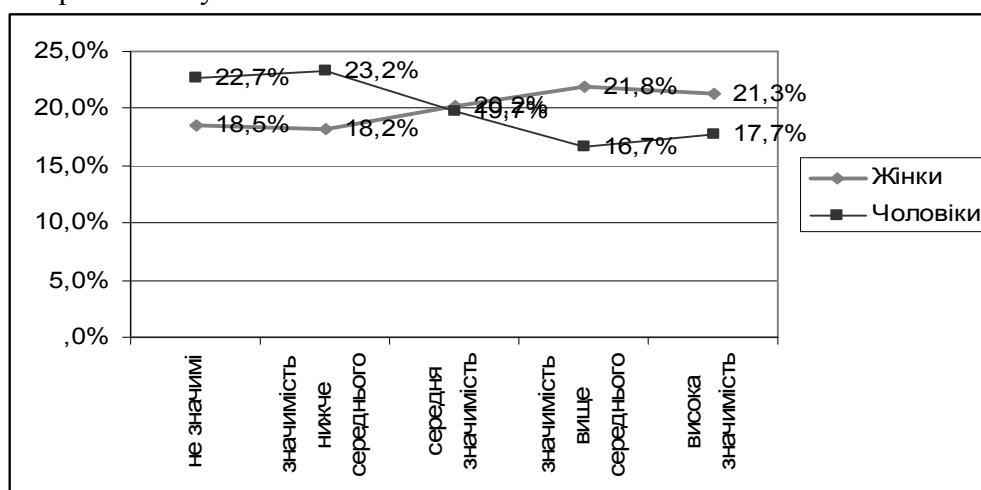

Рис. 3. Значимість проблем матеріального характеру залежно від статі (за 5-бальною шкалою: 1 – не значима, 5 – висока значимість)

Проблемами матеріального характеру більше переймаються представники старших вікових категорій (табл. 12). Це можна пояснити

низьким розміром пенсій, складністю працевлаштування людей віком за 45 років, високою вартістю найнеобхідніших товарів та послуг.

Таблиця 12

Значимість проблем матеріального характеру в залежності від віку

Проблеми матеріального характеру		Вік			
		18–29	30–44	45–59	60 і старші
не значима	Абсол. частота	31	30	24	24
	Відсоток	20,4%	23,4%	19,4%	16,6%
значимість нижче середнього	Абсол. частота	40	20	21	30
	Відсоток	26,3%	15,6%	16,9%	20,7%
середня значимість	Абсол. частота	26	27	24	31
	Відсоток	17,1%	21,1%	19,4%	21,4%
значимість вище середнього	Абсол. частота	30	26	26	28
	Відсоток	19,7%	20,3%	21,0%	19,3%
висока значимість	Абсол. частота	25	25	29	32
	Відсоток	16,4%	19,5%	23,4%	22,1%
всього	Абсол. частота	152	128	124	145
	Відсоток	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Цілком закономірно, що високі ціни на продовольчі та промислові товари, на квартплату та низькі зарплати є більш злободенними для непрацюючих та робітників (рис. 4).

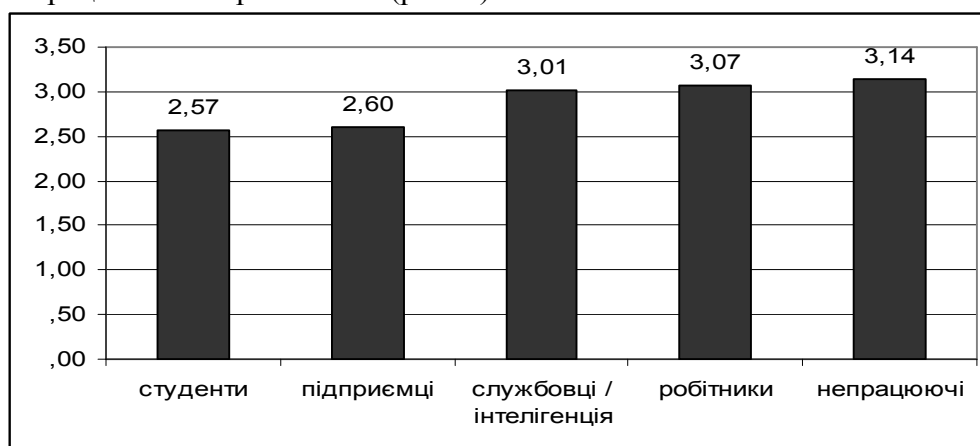

Рис. 4. Середній бал значимості проблем матеріального характеру залежно від соціально-професійної приналежності

Зарплата робітників є завжди нижчою, ніж в у представників інших соціально-професійних груп. До непрацюючих відносимо

пенсіонерів, безробітних, домогосподарок. Розмір пенсій та допомоги по безробіттю не дозволяє підтримувати високий рівень життя, а, отже, зумовлює актуальність проблем матеріального характеру.

Факторний аналіз дозволив не лише зменшити кількість змінних, а й встановити, що суспільна свідомість диференційована. Увага українців акцентується на проблемах макро- (політика, ідеологія, соціальна сфера) та мікрохарактеру (особисті проблеми, матеріальні негаразди).

При порівнянні результатів факторного аналізу за даними соціологічного опитування у 2007 та 2010 років, зафіксували деякі відмінності. У 2007 році респондентам ставили питання щодо значимості 34 проблем – показників соціального благополуччя. Найбільш вдалим, на наш погляд, виявилось 6-факторне рішення (6 факторів пояснюють близько 62 % дисперсії). За складом змінних фактори за результатами опитувань 2007 та 2010 років близькі. Перший фактор дістав назву проблеми матеріального характеру (14,14 % дисперсії), другий – соціального характеру (11,52 %), третій – ідеологічного характеру (9,76 %), четвертий – особистісного характеру (9,58 %). П'ятий (відсутність патріотизму у правлячій еліті; міжрегіональні суперечки, непорозуміння між Сходом та Заходом країни; 8,32 % дисперсії) та шостий фактори (неможливість вплинути на політичне життя у країні; неможливість вплинути на місцеву владу; неможливість отримати повну та достовірну інформацію про життя країни зі ЗМІ; 7,84 % дисперсії) наповнилися змінними, які у 2010 році потрапили до одного фактора – проблеми політичного характеру. П'ятий фактор ми можемо назвати власне «проблеми політичного характеру», а шостий – «проблеми демократичного характеру». Отже, у 2007 році політика і дотримання демократичних прав і свобод були окремими змінними. У 2010 р. у суспільній свідомості вони об'єдналися.

Показово те, що у 2010 році генеральним фактором, тобто фактором, який пояснює найбільший відсоток дисперсії, стали проблеми політичного характеру, а у 2007 – матеріального.

2010 рік був багатим на політичні події – вибори Президента, формування нового Кабінету Міністрів, вибори до місцевих органів влади. Це, на наш погляд, зумовило підвищення інтересу до проблем політичного характеру. 2007 р. порівняно з 2010 р. був набагато спокійнішим, тому генеральним фактором стали проблеми матеріального характеру. Опитаних цікавили більш насущні проблеми такі як високі ціни на продовольчі, промислові товари, на комунальні послуги тощо.

Література

1. Началась раздача денежных призов за победу Виктора Януковича на выборах. СМІ о «донецких» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: // ostro.org/articles/article-137229/print.html; **2. Счетная** палата: Уровень бедности в Украине растет [Електронний ресурс]. – Режим доступа: // podrobnosti.ua/society/2010/11/16/731459/html; **3. 78 %**

українцев живут за чертой бедности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // rus.newsru.ua/ukraine/09apr2010/poor_print.html;

4. Балакірєва О. М. Громадська думка населення України: квітень 2009 р. / О. М. Балакірєва // Український соціум. – 2009. – № 2 (29). – С. 161 – 175; **5. www.ukrstat.gov.ua;** **6. Балакірєва О. М.** Громадська думка на межі 2008 – 2009 рр.: оцінка року та погляд у майбутнє / О. М. Балакірєва // Український соціум. – 2009. – № 1 (28). – С. 135 – 153.

Лебідь Л. І. Карта проблем сучасного українського суспільства (за даними соціологічного опитування у м. Луганськ)

Соціологічна та статистична інформація свідчить про проблематизацію соціальної дійсності в сучасній Україні. У статті досліджено карту проблем, актуальних для українців (на прикладі м. Луганськ).

Ключові слова: політичні проблеми, соціальні проблеми, особистісні проблеми, ідеологічні проблеми, матеріальні проблеми.

Лебедь Л. И. Карта проблем современного украинского общества (по данным социологического опроса в г. Луганск)

Социологическая и статистическая информация свидетельствует о проблематизации социальной действительности в современной Украине. В статье исследовано карту проблем, которые актуальны для украинцев (на примере г. Луганска).

Ключевые слова: политические проблемы, социальные проблемы, личностные проблемы, идеологические проблемы, материальные проблемы.

Lebid L. I. The problems' map of a contemporary Ukrainian society (According to the survey in Luhansk)

Sociological and statistical information witnesses to the problematization of sociological reality in a contemporary Ukraine. The problems' map, which are relevant for the modern Ukraine, was created and analyzed.

Keywords: political problems, social problems, personal problems, ideological problems, financial problems.

УДК 316.3

Віхров М. М.

**КРИЗА СОЦІАЛЬНОЇ СОЛІДАРНОСТІ ТА ЇЇ ВИРАЖЕННЯ
В МІСЦЕВОМУ ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ:
ЛУГАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Сучасне українське суспільство зазнає системної кризи. Замість «переходу до інформаційного суспільства» в Україні фактично відбувається деіндустріалізація. В Донбасі – старопромисловому регіоні – деіндустріалізація має негативні соціальні наслідки, оскільки економічна підсистема суспільства виступає зумовлюючим фактором щодо політичної та соціальної підсистем, в яких відбувається формування колективів та взаємодія соціальних акторів. Дане дослідження присвячено вивченню проявів соціальної кризи в міській громаді Луганська, а саме кризи суспільної солідарності. Дослідження спирається на матеріали дослідження «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада», що проводилося кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка разом з Центром з вивчення соціальних процесів і проблем гуманізму.

У межах даного дослідження ми будемо тлумачити солідарність як тип соціальних зв'язків, що виникає на основі спільності цінностей та інтересів, реалізується у формі співпраці і взаємодопомоги в спільнотах того чи іншого типу. Ступінь прояву і функціональна вага цих складових залежить від типу та специфіки конкретної спільноти. Солідарність виявляється в спільнотах – реальних чи уявних – і характеризує ступінь їхньої інтегрованості.

В умовах сучасного диференційованого суспільства солідарність забезпечується функціонуванням одночасно двох механізмів, функціонально орієнтованих на об'єднання за принципом подібності і об'єднання на договірній основі [1, 38]. Перший механізм забезпечує цілісність суспільства і дозволяє визначити його межі (відокремити «своїх» від «чужих»), а другий регулює відносини його елементів через суспільний договір. На нашу думку, аналогічним чином забезпечується солідарність в будь-яких спільнотах – починаючи від родини і закінчуючи глобальними солідарностями (релігійними, цивілізаційними і т. д.).

У соціальній системі солідарність є феноменом соціальної спільноти. Система солідарностей формується на основі диференційованих цінностей, інтересів та примордіальних зв'язків (родичання, сусідство) і структурується розподілом влади, ресурсів, системою нерівностей і ціннісними орієнтаціями. Нерівність груп соціальних агентів з подібними позиціями в соціальному просторі, тим самим створюючи передумови для їхньої солідаризації на основі

спільності інтересів та цілей. Мається на увазі те, що П. Бурдьє називав «можливим класом». За його визначенням можливий клас – «сукупність агентів, котрі об'єктивно будуть чини менше спротиву в разі необхідності їхньої «мобілізації», ніж будь-яка інша група агентів» [2, 59]. Таким чином, сучасне суспільство являє собою складну і суперечливу систему солідарностей.

Спробуємо виявити, чи є підстави для формування спільності інтересів та цілей мешканців Луганська. В ході опитування респондентам було запропоновано оцінити (за 5-бальною шкалою) перелік проблем за ступенем важливості для них особисто та їхніх родин. Найбільше луганців непокоїли високі ціни на продукти харчування (середній бал – 4,5), висока квартплата та ціни на комунальні послуги (4,3), високі ціни на промислові товари (4,2), низька зарплатня (4,2), забруднення довкілля в місті та його околицях (4), неможливість отримати необхідну медичну допомогу (4) та погане здоров'я (4). Розглянемо, як респонденти оцінили стан сфер міського життя (також за 5-бальною шкалою). Як виявилось, з усього переліку респонденти позитивно оцінили лише організацію вивезення сміття (3,5 бали). Стан громадських місць (парків, скверів і т. д.) луганці оцінили в 3,1 балу, стан шкіл – в 3 бали. Найбільше незадоволення у луганців викликає стан доріг, ставлення міських чиновників і стан медичного обслуговування, яке вони оцінили в 2,1, 2,4 і 2 бали відповідно. Також на 2 бали було оцінено стан дитсадків і роботу соціальних служб. З цього можна зробити висновок, що респонденти однакостанні в оцінюванні найважливіших проблем, пов'язаних з елементарним забезпеченням життєдіяльності та станом життєвого простору.

Однак, спільність інтересів ще не створює солідарності. Існування солідарності можна засвідчити лише тоді, коли індивіди беруть участь у певній колективній діяльності. Згідно з матеріалами опитування, луганці виявляють низький рівень участі в громадському житті. Розглянемо основні види колективних дій, в яких респонденти брали участь протягом останніх 12 місяців (рис.1).

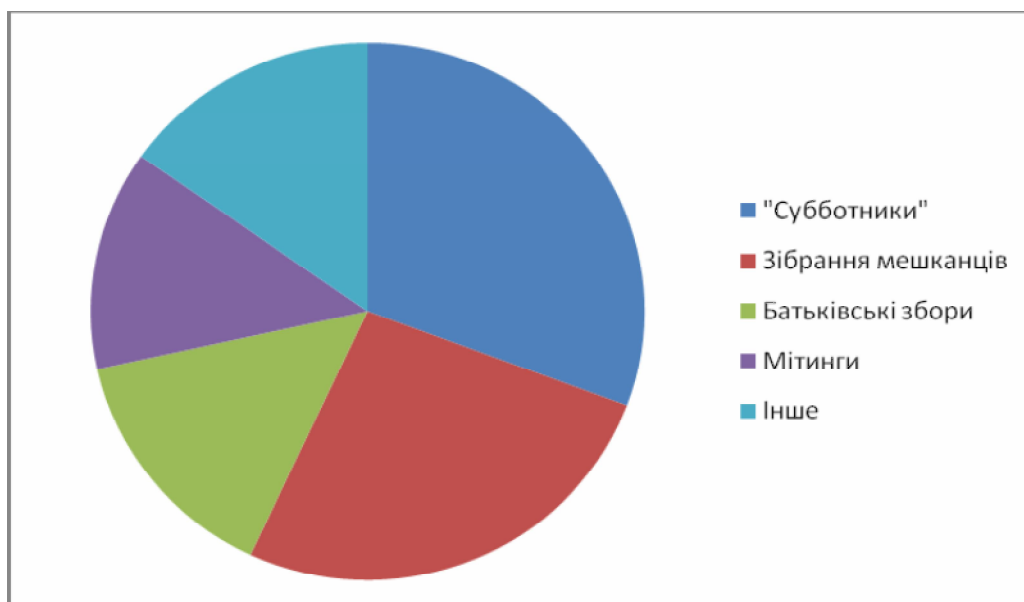

Рисунок 1. Колективні дії, в яких респонденти брали участь протягом останніх 12 місяців (% виборів)

Як видно, це переважно неполітичні заходи побутово-організаційного характеру: збори мешканців (11,7%) та батьків (в дитячому садку або школі) (6,5%). Участь в цих заходах є нормативним приписом і більшою чи меншою мірою обов'язковою. Лише невелика частина респондентів брала участь в політичних мітингах (5,9%). У демонстраціях, маршах протесту і забастовках брали участь 1,7%, 0,2% і 0,6% респондентів відповідно. В пікетуванні організацій і закладів, підготовці колективних звернень і створенні ініціативних груп для розв'язання якихось проблем – 0,2%, 1,5% та 0,5% відповідно. В зборах партійних та громадських організацій брали участь 1,7% та 1,2% луганців. Натомість більшість луганців не брала участі в жодних колективних діях (66,7%). Отже, однастайність в невдоволенні проблемами не приводить до самоорганізації задля їх вирішення.

Припустимо, респонденти пов'язують очікування розв'язання своїх проблем з діяльністю влади. Але за підсумками опитування респонденти виявили досить низький рівень довіри до влади, а саме до кандидатів на посаду міського голови. Свою обізнаність і довіру до вже обраних ними кандидатів респонденти охарактеризували відповідно 3 і 3 балами за 5-бальною шкалою. Зауважимо, що респонденти оцінювали рівень своєї довіри до *обраних* ними кандидатів, з чого можна припустити, що решта кандидатів мала ще меншу довіру луганців. Довіра – це очікування благонадійної поведінки потенційного партнера в конкретній ситуації взаємодії [3, 86]. Низький рівень довіри до учасників виборчих перегонів ставить під сумнів, що респонденти пов'язують з ними надії на поліпшення своїх життєвих умов.

Таким чином, громада Луганська оцінює умови свого життя як проблемні, але не вдається до самостійного розв'язання цих проблем і не виявляє впевненості в тому, що ці проблеми будуть розв'язані місцевою та центральною владою. Якщо низький рівень довіри до влади може бути результатом тривалої політичної кризи, погіршенням умов життя, то відсутність громадянської самоорганізації свідчить про відсутність відповідних знань та навичок, а також про атомізацію соціуму.

Вихідним положенням нашого дослідження є уявлення про суспільство як систему солідарностей. Протягом життя індивід є членом низки спільнот, груп та організацій: родини, дружнього кола, трудового колективу, політичної партії і т. д. Через участь в цих спільнотах індивід включається в систему соціальних зв'язків – в них відбувається його соціалізація і проходить все життя. Відповіді респондентів на питання «Без яких з наведених характеристик Ваше уявлення про себе буде неможливим?» дозволяють зробити висновки, приналежність до яких спільнот відчувають луганці. Наведемо діаграму, що відображає розподіл найбільш популярних (не нижче 15%) виборів варіантів відповіді на це питання (рис. 2).

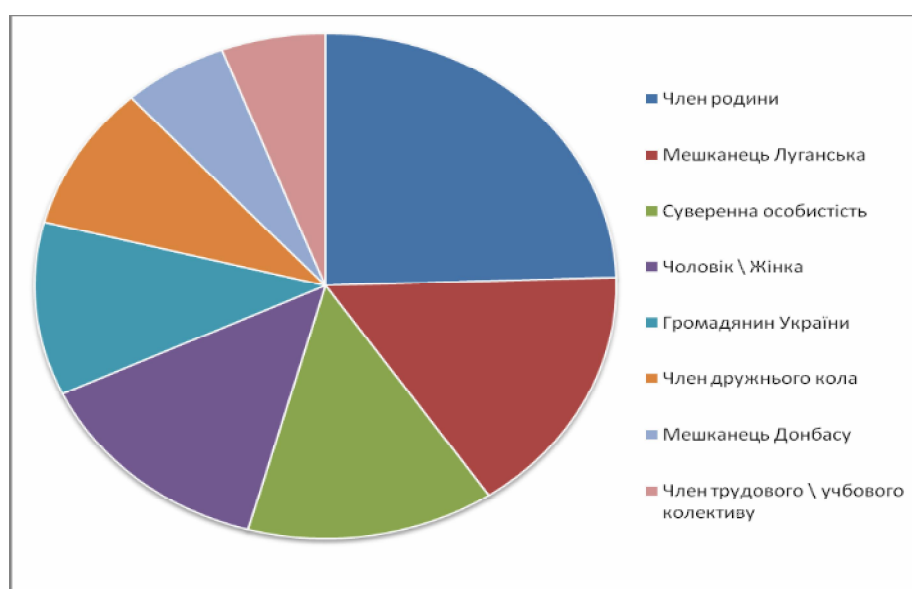

Рисунок 2. Найбільш поширені відповіді на питання «Без яких з наведених характеристик Ваше уявлення про себе буде неможливим?» (% відповідей)

З рисунка видно, що луганці переважно усвідомлюють себе членами родини (63,7%), мешканцями певної території (міста та регіону, 41,7% и 15,2%), членами дружнього кола (24,1%), трудових чи навчальних колективів (15,1%), громадянами України (28,9%), а також

демонструють усвідомлення власної індивідуальності (35,9%) та статевої приналежності (35,6%).

Спробуємо проаналізувати ці дані. З рисунка видно, що для респондентів начебто є важливою приналежність до територіальної громади (міської і регіональної). Однак, неучасть в громадському житті цієї громади ставить під сумнів це твердження. Солідарність є соціальним фактом лише тоді, коли вона має конкретні соціальні наслідки – співпрацю і спільну діяльність індивідів. В даному разі можна говорити лише про наявність передумов для формування солідарності міської громади. Приблизно те саме стосується і громадянства України: неучасть в громадському житті свідчить, що громадянство сприймається як формальна ознака, певна об'єктивна даність, а не показник солідарності.

Чи можна розглядати коло друзів і трудовий колектив як солідарну спільноту? Респондентам було запропоновано питання «Як найчастіше Ви спілкуєтесь з друзями і знайомими?». Здебільшого респонденти ходять у гості (59,5%), спілкуються по телефону (39,7%) і на роботі (29,5%). В кафе та ресторанах спілкуються 10% опитаних, в магазинах і на ринку – 8,6%, в Інтернеті – 8,0%, а спілкування в нічних клубах, театрах чи кіно, громадських заходах та інші способи популярністю не користуються. З цього видно, що дружні зв'язки реалізуються переважно в формі організації дозвілля. Крім того, місцем зав'язування дружніх відносин є трудові колективи. Колективне проведення дозвілля дійсно можна вважати одним з аспектів солідарності. Однак, сам факт спільного дозвілля ще не свідчить про наявність інших показників солідарності, таких як взаємодопомога, співпраця, спільність цінностей і т. п.

Найбільш очевидним здається припущення, що «оплотом» солідарності для респондентів є родина. Однак, це твердження сумнівне. По-перше, в поняття «член родини» респонденти могли вкладати різне значення: «своїх батьків, братів і сестер», «себе, свою дружину і своїх дітей» або все разом. По-друге, за даними Головного управління статистики в Луганській області, співвідношення шлюбів та розлучень в попередні два роки мала такий вигляд (табл.1) [4].

**Кількість зареєстрованих шлюбів і розлучень по місту
Луганськ та області (2008 – 2009 рр.)**

	2008 рік		2009 рік	
	Зареєстро- вано шлюбів	Зареєстро- вано розлучень	Зареєстро- вано шлюбів	Зареєстро- вано розлучень
По Луганській області	3744	3848	4262	3086
По місту Луганську	592	792	904	771

Як видно з таблиці, в 2009 році в Луганську на 904 шлюби припадало 711 розлучень. Незважаючи на позитивну динаміку збільшення кількості шлюбів і зменшення кількості розлучень, на 2009 рік кількість розлучень становила 85% від кількості шлюбів. Це ставить під сумнів те, що для респондентів родина має настільки велике значення, наскільки вони оцінили його в ході опитування. З іншого боку, можна припустити, що респонденти співвідносили себе з родиною не через високе визнання інституту родини і шлюбу, а через елементарний брак інших солідарностей.

Можна зробити такі висновки. По-перше, мешканці Луганська не виявляють здатності до самоорганізації та захисту своїх інтересів. Таке становище є тривожним, але симптоматичним. В сучасному суспільстві загострення соціальної нерівності відбувається одночасно з індивідуалізацією. Соціальні негаразди (безробіття, бідність, руйнація життєвого середовища) «вже не створюють соціальної одностайності, котра б відчувалася як постраждалими, так і рештою людей. Не з'являється нічого, що могло б організувати їх в соціальний прошарок, групу чи клас» [5, 63].

По-друге, мешканці Луганська здебільшого не беруть участі в жодних громадських, політичних, релігійних, об'єднаннях за інтересами чи будь-яких інших асоціаціях. Їхнє коло спілкування визначається спільністю життя (родина, друзі) та праці (друзі, трудовий колектив). Це відповідає загальносвітовим тенденціям, про які писав Р. Патнем у відомій роботі «Боулінг наодинці» [6]. Проте, не можна однозначно стверджувати, що луганців оминула криза інституту родини, про що свідчить статистика шлюбів і розлучень.

Якщо таке становище зберігатиметься надалі, це призведе до подальшої деградації соціальних відносин і граничного поглиблення атомізації. Не можна «навчити» людей солідарності шляхом тренінгів

громадських активістів чи якихось інших «щеплень демократії». Принаймні, дієвість такого «навчання» видається сумнівною. Підстави для своєрідного оптимізму можна побачити хіба в тому, що солідарність є одним з глибинних механізмів людської психіки, який, можливо, буде задіяний в період найбільших соціальних потрясінь.

Література

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л. А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. — М. : Аспект Пресс, 1998.- 270 с. **2. Бурдьё П.** Социология политики: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко / – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с. **3. Алексеева А.** Уверенность, обобщенное доверие и межличностное доверие: критерии различения // Социальная реальность. – 2008. – № 7. – С. 85 – 98. **4. Головне управління статистики в Луганській області.** Експрес-випуск № 07-24/7516 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://lg.ukrstat.gov.ua/expres/2007095.zip> **5. Бек У.** Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с. **6. Putnam R.** Bowling Alone: America's Declining Social Capital. [Електронний ресурс]: Democracy in America – 2.05.10 – Режим доступа: <http://xroads.virginia.edu/~HYPER/DETOC/assoc/bowling.html>

Вихров М. М. Криза соціальної солідарності та її вираження в місцевому виборчому процесі: луганський контекст

Стаття присвячена аналізу даних дослідження «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада». Предметом статті є стан соціальної солідарності і його прояви у виборчому процесі. Автор робить висновок про відсутність здатності до громадянської самоорганізації у більшості виборців Луганська. Вони уникають участі в колективній діяльності і громадських організаціях. Солідарність в основному обмежена родинними зв'язками.

Ключові слова: солідарність, спільнота, колективна діяльність, довіра.

Вихров М. Н. Кризис социальной солидарности и его выражение в местном избирательном процессе: луганский контекст

Статья посвящена анализу данных исследования «Луганск – 2010: местные выборы и городская громада». Предметом статьи является состояние социальной солидарности и его проявление в избирательном процессе. Автор делает вывод об отсутствии способности к гражданской самоорганизации у большинства избирателей Луганска. Они избегают участия в коллективной деятельности и общественных организациях. Солидарность в основном ограничена семейными связями.

Ключевые слова: солидарность, сообщество, коллективная деятельность, доверие.

Vikhrov M. The Crisis of social solidarity and its expression at the local electoral process: Luhansk context

This article is dedicated to analysis of the research data “Luhansk – 2010: the local election and the local community”. The matter of this article is the state of social solidarity and its expression at the local election process. The author makes a conclusion about the lack of ability for civic self-organization among the majority of voters of Luhansk. They avoid taking part in collective activities and public organizations. Solidarity is mostly limited by family ties.

Keywords: solidarity, community, collective action, trust.

УДК 316.34:331

Уколова А. А.

СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА СТРУКТУРА ТА ОСВІТНІЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ м. ЛУГАНСЬКА: ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНЕСЕННЯ

За визначенням П. Сорокіна соціальна стратифікація є диференціацією певної даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі [1]. Один з напрямів стратифікаційного аналізу – вивчення соціально-професійної структури суспільства. В соціумі існує проблема нерівності людей, включаючи поділ суспільства на професійні страти. Ця проблема існувала завжди, але в кожний історичний період виникали різні аспекти, які підлягали аналізу та вирішенню. Як зазначає, В. Радаєв: «Соціально-професійний поділ є однією з базових стратифікаційних систем, різноманітні приклади якої можна виявити у будь-якому суспільстві з більш-менш розвиненим поділом праці» [2, с. 47].

У професійній структурі населення України за час незалежності відбулися певні зміни, які були спричинені рядом факторів, серед яких, і впровадження ринкових відносин у всі сфери буття. Важливу роль при зміні соціально-професійної структури населення країни відіграє система освіти. Ринкові відносини викликали появу ринку освітніх послуг, який повинен задовольняти як потреби особи в отриманні певних знань, вмінь та навичок, так і ринок праці в кваліфікованих кадрах. Тут виникає безліч нагальних питань. Замовники освітніх послуг (абітурієнти) та їх батьки не завжди адекватно обирають той чи інший напрям підготовки, вони не зовсім усвідомлюють, які кадри необхідні на ринку праці. Роботодавці очікують від закладів освіти спеціалістів, які відразу готові до практичного виконання роботи, але сучасні студенти за більшістю напрямів підготовки під час навчання не отримують практичних навичок.

Це стало причиною того, що розірвано ланцюжок підприємство – навчальний заклад.

Освіта та ринок праці в сучасному соціумі є складними соціальними інститутами. Вивчаючи проблеми ринку праці та ринку освітніх послуг необхідно враховувати, насамперед, регіональний аспект. У нашому випадку ми зосередимося на аналізі співвідношення ринків праці та освітніх послуг на прикладі м. Луганська як типового для Донбасу.

Проблемами ринку праці та ринку освітніх послуг займалися і займається багато зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед них слід, на наш погляд, виділити О. Грішнову, Т. Петрову, О. Лібанову, Б. Генкіна, І. Гавриленка, Ю. Одегова, А. Рофе, Г. Зборовського, О. Шукліну, О. Якубу, Л. Сокурянську та інших.

Дослідження, присвячені аналізу професій, професійних груп в контексті стратифікаційних досліджень, проводилися багатьма вченими, такими як Т. Заславська, Л. Гордон, В. Радаєв, М. Руткевич, П. Сорокін О. Шкаратан.

Мета цієї статі полягає, по-перше, в тому, щоб проаналізувати соціально-професійної структури населення міста, по-друге, дати характеристику освітнього рівня мешканців та визначити соціальну належність жителів даного обласного центру (за результатами соціологічного дослідження).

Реалізуючи мету цієї статі, ми будемо спиратися на матеріали статистики України та дані, отримані в ході соціологічного дослідження, проведеного кафедрою філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка восени 2010 року в межах проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори та міський голова».

Перше питання, що підлягає аналізу – це соціально-професійна належність мешканців міста. Особливу увагу соціологів, що займаються стратифікацією, привернула професійна диференціація. Вона може впливати на дохід і престиж, обмежувати можливості як самого індивіда, так і його дітей. Професійні ознаки стали одним з провідних критеріїв соціальної диференціації не лише внаслідок того, що представники професійних груп демонструють схожу соціальну поведінку і займають близькі, що часто збігаються, соціальні позиції, але й тому, що в сучасному організаційно стратифікованому суспільстві члени професійної групи суттєво схильні до впливу свого середовища [2].

Зауважимо, що в ході дослідження було здійснено методологічний експеримент. Він стосувався фіксації соціальної належності респондентів. При проведенні двох етапів анкетування, ми застосували різні типи питань: На 1-му етапі – питання поставили у закритій формі «Ваша соціально-професійна належність», на 2-му – запропонували питання у відкритій формі: «Ваша соціальна належність». Метою цього експерименту стало визначення самоідентифікації осіб. На першому етапі ми обмежили вибір лише соціально-професійною стратифікацією, але нам стало цікаво, як люди сприймають своє

соціальне становище в соціумі: це тільки професійні групи, чи все ж має місце й класова належність? Дане дослідження виявилось досить корисним, воно дало нам можливість аналізувати соціально-класову належність людей.

Відзначимо, що класи - це соціальні групи вільних в політичному і правовому відношенні громадян. Відмінності між групами передусім полягають в характері й розмірах власності на засоби виробництва і продукт, що виготовляється, а також у рівні отримуваних прибутків і особистого матеріального добробуту. Приналежність до класів – буржуа, пролетарів, самостійних фермерів і тому подібне, – не регламентується вищою владою, не встановлюється законодавчо і не передається у спадок (передаються майно і капітал, але не сам статус). У чистому вигляді класова система взагалі не містить ніяких внутрішніх формальних перегородок (економічне досягнення успіху автоматично переводить вас у вищу групу) [2, с. 43].

На другому етапі нашого соціологічного опитування отримано такі дані. Громадяни Луганська свою соціальну належність характеризують, як середній прошарок, нижчий рівень (прошарок, клас), бідні, також в поодиноких випадках відносили себе до есерів, буржуазії тощо. Здебільшого люди ототожнюють себе насамперед зі своєю професією (наприклад, робітник (робітничий клас), службовець, інтелігент, безробітний тощо).

У структурі населення міста при обох типах фіксації даних найбільш чисельною групою є робітники (30%). Тобто, найчисельніша група луганчан, ототожнює себе саме з «робітничим класом». Відзначимо, що відносять себе до робітничого класу переважно люди з середньою спеціальною чи неповною вищою освітою.

Проранжувавши відповіді громадян на питання «Соціально-професійна належність» (1 етап), ми отримали дані, що серед працюючих осіб, найчисельнішу групу становлять працівники робітничих професій (14,9% – вибіркова сукупність становить 707 осіб). Далі з невеликою різницею йдуть робітники сфери торгівлі та послуг (12,9% відповідно) (Таблиця 1). Ці дані дають нам право вважати, що наш регіон поступово рухається до сервісної економіки, де домінуючою є сфера послуг.

Таблиця 1

Розподіл відповідей на питання «Соціально-професійна належність» залежно від статі респондента (у %)

Соціально-професійна належність		Стать		Всього
		Жіноча	Чоловіча	
робітник	абсолютна частота	43,0	61,0	104,0
	%	9,6	24,5	14,9
працівник сфери торгівлі	абсолютна частота	61,0	29,0	90,0

або послуг	частота			
	%	13,6	11,6	12,9
інженерно-технічний працівник	абсолютна частота	15,0	21,0	36,0
	%	3,3	8,4	5,2
керівник підприємства, закладу. чи структ. підрозділу	абсолютна частота	7,0	13,0	20,0
	%	1,6	5,2	2,9
службовець	абсолютна частота	36,0	7,0	43,0
	%	8,0	2,8	6,2
військовослужбовець	абсолютна частота		2,0	2,0
	%		0,8	0,3
підприємець	абсолютна частота	15,0	23,0	38,0
	%	3,3	9,2	5,5
гуманітарна інтелігенція	абсолютна частота	27,0	1,0	28,0
	%	6,0	0,4	4,0
студенти ВНЗ	абсолютна частота	44,0	17,0	61,0
	%	9,8	6,8	8,8
учні коледжів	абсолютна частота	2,0	5,0	7,0
	%	0,4	2,0	1,0
учні технічних училищ	абсолютна частота	1,0		1,0
	%	0,2		0,1
безробітні	абсолютна частота	11,0	9,0	20,0
	%	2,5	3,6	2,9
пенсіонери	абсолютна частота	146,0	53,0	199,0
	%	32,6	21,3	28,6
зайняті індивід. комерц. чи виробн. діяльністю	абсолютна частота	7,0	7,0	14,0
	%	1,6	2,8	2,0
домогосподарка/ домогосподар	абсолютна частота	30,0		30,0
	%	6,7		4,3
інше	абсолютна частота	3,0	1,0	4,0
	%	0,7	0,4	0,6

Всього	абсолютна частота	448,0	249,0	697,0
	%	100,0	100,0	100,0

У розвинених країнах вже тривалий час спостерігається скорочення зайнятих в промисловості та швидкими темпами розвивається сфера послуг, частка якої в загальній чисельності перевищує 70% (США – 78,6%, Нідерланди – 73,3% тощо) [3, 43]. Сфера послуг набирає оберти і в цілому по Україні, про що свідчать дані статистики. За період з I півріччя 2009 по I півріччя 2010 року спостерігався найбільший приріст зайнятого населення у торгівлі (на 5,8%), наданні комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту (2,1%) і державному управлінні (1,7%). При цьому значне скорочення кількості зайнятого населення відбулося у сільському господарстві (на 10,8%) та промисловості (на 2,7%) [4].

На нашу думку, доцільно зосередити увагу на кожній соціально-професійній групі, таким чином проаналізувавши їх за рівнем освіти, віком, гендерними ознаками.

Так, на рис. 1 зображено перші чотири місця в рейтингу професійної належності громадян тієї чи іншої статі. З повного переліку (табл. 1) були обрані лише групи, в яких особи зайняті трудовою діяльністю.

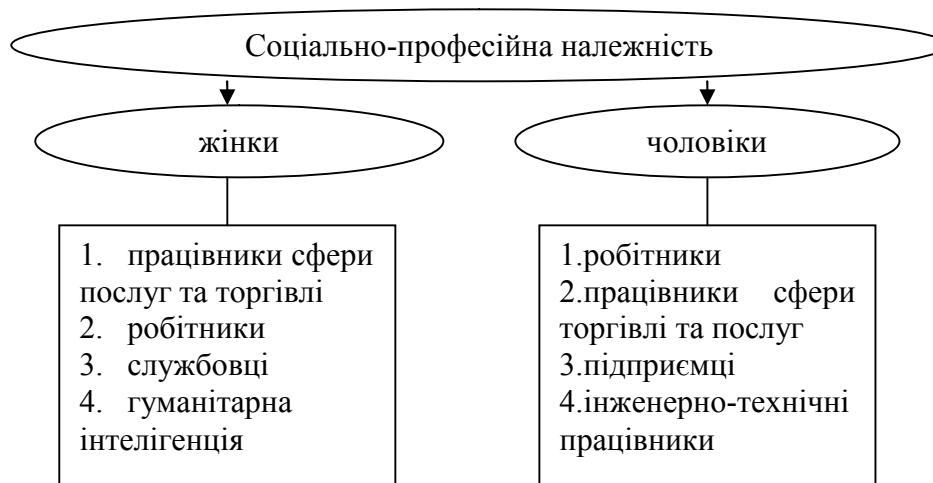

Рисунок 1. Соціально-професійна структура населення за гендерними ознаками

За іншими групами значних розбіжностей немає, окрім групи «домогосподарки / домогосподарі», де представників чоловічої статі нашим інтерв'юерам не трапилися. Це дає підстави говорити, про

традиційний розподіл ролей в сім'ях. Сьогодні за економічну складову в родині відповідає чоловік, або чоловік та жінка відіграють приблизно однакову роль. Тобто чоловік – все ж є здобувачем, і аж ніяк не домогосподарем.

При розгляді соціально-професійних груп за ознакою освіти привертають увагу такі показники. Здебільшого люди з вищою освітою, які зайняті трудовою діяльністю – це працівники сфери послуг та торгівлі (16%), службовці (9,9%), підприємці та гуманітарна інтелігенція по 8,9% від загального відсотка осіб з вищою освітою зайнятих тією чи іншою діяльністю. Громадяни з повною середньою освітою – це представники робітничих професій. Треба підкреслити, що рівень освіти відповідає займаним професійним групам.

За віковими групами, відзначимо, більшість робітничих професій мають респонденти у віці 46 – 60 років; у сфері торгівлі та послуг переважають люди 31 – 45 років і 18 – 30 років, серед підприємців також переважають люди середньої вікової групи.

Наведені вище дані соціологічного опитування у м. Луганську не суперечать загальноукраїнським показникам по зайнятості населення. Зокрема, статистика надає дані, що з року в рік зростає потреба в працівниках сфери послуг. Так, порівняно з даними на кінець червня 2009 р. спостерігалось значне зростання потреби в службовцях, що обслуговують клієнтів (на 12,6%), у працівниках найпростіших професій торгівлі та сфери послуг (на 10,8%) [4].

Щодо безробітного населення, то дані статистики свідчать, що наш регіон – Донбас, характеризується невисоким рівнем зареєстрованого безробіття. Найвищий рівень зареєстрованого безробіття станом на 1 листопада 2010 року припадає переважно на Житомирську (2,4% населення працездатного віку), Полтавську (2,4%), Рівненську (2,3%) області. Найнижчий показник характерний для Одеської (0,9%), Донецької та Луганської областей (по 1,1 % населення працездатного віку) [4].

Цю ситуацію підтвердили дані нашого опитування: до випадкової вибірки потрапили 2,9% безробітного населення від загальної кількості опитаних, а це 20 з 697 осіб.

Метою нашого соціологічного опитування стало також виявлення характеру праці, якою зайняті мешканці. Це важливе питання, бо різна за характером праця вимагає від робітників неоднакового рівня професійних знань. Характер праці визначається особливостями виробничих відносин, при яких праця здійснюється. В науковій літературі існують різні класифікації праці (змісту, характеру праці). Отримані дані на питання «Якщо Ви працюєте, то який переважно характер Вашої праці?» розподілились практично рівномірно (табл. 2).

Розподіл відповідей на питання «Якщо Ви працюєте, то який переважно характер Вашої праці?»

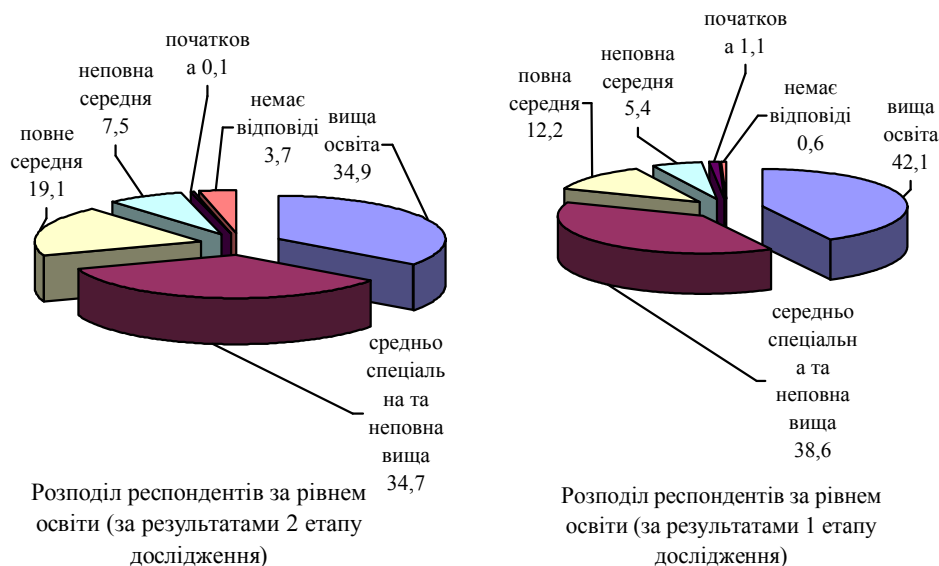
№	Варіанти відповідей	% від числа опитаних
1	фізична праця, що передбачає прості рутинні операції і не потребує спеціальної підготовки	16.0
2	праця з використанням верстатів, механізмів і машин, що потребує спеціальної підготовки	12.0
3	фізична праця, що вимагає індивідуальної майстерності і досвіду (ремесло)	8.1
4	виконавська робота в офісі, що передбачає використання комп'ютера і іншої офісної техніки, не потребує спеціальної професійної підготовки	10.1
5	робота в офісі, установі, що потребує спеціальної професійної підготовки	13.3
6	проста робота по обслуговуванню людей, що не потребує спеціальної освіти	11.8
7	складна робота з людьми, що потребує спеціальної професійної підготовки	12.4
8	керівництво людьми	10.5
9	вирішення складних інтелектуальних завдань, що носять творчий характер	2.8
10	інше	7.5
	Всього	104.5

А коли на другому етапі дослідження ми поставили питання у відкритій формі: «Професія, за якою Ви працюєте...», то отримали низку професій, серед яких домінують: продавець, водій, бухгалтер, будівельник.

Тепер спробуємо розглянути освітній рівень громадян м. Луганська. Дані розподілу громадян за рівнем освіти, підтверджують нашу гіпотезу, про те що вища освіта набула масовості у всіх регіонах України і східний не став винятком (Діаграма 1).

Діаграма 1

Розподіл респондентів за рівнем освіти

Варто відмітити, що як при закритому типі питань, так і при відкритому ми отримали показники, що вказують на масове поширення вищої освіти. Співвідніши ці дані з віковими групами респондентів, отримали результати, що випускниками вищої школи здебільшого є люди середньої вікової категорії, а люди більш поважного віку здебільшого мають нижчий рівень освіти. Поширеність вищої освіти призводить до того, що сьогодні випускники вищих навчальних закладів все частіше будуть посідати робочі місця, які потребують більш низької кваліфікації праці, а частина з них поповнить лави безробітних. Ще видатний соціолог ХХ ст. П. Сорокін, писав: «Факт прискорення випуску дипломованих фахівців в США є наявним. А це призводить до посилення конкуренції між ними і до труднощів у пошуках відповідного диплому суспільного місця. Усе більше і більше число людей вимушене задовольнятися скромним становищем, погано оплачуваним і не дуже привабливим. Будучи впевненими, що диплом надасть їм право на краще місце, і споглядаючи навколо себе розкіш і процвітання інших людей без жодного диплома, вони не можуть не думати, що країна, в якій вони живуть, – потворна, і що вона ставиться до них несправедливо, і що все це – результат капіталістичної експлуатації й т. ін» [1, с.419].

Подібну позицію поділяв Н. Смелзер, на його думку, «...ті, хто має лише диплом про закінчення середньої школи, зазвичай отримують менш кваліфіковану та нижче оплачувану роботу, наприклад, влаштовуються робітниками на фабрику чи садівниками. Однак існують деякі винятки з правил. Інші – випускники коледжів, працюють таксистами чи барменами, в той час як люди з невисоким рівнем освіти досягають вершин успіху в спорті, на естраді в деяких видах бізнесу» [5,

с. 429]. Таким чином, підкреслюючи, що високий рівень освіти не завжди передбачає висхідну вертикальну мобільність, у наш час ця точка зору вкрай актуальна. Нам здається, що не має значення, скільки ти маєш вищих освіт, а важливо, що людина взяла від навчання в цьому закладі, які професійні якості набула.

Дуже цікавим та актуальним для сьогодення є питання відповідності професій та отриманої освіти. Відомо, що в Україні існує проблема невідповідності попиту та пропозиції на ринку праці. Так, за статистичними даними, кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості, становить 479,1 тис. осіб, а потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць та вакантних посад – 74 тис. осіб, тобто навантаження на 10 вільних робочих місць (вакантних посадах) станом на листопад 2010 року становила 65 осіб. Але чому ці вакансії не заповнюються? На це питання безліч орієнтовних відповідей, одна з них, що спеціалізація безробітних не відповідає тим вакансіям, які пропонує ринок праці.

Важливим фактором ефективного розвитку виробництва є задоволення потреб роботодавців у працівниках певних професій. Найбільшою залишається потреба підприємств у кваліфікованих робітниках із інструментом (19,1% від загальної кількості вільних робочих місць на кінець червня 2010 р.), працівниках найпростіших професій у сфері торгівлі, послуг, промисловості, будівництва й транспорту (17,2%) і робітниках із обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин (13,5%) [4].

Проаналізувавши розподіл відповідей, одержаних на запитання: «Якщо Ви здобули спеціальну освіту, то чи працюєте Ви за фахом?», ми з'ясували, що 54,4% опитаних не працює за здобутою спеціальністю, а 45,6% працює. Ці цифри підтвердили нашу думку про те, що люди сьогодні здобувають переважно освіту не заради набуття кваліфікації в якійсь галузі народного господарства, а заради диплому як такого. Ми не можемо сказати, що цей аспект має тільки негативні моменти, адже, людина отримавши вищу освіту, стає більш ерудованою, самостійною, цілеспрямованою тощо. Тобто, диплом про закінчення вищого навчального закладу в умовах становлення інформаційного суспільства є вкрай доречним, але ж є розподіл державних місць, який передбачає посади за тими професіями і у кількості, яка потрібна країні. Виходить, так, що громадяни отримали освіту за державні кошти, «поклали диплом на полицю», а працюють за іншою професією, часто в приватних компаніях. Сьогодні вже немає гонитви за спеціалістами конкретного напрямку підготовки, тепер здебільшого роботодавець дивиться на диплом з позиції, якого він спрямування: гуманітарні, технічні чи інші фахи. Роботодавець розбещений спеціалістами з вищою освітою, тому, навіть, на професії, що не потребують такого рівня освіти, вимагають диплом відповідного зразка.

Факт працевлаштування населення не за здобутою спеціальністю призводить до «депрофесіоналізації населення» [6, с. 18]. За визначенням автора цього терміна, А. Кочетова, депрофесіоналізація – остаточна або тимчасова втрата навичок роботи у рамках офіційно отриманої професії, спеціальності внаслідок довгої перерви в роботі [6, с. 18]. Чим більше людей набуває професію, що не має достатнього попиту на ринку праці, тим вищий показник депрофесіоналізації. Головний показник деформації соціально-професійної стратифікації зайнятості населення полягає в тому, що працівники з вищою освітою витісняли з низькокваліфікованих робочих місць, що традиційно не вимагають особливих знань, людей з нижчою освітою.

У зв'язку з ситуацією депрофесіоналізації населення, що склалася, назриває необхідність створення сучасної системи освітніх послуг, адекватних тим, що відповідають потребам ринку праці в професійних кадрах. Велика роль в цьому відводиться реформуванню системи професійної підготовки і перепідготовки, яка в результаті повинна відповідати вимогам ринку праці, що розвивається [6, с. 19].

Аналізуючи соціально-професійну структуру та освітній рівень мешканців м. Луганська, слід зауважити, що в регіоні швидкими темпами розвивається сфера послуг. Тобто ринок праці змінюється, змінюються пропозиція робочих місць. Відбуваються зміни і в освітній сфері регіону. В цілому зі змінами в системі професійної освіти (перехід до ринкових відносин) виникли труднощі з профорієнтацією та працевлаштуванням випускників. Великий відсоток молодих людей працює не за здобутою освітою. Через неоднорідність ринку праці важливим є аналіз його окремих сегментів. Для розв'язання проблем у професійній структурі населення потрібен огляд регіональних особливостей робочої сили.

Література

- 1. Сорокин П. А.** Человек. Цивилизация. Общество. [Электронный ресурс] / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю.Согомонов: Пер. с англ. – М.: Политиздат, 1992. – 543 с. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/Sorok2/index.php.
- 2. Радаев В. В.** Социальная стратификация. [Электронный ресурс] / В.В. Радаев, О.И. Шкаратан. – М.: Аспект Пресс, 1996. – Режим доступа: http://ecsoc.hse.ru/pdf/stratif_p1.pdf
- 3. Соколевская А. А.** Современные проблемы рынка труда в странах Европейского Союза / А. А. Соколевская, А. К. Попов // Труд за рубежом. – 2009. – № 1. – С. 42 – 57.
- 4. Ринок праці у І півріччі 2010 року** [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/rp/pres-reliz/rpr_1_10.pdf.
- 5. Смелзер Н.** Социология / Пер. с англ. – М.: Феникс, 1998. – 688 с.
- 6. Абрамов Л. С.** Социально-профессиональная стратификация и ее трансформация под воздействием российского рынка труда: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. соц. наук: спец.

22.00.03 «Экономическая социология и демография» / Л.С. Абрамов. – Саратов, 2007. – 23 с. – Режим доступа:
www.seun.ru/download/avtoreferat/abramov.doc

Уколова А. А. Соціально-професійна структура та освітній рівень населення м. Луганська: проблеми співвіднесення

У статі проаналізовано соціально-професійну структуру населення м. Луганська, охарактеризовано освітній рівень мешканців, визначено соціальну приналежність мешканців даного обласного центру (за результатами соціологічного дослідження) та співвіднесено їх з загальноукраїнськими показниками.

Ключові слова: соціальна стратифікація, соціальна структура, соціально-професійна структура, професії, ринок праці, ринок освітніх послуг.

Уколова А. А. Социально-профессиональная структура и образовательный уровень населения г. Луганска: проблемы соотношения

В статье проанализирована социально-профессиональная структура, охарактеризован образовательный уровень населения г. Луганска, определена социальная принадлежность жителей данного областного центра (по результатам социологического исследования) и соотнесено их с общеукраинскими показателями.

Ключевые слова: социальная стратификация, социальная структура, социально-профессиональная структура, профессия, рынок труда, рынок образовательных услуг.

Ukolova A. A. Social and professional structure and educational level of Luhansk population : problems of correlation

In the article the social and professional structure of Luhansk population is analysed , the educational level of habitants is described, determined social status of population of this regional center (on the results of sociological research) which were correlated with all-Ukrainian indexes.

Key words: social stratification, social structure, social and professional structure, profession.

УДК 316.334.3 : 316.774

Єнін М. Н.

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У МІСЦЕВОМУ ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Діяльність ЗМІ спрямована на виконання цілої низки важливих суспільних функцій: інформаційної, освітньої, комунікативної, рекламної, інтеграційної. Зважаючи на масштабність цього впливу, а також амбівалентність його наслідків, дослідженням ЗМІ зайнято чимало науковців. Проблемами розвитку та функціонування ЗМІ займаються такі вітчизняні вчені як Н. Костенко, С. Макеєв, Т. Рудницька, І. Кононов, російські – О. Сляков, В. Іванов, С. Кара-Мурза, В. Коломієць, Т. Науменко, М. Назаров, І. Полуехтова, серед зарубіжних дослідників найбільш відомі Ж. Бодрійяр, Ю. Габермас, Л. Джеймс, К. Кетлін та Гакет, Дж. Томпсон, Д. Хелд, Г. Шіллер.

У рамках статті розглядається проблема щодо ролі різних каналів масової комунікації, в тому числі й ЗМІ, у виборчому процесі. Мета статті – по-перше, відповісти на запитання, чи сприяє організаційна структура сучасних ЗМІ в Україні політичному дискурсу під час проведення виборчих кампаній на місцевому рівні; по-друге, виявити, з яких джерел мешканці Луганської області найчастіше отримують інформацію про вибори у місцеві органи влади. Емпіричною базою для нашого дослідження послужили дані, отримані в ході реалізації проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада». Відомості про загальнонаціональні ЗМІ отримані, по-перше, на сайті Міністерства юстиції України (інформація про власників друкованих ЗМІ) і Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (інформація про засновників та власників електронних медіа), а також були використані деякі дані експертних опитувань.

Під час виборчих кампаній вплив ЗМІ на суспільство стає особливо відчутним. Через них відбувається жорстка конкурентна боротьба між елітними групами за ключові позиції в органах влади, тому на передній план виходять політична і мобілізаційна функції. Через ЗМІ елітні групи намагаються, з одного боку, вплинути на ціннісно-світоглядні орієнтації аудиторії, а з іншого – спонукають людей до деякого типу політичної поведінки.

У всьому світі елітні групи намагаються економічно, а по можливості й політично, контролювати ЗМІ. Розвиток приватних і комерційних ЗМІ (особливо телебачення) в останні три десятиліття на Заході – яскраве цьому підтвердження. Глобальна лібералізація економіки, зменшення регулюючої ролі держави з усією очевидністю проявляються і в ЗМІ. Уряди дуже часто віддають пріоритет розвитку комерційних медіа, тоді як можливості для розвитку суспільних медіа

скорочуються. Про це пише західний дослідник Д. Хелд, вказуючи на збільшення концентрації власності ЗМІ, через що міжнародні ЗМІ керуються невеликою кількістю впливових корпорацій, а також на перехід від суспільної власності до приватної у багатьох країнах світу [1, с. 413 – 414]. Через це ЗМІ стають потужними трансляторами суспільства споживання, послаблюючи свої функції у справі формування громадянської солідарності та відповідальності.

В Україні після проголошення незалежності теж відбулась трансформація ЗМІ. У період існування СРСР мас-медіа функціонували, перш за все, як ідеологічний інститут і були підконтрольні державі та КПРС. Перехід від планової економіки СРСР до вільного ринку змусив медіа віднаходити альтернативні державним джерела фінансування. Розпочалася концентрація медіаресурсів, що продовжується й дотепер.

Зараз медіа набули яскраво вираженого комерційного характеру: місця для державних та некомерційних (суспільних) ЗМІ практично не знайшлося. Масштабний процес приватизації українських мас-медіа призвів до утворення потужних інформаційних холдінгів, в структуру яких часто входять не тільки центральні, а й регіональні ЗМІ. Вони обслуговують економічні інтереси національних та потужних транснаціональних кампаній, а також патрон-клієнтельних груп, політичних партій або організацій, які борються за створення «своїх» депутатських представництв в центральних і регіональних органах влади.

Стосовно організаційної структури українських мас-медіа, то для її описання можна звернутися до аналізу інформаційних видань. Як відмічав журнал «Кореспондент», дніпропетровська фінансово-промислова група тією чи іншою мірою контролювала телекомпанії ICTV, СТБ, Новий канал, телекомпанію ЕРА, з цією групою пов'язують також Український медіа-холдінг (газети «Комсомольська правда в Україні», «Московський комсомолец в Україні», «Аргументи і факти в Україні») [2, с. 229 – 230].

Більш розгорнуту інформацію щодо структури ЗМІ в Україні відповідно до їх позицій в провідних елітних групах було опубліковано в газеті «Наше завтра» у 2004 році [3]. Автори публікації в ролі головних діючих фігур у цих групах назвали найбагатших бізнесменів: дніпропетровської елітної групи (в їхній термінології «клану») – В. Пінчука, київської – В. Медведчука і Г. Суркіса, донецької – Р. Ахметова. Цю інформацію подано в табличній формі (табл.1).

Таблиця 1

Структура ЗМІ в Україні відповідно до їх позицій в провідних елітних групах станом на 2004 рік

Дніпропетровська	Донецька	Київська
Телеканал «ICTV»	ТРК «Україна»	«Інтер»
Телеканал «СТБ»	Газета «Вечірній Донецьк»	«Тет»
Газета «Аргументи і факти в Україні»	Видавничий дом «Сьогодні»	«Студія «1+1»
Інформаційне агентство «Українські новини»	Газета «Сьогодні»	УТ-1
Радіо «Прем'єр» (Дніпропетровськ)	«Інвест-газета»	Українське радіо
Телекомпанія «Приват-ТБ-Дніпро» (9-й канал Дніпропетровськ)	Інтернет-видання «Форум»	Газета «Київські відомості»

Міністерство юстиції України з 10 грудня 2008 року відкрило доступ до отримання емпіричних даних про власників друкованих ЗМІ [4], а інформацію про засновників та власників електронних медіа (ТВ і радіо) можна відшукати на сайті Національної ради з питань телебачення та радіомовлення [5]. На основі цих емпіричних даних, а також позицій експертів, можна скласти уявлення про структуру медіа власності в Україні станом на 2010. Так, до державних ЗМІ наразі належать Перший національний канал (УТ-1); Національна радіокомпанія України; ДТРК «Всесвітня служба «Українське телебачення і радіомовлення»; ДТРК «Культура», Дирекція телерадіопрограм Верховної Ради України; обласні державні телерадіокомпанії (ОДТРК); газета «Урядовий кур'єр» (видання Кабінету міністрів); газета «Голос України» (видання Верховної Ради) та деякі інші. Медіагрупа U. A. Inter Media Group Limited (на думку експертів, фактично підконтрольна В. Хорошковському) контролює телеканали «Інтер», «Ентер Фільм»; «К1», «К2», «НТН». Дніпропетровська медіа-група (на думку експертів, фактично підконтрольна В. Пінчуку) контролює: телеканал «Новий»; телеканал «ICTV»; телеканал «СТБ»; газети «Факти», «События и люди», «Дело» та інші видання. Дніпропетровська медіа-група Ігоря Коломойського контролює: телеканал «1+1»; телеканал «2+2»; телеканал «ТЕТ»; телеканал «Кіно»; «Газета по-киевски»; новинний журнал «Главред»; новинний журнал «Профиль»; тижневу газету «Новая»; газети «Известия в Украине», «Комсомольская правда в Украине». В структуру власності донецької медіа-групи (на думку експертів, фактично підконтрольна Рінату Ахметову) входять телеканал «Україна»;

газета «Сьогодні»; інтернет-видання «Форум», «Інвест-газета», газета «Вечірній Донецьк». Власником «5 каналу» та газети «Правда України» є П. Порошенко. Власниками газети «Экономические известия», тижневика «Коментарі», часописів «Kyiv Weekly» і «Експерт-Україна», сайту «proUa» є В. Гайдук і С. Тарута [4; 5; 6].

Таблиця 2

**Структура ЗМІ в Україні відповідно до їхніх позицій
в провідних елітних групах станом на 2010 рік**

Дніпропетровська	Донецька	Київська
Телеканал «ICTV»	ТРК «Україна»	Телеканал «Інтер»
Телеканал «СТБ»	Газета «Вечірній Донецьк»	Телеканал «Ентер Фільм»
Телеканал «1+1»	Видавничий дом «Сьогодні»	Телеканал «К1»
Телеканал «2+2»	Газета «Сьогодні»	Телеканал «К2»
Телеканал «ТЕТ»	«Інвест-газета»	Телеканал «НТН»
Телеканал «Кіно»	Інтернет-видання «Форум»	Українське радіо
Газета «Аргументи і факти в Україні»	Газета «Экономические известия»	Газета «Київські відомості»
Інформаційне агентство «Українські новини»	Журнал «Kyiv Weekly»	Газета «День»
Радіо «Прем'єр» (Дніпропетровськ)	Тижневик «Коментарі»	
Телекомпанія «Приват- ТБ-Дніпро» (9-й канал Дніпропетровськ)	Журналу «Експерт-Україна»	
Газета «События и люди»	Сайт «proUa»	
Газета «Дело»	Сайт «КІД»	
Журнал «Інвест-газета»		
Газета «Известия в Украине»		
Газета «Факты»		
Новинний журнал «Главред»		
Новинний журнал «Профиль»		
«Газета по-киевски»		
Газета «Новая»		
«Комсомольская правда в Украине»		

Внесемо деякі пояснення щодо запропонованої нами структури елітних груп. До групи дніпропетровців нами віднесено дві елітні групи, які нерідко перебувають в стані політичної та економічної боротьби одна з одною. У першій групі головною фігурою є В. Пінчук – керівник ФПГ «Інтерпайп», що контролює десятки підприємств переважно у сфері трубної промисловості і металургії. Вона сформувалась навколо колишнього Президента Л. Кучми. У другій дніпропетровській елітній групі головною діючою особою є В. Коломойський – керівник ФПГ «Приват», що контролює декілька відомих банків, металургійні і феросплавні заводи, нафтодобувні та нафтопереробні підприємства. Донецька елітна група гуртується навколо Р. Ахметова – голови компанії System Capital Management, С. Тарути і В. Гайдука – лідерів Індустріального союзу Донбасу, В. Януковича. Ключовими фігурами київської елітної групи є В. Медведчук і Г. Суркіс, що накопичили багатомільйонні активи в різних секторах економіки, головним чином у фінансовому-промисловому концерні «Славутич».

Якщо порівнювати з 2004 роком, то треба відмітити тенденцію до поступового збільшення медіа-власності всіх елітних груп, особливо дніпропетровської, яка має серед інших найбільш потужні медіаактиви. Перерозподіл медіа супроводжувався низкою скандалів, що свідчить про гостроту боротьби в елітному середовищі саме за цей ресурс[7].

Проте, чи прямо залежить вплив ЗМІ на аудиторію від бажання їх власників? На це запитання і дозволяє відповісти дослідження в м. Луганську. Спочатку подивимося на те, як мешканці Луганська користуються інформацією стосовно виборів у місцеві органи влади. В табл. 2 наведено дані про джерела інформації, якими користуються виборці в місті.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання «З яких джерел Ви найчастіше отримуєте інформацію щодо майбутніх виборів у місцеві органи влади?» (В % від кількості опитаних)

№ п/п	Варіанти відповідей	Частота	Відсоток до кількості опитаних N=671
1.	Газети	379	56,5
2.	Телебачення	526	78
3.	Інтернет-сайти	67	10
4.	Радіо	134	20
5.	Особисте спілкування з людьми	77	11,5
6.	Зустрічі з кандидатами та інші спеціальні заходи до виборів	11	1,6
7.	Вулична реклама	105	15,6

8.	Листівки	153	22,8
9.	Інше	14	2,1
10.	Важко відповісти	19	2,8
11.	Не відповіли	7	1

Примітка: респонденти мали можливість вибрати декілька відповідей

Лідером в полі масової комунікації міста виступає телебачення. Саме його використовує більшість мешканців Луганщини (78% опитаних) як головне джерело політичної інформації. Відчутна в цьому сенсі й роль газет. Як джерелом інформації про вибори у місцеві органи влади ними користувалось 56,5% опитаних респондентів. Далі йдуть листівки (22,8%), радіо (20%), вулична реклама (15,6%), особисте спілкування з людьми (11,5%), інтернет-сайти (10%), зустрічі з кандидатами та інші спеціальні заходи до виборів (1,6%). Досить низькі показники отримання інформації стосовно виборів мешканцями Луганської області у ході особистого спілкування з людьми (11,5%) і зустрічей з кандидатами та інших спеціальних заходів до виборів (1,6%) побіжно вказує на кризовий стан публічної сфери, що є симптоматичним для України в цілому. Дискусії між людьми та їхня участь у дебатах з кандидатами на офіційні політичні посади – важливий показник розвиненості політичної культури та демократії. Їхня відсутність призводить до спотворення демократії, виродження її в імітативні форми, адже сфера публічного за таких умов стає фікцією: політика, репрезентована лише через мас-медіа, розігрується у парламенті як своєрідна п'єса, а суспільна думка формується не за допомогою відкритої й раціональної дискусії, а здебільшого – через маніпулювання та контроль над інформаційними каналами. Ю. Габермас, до речі, вважає кризу публічної сфери загальною тенденцією розвинутого капіталізму, коли сфера публічності дедалі більше й більше підпорядковується владним структурам, які втрачають свою прозорість [8, с. 165 – 166].

Зафіксовано (табл. 3) тенденцію розподілу каналів масової комунікації як джерела інформації щодо виборів серед мешканців Луганщини за віком. У старших вікових групах люди більш схильні звертатись до газет, телебачення і радіо як джерела політичної інформації, і навпаки, у використанні Інтернету помітно зворотну тенденцію – у більш старших вікових групах до нього звертаються все менше. Серед тих опитаних, хто використовує Інтернет, 24,9% становить молодь з 18 до 30 років, 12,1% опитаних віком від 31 до 45 років, 8% опитаних віком від 46 до 60 років.

У групі молодих людей від 18 до 30 років Інтернет конкурує з газетами. Це, мабуть, певна тенденція у користуванні Інтернетом (і не тільки як джерела політичної інформації), яка, як мінімум, характерна для багатьох країн, а можливо має і загальносвітові тенденції. Для

підтвердження цього можна звернутися до даних, отриманих під час проведення загальноросійського соціологічного дослідження «Телебачення очима телеглядачів» Аналітичним центром «Відео-Інтернешнл» у 2008 році. Його результати вказують на те, що електронні медіа домінують над друкованими, а молодь більш активно використовує Інтернет. Найпопулярнішим каналом інформації серед росіян є телебачення: «Розподіл часу серед тих, хто використовував різноманітні медіа, такий: за добу телевізор дивляться в середньому 4 години; слухають радіо 2 години 44 хвилини; проводять за комп'ютером 3 години; користуються Інтернетом 2 години; читають книги 1 годину 33 хвилини, газети й журнали – по годині [9, с. 64].

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання (за віком) «З яких джерел Ви найчастіше отримуєте інформацію щодо майбутніх виборів у місцеві органи влади?» (В % від кількості опитаних)

№ п/п	Варіанти відповідей	Вік			
		18-30	31-45	46-60	61-100
1.	Газети	37 (33,9%)	68 (48,2%)	108 (61,4%)	151 (68,6%)
2.	Телебачення	69 (63,3%)	114 (80,9%)	148 (84,1%)	185 (85,5%)
3.	Інтернет-сайти	32 (24,9%)	17 (12,1%)	14 (8%)	3 (1,4%)
4.	Радіо	16 (14,7%)	23 (16,3%)	37 (21%)	54 (24,5%)
5.	Особисте спілкування з людьми	13 (11,9%)	21 (14,9%)	28 (15,9%)	14 (6,4%)
6.	Зустрічі з кандидатами та інші спеціальні заходи до виборів	1 (0,9%)	1 (0,9%)	4 (2,3%)	5 (2,4%)
7.	Вулична реклама	30 (27,5%)	27 (19,1%)	28 (15,9%)	19 (8,6%)
8.	Листівки	31 (28,4%)	28 (19,9%)	47 (26,7%)	43 (19,5%)
9.	Інше	3 (2,8%)	2 (1,4%)	6 (3,4%)	3 (2,8%)

Примітка: респонденти мали можливість вибрати декілька відповідей

Якщо звернутися до телевізійних аудиторій, то можна помітити, що під час місцевих виборчих кампаній мешканці Луганщини для отримання політичної інформації до місцевих телекомпаній звертаються частіше, ніж до загальнонаціональних (Табл. 4).

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання «Вкажіть назви головних джерел інформації щодо майбутніх виборів у місцеві органи влади» (телевізійні канали)

№	Варіант відповіді	Число виборів	% виборів
1.	ІРТА	8	29.6
2.	ЛКТ	7	25.9
3.	Інтер	7	25.9
4.	ЛОТ	12	44.4
5.	Свобода слова	1	3.7
6.	1-й канал	3	11.1
7.	1+1	3	11.1
8.	ТРК Україна	2	7.4
9.	СТБ	1	3.7
10.	ICTV	2	7.4
11.	5-й канал	2	7.4
	Всього	48	177.6

Примітка: респонденти мали можливість обирати декілька варіантів відповідей

Така ж тенденція спостерігається й при аналізі газетних видань. В обслуговуванні місцевого політичного дискурсу головну роль відіграють обласні, міські та районні газети. Саме вони виступають основними каналами масового впливу на суспільну свідомість. До загальноукраїнських газет звертаються набагато менше (табл. 5).

Відмітимо й незначний інтерес мешканців Луганщини до ЗМІ, які відображають інтереси та політичні позиції окремих політичних сил або кандидатів.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання «Вкажіть назви головних джерел інформації щодо майбутніх виборів у місцеві органи влади» (газети)

№	Варіант відповіді	Число виборів	% виборів
1.	Луганская правда	4	7.7
2.	Вечірній Луганськ	2	3.8
3.	Факты Луганска	1	1.9
4.	Наша газета	2	3.8
5.	Известия	6	11.5
6.	Ведомости Луганщины	3	5.8
7.	Жизнь Луганска	6	11.5
8.	Молодогвардеец	6	11.5
9.	Искра	1	1.9
10.	Экспресс-клуб	1	1.9
11.	Экспресс-новости	3	5.8
12.	Вечерний город	1	1.9
13.	Ракурс	9	17.3
14.	Луганск	2	3.8
15.	Труд	1	1.9
16.	Жизнь региона	1	1.9
17.	Факты	2	3.8
19.	Коммунист	3	5.8
20.	Фокус	1	1.9
21.	Городской вестник	1	1.9
22.	Агітаційні газети	4	7.7

№	Варіант відповіді	Число виборів	% виборів
23.	XXI век	8	15.4
	Всього	68	134

Примітка: респонденти мали можливість обирати декілька варіантів відповідей

Слід відзначити, що деякі тенденції, зафіксовані нами в даному дослідженні, мають місце, починаючи з 90-х рр. XX ст. Вони вже фіксувалися раніше колективом соціологічної лабораторії, а згодом Центром з вивчення суспільних процесів і проблем гуманізму Луганського державного педуніверситету імені Тараса Шевченка під керівництвом завідувача кафедри філософії та соціології І. Ф. Кононова. Тоді було зроблено ряд важливих для нашого дослідження висновків. Перше – тенденція лідерства телебачення в полі масової комунікації. Друге – сегментація та регіоналізація газетного ринку України. Третє – зниження інтересу до видань з яскраво вираженою політичною позицією. Четверте – слабка вираженість інтересів мешканців області у місцевих ЗМІ, перебування останніх поза сутнісним дискурсом про майбутнє країни, відсутність у них спроб вироблення раціонального розуміння міжетнічних та регіональних відносин в Україні. П'яте – місцеві ЗМІ виконують роль знаряддя елітних груп. Це проявляється в тому, що вони мають синдром позитивного висвітлення діяльності конкретних підприємств і тих, хто їх очолює на тлі економічної кризи в країні, [10, с. 330].

Зіставляючи ці підсумки з даними нашого дослідження, можна зробити ряд висновків. Як і під час виборів у загальнонаціональні органи влади роль ЗМІ в місцевому виборчому процесі полягає в організації політичної боротьби між елітними групами за ключові позиції в органах державної влади, а також через політичну і мобілізаційну функції – налагодженні відносин з народними масами.

Організаційна структура сучасних ЗМІ в Україні не сприяє справжньому політичному дискурсу щодо майбутнього країни під час проведення виборчих кампаній як на національному, так і на місцевому рівнях. Порівняно з 2004 роком спостерігається тенденція до збільшення частки власності в секторі ЗМІ у найбільш потужних елітних групах. Утворення потужних інформаційних холдінгів, в структуру яких часто входять не тільки центральні, а й регіональні ЗМІ, під час приватизації українських мас-медіа, призвело до їх перетворення в організаційні відділи найбільш впливових патрон-клієнтельних груп. Інтереси мешканців українських областей в такому разі не можуть бути повноцінно актуалізовані через ЗМІ. Народні маси виступають тут перш за все як

об'єкти маніпуляційного впливу, чому сприяє й нерозвиненість публічної сфери в Україні.

Емпіричні дослідження в межах проекту «Луганськ – 2010: місцеві вибори і міська громада» виявили такі тенденції: лідерство телебачення в полі масової комунікації, але значну при цьому роль газет. Для отримання політичної інформації до місцевих телекомпаній звертаються частіше, ніж до загальнонаціональних. Подібна тенденція спостерігається й при аналізі газетних видань: в обслуговуванні місцевого політичного дискурсу головну роль відіграють обласні, міські та районні газети. Відмітимо й незначний інтерес мешканців Луганщини до партійних ЗМІ, які відображають інтереси та політичні позиції окремих політичних сил або кандидатів. У старших вікових групах люди більш схильні звертатись до газет, телебачення і радіо як джерела політичної інформації, і навпаки, у використанні Інтернету помітна зворотна тенденція – у старших вікових групах до нього звертаються все менше.

Література

- 1. Гидденс Э.** Социология / При участии К. Бердсол: Пер. с англ. Изд. 2-е. – М. 2005. – 632 с.
- 2. Мальгин А. В.** Украина: соборность и регионализм – Симферополь: СОНАТ, 2005. – 280 с.
- 3. Кто завладел Украиной // Наше завтра.** – 2004. – 5 августа. – № 158. – С. 3.
- 4. Державний реєстр друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності** <http://dzmi.informjust.ua>
- 5. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення** <http://www.nrada.gov.ua/ua/derzhavniyreestr.html>.
- 6. Лещенко С.** Орбіти політичних медіа: сфера впливу Пінчука, Ахметова, Порошенка, Ющенка... **7.** // http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/12/6/4409790/view_print/
- 8. Наєм М., Лещенко С.** Олігархічні війни: як продавали канал «Інтер» // <http://www.pravda.com.ua/articles/2008/07/29/3503640/>
- 9. Єрмоленко А.** Комунікативна практична філософія. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
- 10. Коломиец В.** Медиасреда и медиапотребление в современном российском обществе // Социс. – 2010. – № 1. – С. 58 – 66.
- 11. Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація. (Донбас в етнокультурних координатах України). – Луганськ : Альма матер, 2000. – 493 с.

Єнін М. Н. Засоби масової комунікації у місцевому виборчому процесі

Статтю присвячено аналізу ролі засобів масової комунікації у місцевому виборчому процесі. Автор доходить висновку, що організаційна структура ЗМІ в Україні, а також нерозвиненість публічної сфери в Україні ускладнюють демократичний політичний дискурс. Проведене емпіричне дослідження виявило тенденції лідерства

телебачення в полі масової комунікації, домінування місцевих телекомпаній і газетних видань над загальнонаціональними, диференціацію населення за віком у користуванні каналами масової комунікації під час місцевого виборчого процесу.

Ключові слова: засоби масової інформації, канали масової комунікації, елітні групи.

Енин М. Н. Средства массовой коммуникации в местном избирательном процессе

Статья посвящена анализу роли средств массовой коммуникации в местном избирательном процессе. Автор приходит к выводу, что организационная структура СМИ в Украине, а также неразвитость публичной сферы в Украине, осложняют демократический политический дискурс. Проведённое эмпирическое исследование выявило тенденции лидерства телевидения в поле массовой коммуникации, доминирование местных телекомпаний и газетных изданий над общенациональными, дифференциацию населения по возрасту в использовании каналов массовой коммуникации во время местного избирательного процесса.

Ключевые слова: средства массовой информации, каналы массовой коммуникации, элитные группы.

Yenin M. N. Mass communication channels in the local electoral process.

The article is devoted to the analysis of the role of mass communication media in local electoral process. The author reaches a conclusion that organization structure of mass media and underdevelopment of public sphere in Ukraine complicates the democratic political discourse. The research which has been carried out also discovers the tendencies of television leadership in the field of mass communication, domination of the local television companies and newspaper issues over the national ones, people differentiation according to the age in use of the mass communication channels during the local electoral process.

Keywords: mass media, channels of mass communication, elite groups

УДК 316.361.1

Петренко О. С.

**ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ТА ДЕМОГРАФІЧНИХ ФАКТОРІВ
НА ПОШИРЕНІСТЬ ФЕНОМЕНА
ГРОМАДЯНСЬКИХ/КОНСЕНСУАЛЬНИХ ШЛЮБІВ**

Трансформаційні процеси, яких зазнає сучасний світ під час переходу до Другого Модерну, безперечно, відображаються на одному з найважливіших інститутів суспільства – сім'ї, зокрема, на його складовій – на інституті шлюбу. Це вимагає ґрунтовного вивчення шлюбного стану населення, тих соціальних факторів, що впливають на нього. На особливу увагу заслуговує вивчення нових, нетрадиційних форм шлюбу. Серед них значного поширення набуває «громадянський шлюб». Вплив цієї форми шлюбу на народжуваність, розлучуваність та інші аспекти функціонування шлюбно-сімейних відносин недостатньо вивчений в Україні.

У суспільній думці саме за цим словосполученням – «громадянський (рідше цивільний) шлюб» (рос. «гражданский брак») – закріпилося значення незареєстрованого, фактичного шлюбу. Хоча, поняття «цивільний шлюб» (рос. «гражданский»), з точки зору права, означає шлюб, укладений в органах реєстрації актів цивільного стану, на противагу шлюбу, освяченому церквою. Цікаво, що словосполучення «громадянський шлюб» неначе легітимізує в очах громадськості подібні союзи, співвідносячи його з поняттям «шлюб», та заміщує ціннісно негативно забарвлені поняття «співжиття» (рос. «сожительство»), «співмешканці» тощо [2, с. 2]. В науковій літературі для позначення цього типу союзів використовуються найрізноманітніші терміни – «незареєстрований», «фактичний», «консенсуальний», «кохабітаційний», «партнерський союз», «співжиття/співмешкання», іноді «пара», «союз», «пробний шлюб» тощо.

Громадянський шлюб передбачає: 1) незареєстрованість шлюбних відносин чоловіка та жінки; 2) сприйняття двох людей себе «парою», тобто наявність певної емоційної, інтимної близькості, певного ступеня узгодженості життєвих планів; 3) спільне проживання; 4) спільне ведення господарства. Л. Квіткіна та Ю. Воєводіна визначають такий союз як «неформальну систему принципів, норм, правил, цінностей, що регулюють стійкі взаємодії між чоловіком та жінкою, які не перебувають у офіційно зареєстрованих подружніх або родинних відносинах, але мають емоційні та/або сексуальні стосунки, проживають разом і ведуть спільне господарство, а також сприймають себе як пару» [3, с. 68]. Стосунки у громадянському шлюбі можуть мати різний сенс для його учасників, що породжує невизначеність ролей, конфліктність тощо. Подібні союзи характеризуються значно меншим ступенем

інституалізації, якщо порівняти з зареєстрованим шлюбом. Часто в літературі такі союзи називають «приватизованим» шлюбом, тобто таким, з якого виключена держава, як гарант прав та обов'язків, що породжуються зареєстрованим шлюбом. У цілому, подібний формат відносин вважається нестабільним, таким, що має недостатню легітимність (не тільки для держави, але й громадськості) [3, с. 69 – 71]. Ця форма стосунків містить у собі більше невизначеності, плінності, суперечності, що відповідає духу Другого Модерну.

В Україні громадянські шлюби вже не рідкість. За даними останнього Всеукраїнського перепису населення (2001 р.), у незареєстрованому шлюбі перебувало 7% одружених чоловіків та заміжніх жінок, «у тому числі, у містах – 6%, у сільській місцевості – 8,8 – 8,9%, однак серед молодих людей 15 – 19 років їх частка дорівнювала 25,3% серед чоловіків, 19,2% серед жінок; серед 24-річних відповідно – 12,2% та 10,2%» [7]. Причому, незареєстровані шлюби більш поширені на півдні та сході України, а у західних областях вони зустрічаються рідко. Згідно з даними проведеного в Луганську у вересні 2010 року дослідження, на запитання про сімейний стан були отримані такі відповіді: неодружені/незаміжні – 28%, одружені/заміжні – 53,4%, перебувають у «громадянському шлюбі» – 5,5%, є вдовими – 13,1%. Як бачимо, отримані дані відповідають результатам перепису.

За рівнем поширення співжиття, Україна, якщо порівнювати її з європейськими країнами, належить до групи країн з низьким рівнем поширеності громадянських шлюбів [7]. За цим показником вона близька до Росії, де, за даними дослідження, проведеного ФОМ у 2008 році, у незареєстрованому шлюбі перебували 7% респондентів [2, 2].

Розглянемо специфіку країн Європи та України більш докладно. Країни Західної Європи, залежно від рівня поширеності громадянських шлюбів (за даними на 2003), можна розділити на три групи. До першої групи належать країни з високим рівнем громадянських шлюбів: Швеція, Фінляндія, Данія, Франція. Так, у віковій групі 30 – 39 років найбільший відсоток співжиттів серед шведів – 48% населення живе у громадянському шлюбі. У Фінляндії, Данії, Франції у цій віковій групі один з трьох союзів є «кохабітаційний». До другої групи належать Великобританія, Нідерланди, східна частина Німеччини та Австрія, де один з чотирьох союзів – громадянський шлюб. До третьої групи належать Бельгія, Італія, Іспанія, Люксембург, Ірландія, західна частина Німеччини, які мають рівень співжиттів на рівні 20 або менше відсотків. Менше 10% мають, Португалія та Греція [8, с. 2].

Багато хто з авторів дотримується лінійної моделі поширення громадянського шлюбу у Європі, коли всі країни проходять приблизно однакові стадії. Найдалше в цьому процесі просунулись країни півночі Європи. С. Принц пропонує розглядати 4 стадії поширення громадянських шлюбів. На першій стадії вони поширені серед невеликих груп населення; середній вік тих, хто живе в таких союзах, не

відрізняється від середнього віку тих, хто живе у шлюбі. На другому етапі громадянський шлюб сприймається як прелюдія до офіційного шлюбу, пробний період, зазвичай високий рівень таких союзів серед молоді, такі пари не заводять дітей. На третій стадії громадянський шлюб вважається альтернативою зареєстрованому шлюбу, дітонародження не прив'язане до офіційного шлюбу, на цьому етапі рівень таких союзів поступово зменшується за віковими групами. На четвертому етапі зареєстрований шлюб та співжиття неможливо розрізнити, особливо за ознакою народження та виховання дітей, рівномірним розподілом за віковими групами [8, с. 3 – 4], [9, с. 13].

К. Кірнан, розробляючи схему С. Принца, уточнює: «Греція, Італія, Іспанія можуть вважатися країнами на першій стадії, де вступ у шлюб – обов'язкова ознака вступу у перші стосунки; другу стадію представляють Нідерланди, Швейцарія, західна частина Німеччини, де співжиття поширені, але народження дитини залишається пов'язаним зі шлюбом; Австрія, Великобританія та Ірландія належать до третьої стадії; Швеція та Данія перейшли на четвертий етап, а Франція та східна Німеччина перебуває на його порозі» [9, с. 13]. Щоправда, існують тенденції, які не узгоджуються з наведеною типологією. Так, у Швеції, що зараз на четвертій стадії, частка пар у громадянському шлюбі, які виховують дітей, відносно нижча, ніж частка у зареєстрованих шлюбах [8, с. 13]. І взагалі, немає країн, де б частка незареєстрованих союзів, що виховують дітей, була б вищою, ніж частка шлюбних пар. Можливо, це пояснюється тим, що люди вступають у шлюб після народження дитини. «У Швейцарії, Австрії, Італії та Швеції приблизно 70% і більше пар укладають шлюб протягом 5 років після народження дитини. <...>. У Данії позашлюбна народжуваність становить 45%, у той же час, тільки 28% пар, що співмешкають, виховують дітей» [8, с. 13]. І, навпаки, поширеність незареєстрованих шлюбів з дітьми не є обов'язковою ознакою поширення громадянських шлюбів у країні. У постсоціалістичних країнах (Чехії, Польщі, Угорщині, Словаччині) та Португалії діти у таких парах рідко звичайна, тому що значна кількість пар уже мала шлюбний досвід і дітей від попередніх шлюбів [8, с. 13].

Варто відзначити існування такої закономірності: у країнах з низьким рівнем громадянських шлюбів значна їх кількість утворюється після першого шлюбного досвіду (розлучення, овдовіння). «Ця тенденція характерна для постсоціалістичних країн, таких як Україна, Чехія, Польща, Угорщина, ця ж тенденція проявляється і в Португалії» [8, с. 8]. У Північній Європі, де незареєстровані шлюби найбільше поширені, частка тих, хто мав досвід шлюбу, серед пар, що співмешкають, залишається нижчою від 25%. У Західній Європі та Естонії частка тих, для кого громадянський шлюб вже другий досвід близьких стосунків, менша, ніж у постсоціалістичних країнах. Тільки в Іспанії та Ірландії, де рівень поширеності кохабітаційних шлюбів низький, більшість тих, хто живе у таких союзах, ніколи не були одружені. Таким чином, у країнах,

де громадянські шлюби – рідкість, вони виступають альтернативою другого шлюбу.

Для більш докладного розгляду ситуації в Україні звернемося до аналізу статистичних даних і даних емпіричних досліджень.

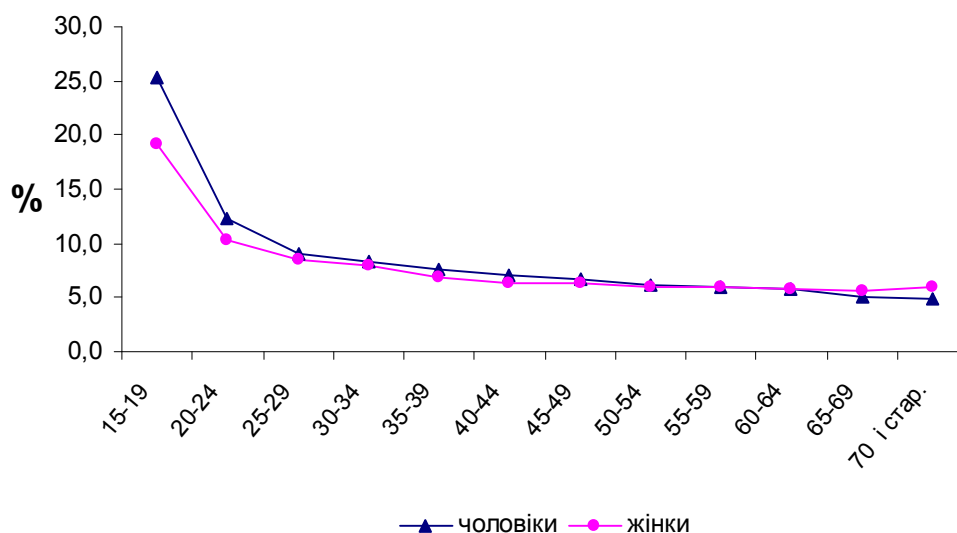

Рисунок 1. Частка осіб, що перебували в незареєстрованому шлюбі, серед одружених чоловіків та заміжніх жінок України
(за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.) [4, с. 8].

За Всеукраїнським переписом 2001 р. найбільша частка незареєстрованих шлюбів припадає на вікову групу 15 – 19 і 20 – 24 років, потім показники плавно зменшуються. Розглянемо розподіл шлюбних станів за віковими групами на прикладі м. Луганська (табл.1).

Таблиця 1
Розподіл сімейних станів за віковими групами (%)

Сімейний стан	Вікові групи				
	18-24 N=111	25-34 N=120	35-44 N=107	45-59 N=163	60 років і старші N=188
Неодружені/незаміжні	83,8	35,0	25,2	13,5	4,8
Перебувають у зареєстрованому шлюбі	7,2	54,2	64,5	75,5	54,3
Перебувають у «громадянському шлюбі»	9,0	10,0	10,3	3,1	
Вдові		0,8		8,0	41,0
Усього	100	100	100	100	100

Як бачимо, частки громадянських шлюбів практично однакові у вікових групах 18 – 24, 25 – 34 та 35 – 44 років. Чим це пояснюється? Можливо, серед молодших вікових груп (18 – 24, 25 – 34) громадянські шлюби поширені тому, що вони виконують функцію прелюдії перед вступом в офіційно зареєстрований шлюб, періоду випробування почуттів, «пробного шлюбу», більш «вільної моделі» стосунків, коли пара ще не готова в силу якихось причин укласти шлюб або вважає «штамп в паспорті» необов'язковим [1, с. 2]. Однак, більшість таких союзів нетривалі. Вони або розпадаються, або переростають у шлюб. За даними, отриманими у Російській Федерації, більшість громадянських шлюбів після 3 – 5 років співжиття розпадаються або переходять у зареєстрований шлюб [1, с. 2]. Чому ж частка незареєстрованих союзів у групі 35 – 44 років не відрізняється від їх частки у групі 25 – 34 років? За свідченням К. Касару, у суспільствах, де рівень їх поширення низький, серед громадянських шлюбів велика частка таких, хто вже мав досвід життя у шлюбі [8, с. 8]. Можливо, вони обачніше ставляться до повторного вступу в офіційний шлюб і надають перевагу незареєстрованим шлюбним стосункам.

Непрямим свідченням поширення громадянських шлюбів є зростання позашлюбної народжуваності. По Україні у 1990 році частка дітей, народжених жінками, які не перебували у зареєстрованому шлюбі, становила 11,2% від загальної кількості народжених, у 1995 році – 13,2%, у 2000 – 17,3%, 2005 – 21,4%, а у 2009 – 21,2% [5]. У міських поселеннях Луганської області ця частка зростає з 11,9% у 1990 році до 25,7% в 2007 році, у сільській місцевості навіть більше – з 15,7% до 32%, у цілому ж по області – з 12,4% до 26,5% від загальної кількості народжених відповідно. В 2009 році рівень позашлюбної народжуваності на території області становив 26,0% [6]. Наведені тенденції, ймовірно, відображають не тільки рівень народжуваності у матерів-одиначок, але й поширення незареєстрованих союзів.

Україна, якщо порівнювати її з іншими європейськими країнами за рівнем поширення позашлюбних народжуваль, випереджає Грецію, Швейцарію, Польщу та поступається Словенії, Іспанії, Румунії, Литві, Росії, Німеччині, Чехії, Угорщині, Нідерландам, Латвії, Великобританії, Данії, Франції, Болгарії, Швейцарії, Естонії (за даними на 2006 р.). При цьому середній показник по країнах Євросоюзу становив близько 32% [4, с. 37]. Що стосується поширення народжуваності серед жінок, що не перебували у зареєстрованому шлюбі в різних регіонах України, то найбільша їх частка припадає на південно-східні області, а найменша – на західні [7].

Як же розподіляються громадянські шлюби серед різних соціальних груп? Не володіючи подібними даними по Україні, розглянемо приклад м. Луганська (табл.2).

Таблиця 2

Розподіл сімейних станів залежно від рівня освіти, (%)

Сімейний стан	Рівень освіти				
	Вища N=294	Середня спеціальна або неповна вища N=272	Повна середня N=83	Неповна середня N=38	Початкова N=8
Неодружені/незаміжні	31,3	29,8	19,3	13,2	
Перебувають у зареєстрованому шлюбі	58,2	50,4	55,4	42,1	25,0
Перебувають у «громадянському шлюбі»	5,8	5,9	6,0		
Вдові	4,8	14,0	19,3	44,7	75,0
Усього	100	100	100	100	100

Як бачимо, ті, хто перебувають у громадянському шлюбі, практично рівномірно розподілені між групами людей з вищою, середньою спеціальною або неповною вищою і повною середньою освітою. Але вони зовсім не представлені в групах з неповною середньою та початковою освітою, тому що більшість представників цих груп – люди старшого та літнього віку, де вступ в офіційний шлюб був практично повсюдний.

Як бачимо з матеріалів дослідження (табл. 3), найбільша частка незареєстрованих шлюбів, якщо порівняти з часткою зареєстрованих, спостерігається серед працівників сфери торгівлі та послуг (28,9% проти 13,3%), робітників (21,1% проти 18,2%), студентів вузів (13,2% проти 0,8%), що пояснюється радше високою часткою представників молодших вікових груп у цих соціально-професійних групах.

Таблиця 3

Розподіл сімейних станів за соціально-професійною приналежністю
(у відсотках від загальної кількості респондентів у кожній з груп
за сімейним станом)

Соц.-проф. приналежність	Сімейний стан			
	Неодружені /незаміжні	Перебува- ють у зареєстро- ваному шлюбі	Перебува- ють у «громадян- ському шлюбі»	Вдові
Робітники	12,6	18,2	21,1	4,4
Працівники сфери торгівлі та послуг	13,7	13,3	28,9	2,2
Інженерно-технічні робітники	5,3	6,0	7,9	
Керівники	2,1	4,1	2,6	
Службовці	5,3	7,9	7,9	1,1
Військовослужбовці	1,1			
Підприємці	6,8	6,2	2,6	
Гуманітарна інтелігенція	3,2	5,7		
Студенти вузів	26,8	0,8	13,2	
Студенти коледжів	3,7			
Студенти технічних училищ				1,1
Безробітні	4,7	1,9	5,3	2,2
Пенсіонери	7,4	28,7		86,8
Зайняті інд. комерц. та виробнич. діяльністю	3,2	1,6	2,6	
Домогосподарка/ домогосподар	3,2	5,4	7,9	1,1
Інше	1,1	0,3		1,1

Окрім того, ми помічаємо, що частка громадянських шлюбів серед безробітних значно вища, ніж частка зареєстрованих шлюбів: 5,3% проти 1,9%; серед домогосподарок перевага незначна (7,9% проти 5,4%), як і серед зайнятих індивідуальною комерційною та виробничою діяльністю (2,9% проти 1,6%). Для безробітних та зайнятих індивідуальною комерційною та виробничою діяльністю характерний високий відсоток молодших вікових груп (18 – 24 та 25 – 34 років), серед цих груп, за даними, громадянські шлюби доволі поширені. А ось домогосподарі/домогосподарки зосереджені у вікових групах 35 – 44

(7,6%) і 45 – 59 (6,1%). Гадаємо, тут можна помітити зв'язок цієї категорії з безробітними, тому що людям у старших вікових групах важче знайти роботу, це може їх вимушено зробити домогосподарями/домогосподарками.

Варто відзначити, що у категорії керівників переважають зареєстровані шлюби над громадянськими. Це стосується і гуманітарної інтелігенції. Серед службовців частки зареєстрованих та громадянських шлюбів однакові. Частка зареєстрованих шлюбів порівняно з незареєстрованими у підприємців вища (6,2% проти 2,6%). У даному разі таке співвідношення з віковими особливостями та пов'язаними з цим переконаннями, можна пояснити лише частково. Дійсно, у випадках гуманітарної інтелігенції або керівників, для яких громадянський шлюб не характерний, цю особливість можна пояснити віковими особливостями. У цих соціальних групах переважають люди віком від 45 до 59 років. Якщо ж ми розглянемо вікову структуру підприємців, службовців, серед яких також переважають зареєстровані шлюби, то побачимо, що їх частка найбільша у вікових групах «25 – 34 років» та «35 – 44 роки». Можна припустити, що до укладення зареєстрованого шлюбу замість громадянського більш схильні люди зі стабільним соціальним становищем, зокрема, з відносно стабільною роботою та заробітком. Це може підтверджуватися високим рівнем громадянських шлюбів, наприклад, серед студентів, безробітних, працівників сфери торгівлі та послуг тощо.

Таблиця 4

Розподіл соціально-професійних статусів за віковими групами, (%)

Соціально-професійна належність	Вікові групи					Усього N= 690
	18-24 N=112	25-34 N=120	35-44 N=105	45-59 N=165	60 років і старші N=188	
Робітники	7,1	15,8	22,9	24,8	5,9	14,9
Працівники сфери торгівлі та послуг	12,5	30,0	23,8	7,9	1,1	13,0
Інженерно-технічні працівники	3,6	10,0	7,6	5,5	1,1	5,1
Керівники	0,9	3,3	3,8	5,5	1,1	2,9
Службовці		11,7	12,4	9,1	0,5	6,2
Військовослужбовці	1,8					0,3
Підприємці	2,7	9,2	10,5	7,3		5,4
Гуманітарна інтелігенція	1,8	4,2	5,7	7,3	0,5	3,8
Студенти вузів	52,7	1,7				8,8
Студенти коледжів	6,3					1,0

Студенти технічних училищ					0,5	0,1
Безробітні	2,7	6,7	3,8	3,0		2,9
Пенсіонери				20,6	87,2	28,7
Зайняті індивідуальною комерційною та виробничою діяльністю	3,6	3,3	1,9	1,2	0,5	1,9
Домогосподарка/ домогосподар	3,6	4,2	7,6	6,1	1,6	4,3
Інше	0,9			1,8		0,6
Усього	100	100	100	100	100	100

Зроблений вище висновок, підтверджує факт, що серед тих, хто живе у громадянському шлюбі, 25,8% працюють на підприємствах державної форми власності, а серед тих, хто перебуває у зареєстрованому шлюбі – 33%. У той же час, на тих, хто працює на підприємствах приватної форми власності, припадає 58,1% громадянських шлюбів і 40,8% офіційно одружених. Можливо, державна форма власності як така, що дає більше впевненості у завтрашньому дні, робить людей більш схильними до укладення офіційного шлюбу, ніж приватна.

Чи існує залежність між сімейним станом респондентів і переважним характером роботи, яку вони виконують? З табл. 5, бачимо, що громадянські шлюби переважно поширені не серед найменш і найбільш кваліфікованих, а серед представників «середніх» за рівнем складності видів діяльності, таких як «робота з використанням механізмів і машин, що потребують спеціальної підготовки» (18,8%), «робота в офісі, що потребує спеціальної професійної підготовки» (25%), «проста робота з обслуговування людей, що не потребує спеціальної освіти» (18,8%).

Таблиця 5

Розподіл сімейних станів залежно від переважного характеру роботи (у відсотках від загальної кількості респондентів у кожній з груп за сімейним станом)

Переважний характер роботи	Сімейний стан			
	Неодружені /незаміжні	Перебувають у зареєстрованому шлюбі	Перебувають у «громадянському шлюбі»	Вдові
Фізична робота, що передбачає рутинні операції, які не	17,7	15,5	9,4	11,8

потребують спецпідготовки				
Праця з використанням механізмів і машин, що потребують спецпідготовки	8,1	10,7	18,8	11,8
Фізична робота, що потребує індивідуальної майстерності	8,1	6,6	3,1	35,3
Виконавча робота в офісі з використанням офісної техніки, що не потребує спеціальної профпідготовки	10,5	10,0	9,4	
Робота в офісі, що потребує спеціальної профпідготовки	12,1	13,7	25,0	
Проста робота з обслуговування людей, що не потребує спец. освіти	12,1	12,5	18,8	
Складна робота з людьми, що потребує спеціальної профпідготовки	16,1	12,5	6,3	
Керівництво людьми	11,3	9,6	3,1	5,9
Вирішення складних інтелектуальних завдань	4,8	1,8	3,1	
Інше	4,7	7,5	6,3	14,7

Таким чином, в Україні, як і інших європейських країнах, набуває поширення нова форма шлюбних відносин: кохабітаційні, або громадянські шлюби. На сьогодні Україна належить до країн з низьким рівнем поширеності громадянських шлюбів. Хоча, якщо судити за показниками народжуваності серед жінок, що не перебували у зареєстрованому шлюбі, цей процес відбувається доволі швидко. Аналіз розподілу громадянських шлюбів залежно від рівня освіти та соціально-професійної приналежності свідчить про те, що кохабітаційні союзи сприймаються як нова форма шлюбних стосунків у різних верствах суспільства. На збільшення кількості подібних союзів впливають як ціннісні зміни, так і соціально-економічні фактори. Так, схильними до вступу у громадянський шлюб виявилися люди, що задіяні у сферах діяльності, які не дають впевненості у стабільності соціального становища: студенти, безробітні, працівники сфери торгівлі та послуг тощо, а також зайняті на підприємствах приватної форми власності. Отже, означена форма шлюбу у суспільстві Другого Модерну має високий потенціал зростання. Громадянський шлюб впливає й надалі ще більш впливатиме на функціонування інститутів шлюбу та сім'ї.

Література

1. Вовк Е. Смыслы и значения незарегистрированных отношений: разновидности брака или альтернативы ему? / Е. Вовк – Режим доступа: <http://bd.fom.ru/report/map/gur050205>. **2. Вовк Е.** Незарегистрированные интимные союзы: «разновидности» брака или «альтернативы» ему? / Е. Вовк. – Режим доступа: <http://bd.fom.ru/report/map/gur050103>. **3. Квиткина Л.** Методические принципы разработки типологии гражданского брака / Л. Г. Квиткина, Ю.С. Воеводина // Вестн. моск. ун-та сер 18 Социология и политология. – 2007. – № 3. – С .66 – 79. **4. Звіт** про проведення дослідження «Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації населення України» – Режим доступу: www.ditu.ks.ua/2010-02-09-20-04-07/2010-02-09-20-1. **5. Офіційний сайт** Державного комітету статистики України – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. **6. Офіційний сайт** Головного управління статистики у Луганській області – Режим доступу: http://www.lugastat.lg.ua/sinf/demograf/demogr0710_4.htm. **7. Слюсар Л.** Брачная и внебрачная рождаемость на Украине в контексте европейского демографического развития / Л. И. Слюсар – Режим доступа: <http://demoscope.ru/weekly/2006/0229/analit04.php>. **8. Kasearu K.** The case of unmarried cohabitation in Western and Eastern Europe / K. Kasearu – Режим доступа: <http://www.eui.eu/Personal/Dronkers/Divorceconference2007/Kasearu.pdf>. **9. Kiernan K.** Unmarried cohabitation and parenthood: here to stay? European perspectives / K. Kiernan – Режим доступа: <http://www.web.lemoyne.edu>.

Петренко О. С. Вплив соціальних та демографічних факторів на поширеність феномена громадянських/консенсуальних шлюбів

У статті аналізується природа громадянського/консенсуального шлюбу як нової моделі шлюбних відносин, що набуває поширення у західному світі в епоху Другого Модерну, та його поширення у Європі та Україні. На основі даних, отриманих у результаті дослідження, проведеного в м. Луганську у вересні 2010 року, розглядається вплив віку, рівня освіти, соціально-професійної приналежності тощо на розповсюдження співжиттів.

Ключові слова: «громадянський шлюб», співжиття, шлюб, сімейний стан.

Петренко О. С. Влияние социальных и демографических факторов на распространенность феномена гражданских/консенсуальных браков

В статье анализируется природа гражданского/консенсуального брака как новой модели брачных отношений, которая приобретает распространение в западном мире в эпоху Второго модерна, и его распространение в Европе и Украине. На основе данных, полученных в ходе исследования, проведенного в г. Луганске в сентябре 2010 года, рассматривается влияние возраста, уровня образования, социально-профессиональной принадлежности и т. д. на распространение сожительства.

Ключевые слова: «гражданский брак», сожительство, брак, семейное положение.

Petrenko O. S. The influence of social and demographic factors on expansion of civil marriages.

The sense of cohabitation as a new pattern of conjugal relationships, which becomes widespread in the West in the epoch of the Second Modern, and its expansion in Europe and Ukraine is analyzed in the article. On the basis of the data, which was collected during the research in Lugansk in September of 2010, the influence of age, education level, social and professional status on cohabitation expansion are considered.

Key words: cohabitation, marriage, family status.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК [316.334.52:324] (477.75)

Нікіфоров А. Р.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ КРИМСЬКИХ ВИБОРЦІВ У СВІТЛІ РЕЗУЛЬТАТІВ ОСТАННІХ ВИБОРІВ ДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ (31 ЖОВТНЯ 2010 р.)

Вибори в місцеві органи влади – не найзручніший матеріал для порівняння електоральних уподобань в різних регіонах країни. Тому в даній публікації, присвяченій аналізу підсумків недавніх виборів у Верховну Раду Автономної Республіки Крим (АРК), зупинимося на двох особливостях електоральної поведінки кримчан, які не потребують особливого обґрунтування, тому що стали стійкими стереотипами. Незважаючи на це, точніше – саме тому – вони потребують перевірки. Одна з цих особливостей може бути позначена як нібито властива кримському електорату «лівизна». Другу можна охарактеризувати як «панівні проросійські настрої».

Обмовимося відразу, що йтиметься про кримський електорат як сукупність виборців в межах кордонів кримської автономії (КАССР, РК, АРК). Кордони ці змінювалися, спочатку включаючи адміністративний район Севастополя, виділений пізніше, згідно з Конституцією України, в окрему адміністративно-територіальну одиницю [1, с. 133]. У фокусі нашої уваги буде період з 1998 р., т. е. «безсевастопольський» етап існування АРК.

Отже, для перевірки достовірності розхожих уявлень про типову для кримчан електоральну поведінку, розглянемо результати голосувань за партійні бренди. У загальнонаціональному масштабі вони почали проводитися з 1998 р. У Республіці Крим (РК) голосування в багатомандатному виборчому окрузі було проведене вперше трохи раніше – в березні 1994 р. Щоправда, через специфічність кримських партійних брендів зразка 1994 р., порівнювати результати того голосування з підсумками пізніших виборів доволі складно. Тому воно буде здійснено поза зведеними таблицями, поданими нижче. Зате вибори у Верховну Раду Криму по багатомандатному округу 2006 і 2010 рр. хоч і мали специфіку в партійному меню, але в цілому були уніфіковані з «пропорційними» виборами у Верховну Раду України, що дозволяє комплексно порівнювати їх підсумки між собою.

1. Чи страждає Крим «дитячою хворобою «лівизни»?

На рубежі століть і тисячоліть думка про наявність в Криму стійких «лівих» настроїв, градус яких вищий, ніж в цілому по Україні, була загальновідома. Та й зараз час від часу можна почути

словосполучення «червоний півострів». Але факти говорять про те, що такі оцінки – не що інше як міф.

Наприклад, в березні 1994 р., коли в рамках виборів до кримського парламенту, частина депутатського корпусу (14 мандатів з 98) формувалася за підсумками голосування за партійні списки, 11 місць отримав блок «Росія» (66,8% голосів), тоді як Компартія Криму (КПК) провела за партійною квотою тільки двох своїх висуванців (11,6% голосів). Вибори президента Криму, що відбулися трохи раніше, в січні 1994 р., позначили ту ж тенденцію. У першому турі лідер кримських комуністів Л. І. Грач набрав 12,8% голосів, поступившись не тільки лідерам президентської гонки Ю. О. Мешкову (38,5%) і М. В. Багрову (17,55%), що пройшли в другий тур, але й «російському націоналістові» С. І. Шувайникову (13,56%), котрий посів третє місце [2, с. 79]. Слід зазначити, що в той момент Комуністична партія Криму (тоді – самостійна політична організація) була фактично єдиною реальною політичною силою, що сповідувала «ліву» ідеологію в Криму.

В принципі, і надалі жодна інша «ліва» партія, окрім комуністичної (КПК влилася до складу КПУ), навіть в період найвищого підйому «лівих» настроїв, не користувалася в Криму особливою популярністю. От який вигляд мала динаміка популярності «лівих» і т. з. «лівоцентристських» партій і об'єднань серед кримського електорату в 1998 – 2010 рр. [3; 4; 5; 6; 7; 8] (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка популярності «лівих» і «лівоцентристських» партій і об'єднань серед кримського електорату в 1998 – 2010 рр., (%)

Партія / Виборч. блок	1998 (ВРУ)	2002 (ВРУ)	2006 (ВРУ)	2006 (ВР АРК)	2007 (ВРУ)	2010 (ВР АРК)
КПУ	39,34	33,91	4,54	6,55	7,62	7,42
ПСПУ / Блок Вітренко	1,47	3,87	6,18	4,97	4,10	1,73
СПУ / Блок соціалістів і селян	1,62	0,75	1,18	0,96	1,89	0,40
СДПУ(о)/ Блок«не ТАК!»	2,05	12,47	1,48	3,09	-	0,11
РАЗОМ	44,48	51,03	13,38	15,57	12,61	9,66

У табл. 1 не вказано результати, отримані на виборах численними виборчими брендами, що використовували прикметники «комуністичний» і «соціал-демократичний», якщо вони ніколи не досягали 3%. В таблиці також невраховані учасники виборчого процесу, які іноді називають себе «лівими», але при цьому з «лівою» ідеєю у виборців не асоціюються, та й самі на своїй «лівизні» не наполягають. Власне, номінальні «ліві», такі, що не потрапили в таблицю, лише один

раз зібрали пристойну кількість голосів кримчан: у 2002 р. на виборах до Верховної Ради України Комуністична партія Криму (оновлена) отримала підтримку 2,50% кримських виборців [4]. Рештою результатів номінальних «лівих», таких, що опинилися за межами табл. 1, цілком можна знехтувати через їх мікроскопічність.

Для прикладу розглянемо докладніше ситуацію з «лівими» партійними брендами в ході останніх виборів до Верховної Ради Криму. Крім тих, які потрапили в табл. 1, до «лівих» і «лівоцентристів» можна віднести регіональні організації Української соціал-демократичної партії Автономної Республіки Крим (0,17%), Партії «Соціалістична Україна» (0,12%), Партії селян (0,19), «Справедливість» (0,25%), «Союз лівих сил» (0,16%), що в сумі становить 0,89% [8].

Ще одне необхідне роз'яснення до табл. 1. У графі «Партія / Виборч. блок» подаються в одному рядку через косу лінію назви партій і виборчих блоків в разі, якщо між ними існує пряма організаційна і/або ідеологічна спадкоємність.

Табл. 1 свідчить про те, що «ліві», точніше – прокомуністичні, настрої в середовищі кримського електорату зазнали підйому з кінця 90-х рр. і досягли свого апогею в 2002 р. Потім вони різко пішли на спад, причому не виключено, що падіння це не закінчиться в першому десятилітті ХХІ ст. Про це непрямом свідчить кризова ситуація в таких порівняно недавно популярних партіях, як Соціалістична (СПУ), Соціал-демократична (об'єднана) СДПУ(о), прогресивно-соціалістична (ПСПУ).

Про організаційну кризу «лівих» свідчить характер їхньої участі і отримані ними результати на останніх виборах Президента України. Лідер ПСПУ Н. М. Вітренко взагалі не брала в них участі, головний соціаліст України О. О. Мороз не наблизився навіть до однопроцентного результату по Україні, а в Криму не зміг набрати навіть тисячі голосів (в цілому по країні – 0,38% і 0,09% – в Криму). Дещо кращі, але теж далеко не блискучі, були справи у лідера комуністів П. Н. Симоненка, який цього разу балотувався в президенти від Блоку лівих і лівоцентристських сил, в який, окрім КПУ, увійшли ще три організації, одна з яких – не так давно цілком благополучна СДПУ(о). Весь цей конгломерат дозволив Симоненкові набрати в Криму 4,60% голосів (в цілому по країні – 3,54%) [9].

Підсумки виборів до кримського парламенту чітко укладаються в рамки тренду, що склався в попереднє десятиліття. Якщо порівняти з попередніми виборами у Верховну Раду автономії в березні 2006 р., частка «лівого» виборця в АРК зменшилася в процентному вираженні майже вдвічі (з 15,57 до 9,66%). Помітно поступається сукупним процентним показником «лівих» зразка 2010 р., досягнутому ними на три роки раніше, коли вони набрали в АРК в ході позачергових виборів у Верховну Раду України 12,61% голосів.

Стереотипне сприйняття «лівого» електорату як такого, що «відходить», «помирає» не може служити кваліфікованим поясненням

того, яким чином він «вичерпався» настільки стрімко, що за підсумками виборів у ВР України 2006 р. скоротився в АРК порівняно з попередніми (2002 р.) майже вчетверо. Жодними демографічними катаклізмами, що докорінно змінили вікову структуру кримського електорату, ці роки не відрізнялися. Насправді ж, «червоний» і «рожевий» виборець не «вичерпався». Він просто пішов голосувати за Партію регіонів, злет популярності якої відбувається синхронно з падінням популярності «лівих».

Ця обставина – ще одне підтвердження того, що «ліві» і «лівоцентристські» партії мали підтримку кримського виборця не тільки і навіть не стільки через їхню номінальну ідеологію, скільки через їхню геополітичну і культурно-історичну орієнтацію, точніше – через сприйняття електоратом геополітичної і культурно-історичної орієнтації «лівих» і «лівоцентристів» як «проросійської». Проте варто тільки з'явитися іншим політичним силам, здатним претендувати на образ носія аналогічного геополітичного і культурно-історичного вибору, як «лівий» електорат переорієнтовувався на них. Так було в Криму 1994 р., такі самі тенденції характерні для кримського електорату в 2006 – 2010 рр.

2. «Проросійська» електоральна група

Граничний обсяг «проросійського» електорального спектра в сукупності кримських виборців можна визначити, виходячи з підсумків голосування двох других турів президентських виборів 2004 р. Ступінь соціальної активності, досягнутий напередодні і під час «оранжевої революції» обома протиборчими електоральними таборами, їхня поляризація дозволяють припустити, що саме тоді «проросійський» електорат автономії був відмобілізований максимально. Нагадаємо, що обидва рази рівень підтримки В. Ф. Януковича перевищив 81% голосів (81,99% – другий тур, 81,26% – повторне голосування) [10]. В даному разі абсолютно не важливо, наскільки насправді був тоді і є зараз проросійським політиком реальний Янукович. Головне, що тоді, в 2004 р., саме як уособлення проросійського курсу України його сприймали як його виборці, так і його електоральні супротивники.

У менш напружені періоди лави «проросійського» електорату не настільки щільні. Наприклад, «проросійський» виборець автономії більш «розслаблено» голосував у 1994 р. навіть за кандидата в президенти Криму Ю. О. Мешкова (у другому турі – 72,92%) [2, с. 79]. Він же віддав за В. Ф. Януковича в другому турі президентських виборів 2010 р. 78,24% голосів [9] – результат значний, але помітно поступається досягнутому Януковичем у 2004 р.

Розглянемо, як розподілялися голоси «проросійської» електоральної групи між партіями і виборчими об'єднаннями в ході голосувань до українського і кримського парламентів в 1998 – 2010 рр. [3; 4; 5; 6; 7; 8].

Для даного вимірювання відібрано стійкі партійні (у широкому сенсі) бренди, що характеризуються як «проросійські» протягом аналізованого хронологічного періоду, що хоч раз (за підсумками голосування в АРК) долали трипроцентний бар'єр.

Таблиця 2

«Проросійське» електоральне поле АРК за результатами парламентських виборів 1998 – 2010 рр., (%)

Партія / Виборч. блок	1998 (ВРУ)	2002 (ВРУ)	2006 (ВРУ)	2006 (ВР АРК)	2007 (ВРУ)	2010 (ВР АРК)
Партія регіонів / «За Януковича»	-	-	58,01	32,55	60,98	48,93
«Союз» / «ЗА СОЮЗ»	10,68	-	1,60	7,63	-	5,28
Блок Куніцина	-	-	-	7,56*	-	-
КПУ	39,34	33,91	4,54	6,55	7,62	7,42
ПСПУ / Блок Н. Вітренко	1,47	3,87	6,18	4,97	4,10	1,73
СДПУ(о) / «Не ТАК!»	2,05**	12,47	1,48	3,09	-	0, 11
Блок партій «Російський блок» / Російська Єдність	-	4,76	-	-	-	4,01
РАЗОМ	53,54	55,01	71,81	62,35	72,70	66,98

*В ході кримських парламентських виборів Блок Куніцина позиціонувався саме як «проросійський».

**Строго кажучи, в 1998 р. СДПУ(о) не можна було віднести до «проросійських» сил. «Проросійський» вектор цієї партії визначається тільки з 2002 р., а більш конкретно про нього можна говорити тільки для Опозиційного блоку «Не ТАК!», ядром якого була СДПУ(о).

Як бачимо, більшість кримського електорату незмінно віддають свої голоси «проросійським» політичним силам. При цьому протягом 1998 – 2010 рр. «проросійська» електоральна група зазнала певної динаміки у розвитку. До 1998 р. вона скоротилася до відмітки, близькою до 50-процентного показника, що можна пояснити дискредитацією «російського вектора» як політичним провалом в 1994 – 1998 рр. кримського блоку «Росія», так і діяльністю тодішнього політичного керівництва Російської Федерації. У 2004 р., в ході президентських виборів, «проросійська» група досягає рекордних показників, а в наступні роки настає її стабілізація навколо позначки в 70% кримських виборців.

Варте уваги те, що електоральні показники «проросійської» групи перевищують 70-процентну позначку в ході виборів на

загальнонаціональному рівні, що характеризуються вищим рівнем мобілізації «проросійської» групи навколо «правильних» партійних брендів. В ході виборів республіканського масштабу поведінка кримських виборців характеризується меншим ступенем мобілізації й концентрації, масштабнішою електоральною «творчістю», пошуком сил, адекватніших їх політичним ідеалам. Напевно, тому електоральні показники «проросійської» групи при голосуванні до кримського парламенту «не дотягують» 70-процентної позначки.

У жовтні 2010 р. творчі пошуки вилилися в такі нетрадиційні форми, як рекордно низький відсоток тих, що взяли участь у виборах (47,94%), і рекордно високий відсоток голосів проти всіх (7,89%) [8], що поступився тільки результату партії-переможниці. Ці цифри вельми зіпсували запланований триумф Партії регіонів, що все ж отримала монополію на політичну владу в Криму. Однак при цьому «регіонали» зіштовхнулися з глухим і неорганізованим опором значної частини кримчан, що не побачили «своїї» політичної сили у виборчому меню парламентських виборів 2010 р., але рішуче відмовилися віддати свої голоси партії влади.

Як альтернативний вибір для кримського «проросійського» виборця намагалася позиціонувати себе нова політична партія «Російська Єдність». Але в результаті її показники (4,01%) залишилися фактично на рівні, досягнутому в 2002 р. (вибори до ВР України) виборчим об'єднанням «Російський блок» (4,76%). Можливо, десь поряд з цими показниками лежить граничний рубіж для партійних структур, що використовують прикметник «російський». «Проросійський» виборець не поспішає віддавати свій голос за етнічно забарвлені бренди. Можна припустити, що його «проросійськість» реалізується не на підтримку етнічної відособленості, а в культурно-історичних і геополітичних уподобаннях. Про це свідчать електоральні успіхи Ю. О. Мешкова в 1994-му і В. Ф. Януковича – в 2004 і 2010 рр. У всіх трьох випадках ці результати помітно перевищують відсоток етнічно російського населення АРК.

3. «Націонал-демократична» електоральна група

Групу кримської електоральної меншини пропонується називати «національно-демократичною», оскільки саме ця назва найточніше характеризує і її етнічне забарвлення, і мотивації політичного вибору її виборців. Можна припустити, що ядром цієї групи є виборці кримськотатарської національності, до яких прилягає частина кримчан, в основному – етнічних українців. Українці – «націонал-демократи», за даними комплексного соціологічного дослідження, проведеного в 2008 р. Центром Разумкова, становлять 6,5% від населення АРК [11, с. 4]. Самі автори дослідження називають цю групу «українці Криму», хоча чисельність етнічних українців в автономії за Всеукраїнським переписом населення становить 24,4% [12].

Цікаво, що згідно з дослідженням Центру Разумкова, т. з. «слов'янське співтовариство» автономії налічує 58,7% опитаних, що жорстко кореспондується з відсотком етнічних росіян, що живуть в АРК (58,5%) і з мінімальним порогом «проросійської» електоральної групи. А от до «кримськотатарського співтовариства» експерти Центру Разумкова відносять 9,1% мешканців Криму [11, с. 4]. Очевидно, в їх дослідженні йдеться все-таки не про носіїв тієї чи іншої етнічності, а, так би мовити, про активних представників своїх соціальних (додамо – і політичних) груп, для яких етнічність є лише одним з чинників мобілізації. Основні ж відмінності між цими групами, схоже, лежать в культурно-історичній площині.

Групу кримської електоральної меншини так само не можна визначати лише етнічними характеристиками. Можна припустити, що для неї характерні ліберально-демократичні, переважно «прозахідні», «проєвропейські», антирадянські і навіть «русофобські» погляди. Власне, це припущення базується на особливостях електорального вибору цієї групи, що найбільш яскраво і масштабно проявилися в ході президентських виборів 2004 р. Досить порівняти характеристику заявлених і проявлених політичних поглядів В. А. Ющенко з наведеним вище переліком.

Саме тому максимальну порогову межу для цієї групи слід встановити на підставі результату, отриманого в АРК третім президентом України в ході інших турів президентських виборів 2004 р. Нагадаємо, в «третьому» турі виборів він досяг 15,41% [10]. Щоправда, Ю. В. Тимошенко в 2010 р. зуміла підняти і цю планку, набравши в другому турі президентських виборів 17,31% голосів кримських виборців [9]. Але базовим, «класичним», слід все-таки рахувати результат Ющенко зразка 2004 р., оскільки він найповніше поєднав у собі політичний ідеал «націонал-демократичної» групи кримських виборців.

Проаналізуємо партійні вибори 1998 – 2010 рр. з тим, щоб реконструювати динаміку розвитку «націонал-демократичної» електоральної групи. У табл. 3 представлені партії і виборчі блоки, які можна охарактеризувати як «націонал-демократичні», такі, що отримували в різний час електоральну підтримку, хоча б одноразову, не менше 3% кримчан [3; 4; 5; 6; 7; 8]. Менш популярні «націонал-демократичні» партійні бренди в таблицю не увійдуть, але, в міру необхідності, їхні електоральні результати теж будуть проаналізовані.

Таблиця 3

**«Націонал-демократичне» електоральне поле АРК
за результатами парламентських виборів 1998 – 2010 рр., (%)**

Партія / Виборч. блок	1998 (ВРУ)	2002 (ВРУ)	2006 (ВРУ)	2006 (ВР АРК)	2007 (ВРУ)	2010 (ВР АРК)
Народний Рух України (НРУ)	6,76	0,15	-	6,26	-	7,02
«Наша Україна» / НУНС	0,79**	9,77	7,62	1,24	8,23	-
БЮТ / Батьківщина	-	1,44	6,54	6,03	6,93	2,68
Разом	7,55	11,36	14,16	13,53	15,16	9,70

З таблиці видно, як в рамках кримської автономії складалася націонал-демократична електоральна група. Такий її елемент, як БЮТ / «Батьківщина», поступово вийшов на «свою» квоту в 6 – 7%, з якою потім стрімко провалився нижче за 3-процентну позначку. Чехарда ж між різними модифікаціями «Нашої України» і Народним Рухом України (НРУ) викликана, перш за все, електоральною тактикою Меджлісу кримськотатарського народу.

Напередодні виборів до ВР України 1998 р. Меджліс зробив ставку на тодішнього лідера серед партій «націонал-демократичного» спектру – Народний Рух України. Це дозволило лідерові Меджлісу М. Джемільову отримати мандат народного депутата України за списком НРУ, а Руху – набрати в Криму 6,76% голосів. Питома вага в цьому результаті власне НРУ можна визначити, якщо порівняти цей результат з досягнутим ним через 4 роки, коли місцеві «рухівці» йшли у Верховну Раду України самостійно, тобто без Меджлісу. Цей похід дав їм 0,15% кримських голосів. Зворотна картина простежується при аналізі динаміки результатів «Нашої України». У 1998 р. ця політична сила не дотягла і до одного відсотка (0,79%), а в 2002 р., в союзі з Меджлісом, її кримський результат становив уже 9,77%. Отже, внесок Меджлісу в електоральні успіхи «націонал-демократів» до «оранжевої революції» можна оцінювати в межах 6,6 – 8,8%.

Про те, яким був цей вклад пізніше, можна судити з такого прикладу. На виборах у Верховну Раду Криму «Народний Союз Наша Україна», незважаючи на «вигідний» неофіційний статус «партії Президента», зумів набрати всього 1,24% голосів [6]. Список же «Нашої України» на виборах у Верховну Раду України, що відбувалися того ж дня, отримав підтримку 7,62% кримських виборців [5]. Арифметичний

підрахунок дозволяє встановити «вклад» Меджлісу в ці результати – 6,38%. Виходить, що НРУ, підтриманий на кримських виборах 2006 р. Меджлісом, завдяки чому набрав в результаті 6,26% голосів, цілком зобов'язаний цим «нелегальній кримськотатарській організації».

Примітно, що через півтора роки, коли «Наша Україна» під іменем «НУ–НС» («Наша Україна» – «Народна Самооборона») йшла разом з Меджлісом, їй вдалося набрати в Криму 8,23% голосів [7]. Можна припустити, що 1,5 – 2% в такому результаті – заслуга самого НУ–НС. Меджліс, таким чином, в ході виборів 2006 – 2007 рр. міг забезпечити своїм партнерам 6 – 6,5% голосів кримських виборців. Це дещо менше, ніж в 1998 – 2002 рр., але досить вагомо, оскільки без цього «доважку» «націонал-демократам» в Криму як і раніше сподіватися ні на що.

У даному контексті не здаються дивними і 7,02%, отриманих «рухівцями» за підсумками виборів до кримського парламенту, що відбулися 31 жовтня 2010 р., оскільки вони знов йшли в кримську владу разом з Меджлісом. Точніше – висуванці Меджлісу використовували легальний «дах» НРУ для участі в місцевих виборах.

Можна припустити, що і серед виборців Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) в 2006 – 2007 рр. досить помітний сегмент займали серед виборців – кримські татари. Сказати про кримськотатарську «квоту» в електоральних досягненнях БЮТ щось чіткіше в рамках цієї роботи не вдасться, оскільки нам невідома методика, яка б дозволила провести необхідні для цього розрахунки. Проте, відмітимо, що керівництво партії (неофіційний статус) «Міллі Фірка» – найбільш послідовною опозиційною до Меджлісу кримськотатарської організації, Н. Бекіров, що вийшов з Меджлісу, А. Кангієв та інші активно співпрацювали в ці роки з кримською організацією БЮТ. У 2010 р. багато опозиційних до Меджлісу кримськотатарських організацій дистанціювалися від електоральної спадкоємиці БЮТ партії «Батьківщина», чим можна значною мірою пояснити її провал на виборах до кримського парламенту в 2010 р. Частково про те, куди пішли голоси кримських татар – вчорашніх БЮТівців, можна судити з факту, що А. Кангієв балотувався від НРУ в міській голови Білогірська і навіть зумів перемогти.

У цілому ж «націонал-демократичний» табір після поразки на президентських виборах 2010 р. перебуває в кризовому стані. Якась частина його, швидше за все, дрейфувала в електоральний «центр», поповнивши лави виборців «Сильної України» (3,63%), решта розпорошилася між старими (Українська Народна Партія (0,15%), Українська Республіканська Партія «Собор» (0,10%), Конгрес Українських Націоналістів (0,10%)) і новими («Фронт змін» (1,13%), ВО «Свобода (0,19%)) «національними» і «націонал-демократичними» брендами. Нарешті, якась частина кримських «націонал-демократів» могла в день виборів залишитися удома або проголосувати проти всіх.

Отже, підсумки виборів до кримського парламенту, що відбулися 31 жовтня 2010 р., в цілому підтверджують тенденції електоральної поведінки кримчан, що сформувалися впродовж попередніх 15 – 20 років. Проте, слід відзначити і цілий ряд моментів, що свідчать про переломний характер виборів, – 2010 для кримського електорату. Практично обидві електоральні групи, на які він ділиться, виявилися дезорієнтованими і опинилися на межі пошуку нових, адекватних їх політичним сподіваннями, брендів.

Кримських «націонал-демократів» не влаштовують партії невдах і політичних банкрутів. Але й перемога Партії регіонів, цілком можливо, може виявитися пірровою: з «проросійської» партії (у уявленнях кримського виборця) вона стрімко перетворюється на партію влади, а це вже інший електоральний статус. Втім «проросійська» електоральна група саме під прапором Партії регіонів в січні – лютому 2010 р. отримала електоральну перемогу в національному масштабі. Скільки триватиме інерція цієї перемоги і як швидко настане розчарування в партії, що привласнила владу, покаже найближче майбутнє.

Литература

- 1. Конституция** (Основной Закон) Украины [электронный ресурс]. – Лига Закон. ua. – Режим доступа: http://search/ligazakon.ua/1_doc2nsf/link1/Z960254K.html. **2. Мальгин А. В.** Крымский узел. Очерк политической истории Крымского полуострова 1989 – 1999 / А. В. Мальгин – Симферополь: Новый Крым, 2000. **3. Выборы 98:** документи, статистичні дані, аналіз / Громадсько-політичне видання. – Київ: ФОРТ, 1998. **4. Выборы** до Верховної Ради України 2002 р. [электронный ресурс]. – Центральна виборча комісія України. – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vd2002/webroc0v>. **5. Выборы** до Верховної Ради України 2006 р. [электронный ресурс]. – Центральна виборча комісія України. – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2006/W6P001>. **6. Крымские** известия. – 19 апреля 2006 г. **7. Позачергові** вибори народних депутатів України 30 вересня 2007 року [электронный ресурс]. – Центральна виборча комісія України. – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2007/w6p001>. **8. Выборы** 2010 г. Информация. Многомандатный избирательный округ [электронный ресурс]. – Избирательная комиссия Автономной Республики Крым. – Режим доступа: <http://izbircom.crimea-portal.gov.ua/rus/index.php?v=5&tek=89&par=87>. **9. Выборы** Президента Украины 2010 р. [электронный ресурс]. – Центральна виборча комісія України. – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011>. **10. Выборы** Президента Украины 2004 р. [электронный ресурс]. – Центральна виборча комісія України. – Режим доступа: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011>. **11. Кримський** соціум: лінії поділу та перспективи консолідації / Аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2009. – № 5 (109). – С. 2 – 72. **12. Всеукраинская** перепись населения 2001 г. [электронный

ресурс]. – Режим доступа: <http://www.Ukrcensus.gov.ua/rus/results/general/nationality/crimea/>

Нікіфоров А. Р. Деякі особливості електоральної поведінки кримських виборців в світлі результатів останніх виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим (31 жовтня 2010 р.)

У статті в світлі результатів виборів до Верховної Ради Автономної республіки Крим, що відбулися 31 жовтня 2010 р., аналізуються дві особливості партійних уподобань, які традиційно приписуються кримським виборцям: їхня схильність до підтримки „лівих” політичних брендів та переважаючі серед кримського електорату „проросійські” настрої. З’ясовується, що останні вибори в кримський парламент в цілому підтвердили звичні для кримської електоральної поведінки тренди: скептичне ставлення виборців автономії до „лівих” політичних партій (за винятком КПУ), а також їх поділ на дві електоральні групи: домінуючу „проросійську” та міноритарну – „націонал-демократичну”.

Ключові слова: електоральна поведінка, кримський електорат, партійні бренди, „ліві”, „проросійська” електоральна група, „націонал-демократична” електоральна група.

Никифоров А. Р. Некоторые особенности электорального поведения крымских избирателей в свете результатов последних выборов в свете последних выборов в Верховный Совет Автономной Республики Крым (31 октября 2010 г.)

В статье в свете результатов выборов в Верховный Совет Крыма, состоявшихся 31 октября 2010 г, анализируются две особенности партийных предпочтений, традиционно приписываемых крымским избирателями: их склонность к поддержке «левых» политических брендов и преобладание среди крымского электората «пророссийских» настроений. Выясняется, что последние выборы в крымский парламент в целом подтвердили обычные для крымского электорального поведения тренды: скептическое отношение избирателей автономии к «левым» политическим партиям (кроме КПУ), а также – их деление на две электоральные группы: господствующую «пророссийскую» и міноритарную – «национал-демократическую».

Ключевые слова: электоральное поведение, крымский электорат, партийные бренды, «левые», «пророссийская» электоральная группа, «национал-демократическая» электоральная группа.

Nikiforov R. Some features of the electoral behavior of the Crimean voters in the light of the recent elections to the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea (31 October 2010)

In an article in the light of the results of the elections to the Supreme Council of Crimea, 31 October 2010, examined two features of party preferences, traditionally attributed to Crimean voters: their inclination to

support the "Left" political brands and the prevalence of "pro-Russian" sentiments among the Crimean voters. It turns out that the recent elections to the Crimean parliament as a whole confirmed the usual Crimean electoral behavior trends: the skeptical attitude of the voters of autonomy to the "Left" political parties (except the CPU), and their electoral division into two groups: the mainstream "pro-Russian" and a minority "National-democratic"

Keywords: electoral behaviour, Crimean voters, party brands, the "Left", "pro-Russian" electoral group "National Democratic" electoral group.

УДК [316.334.3:324] (477.61)

Гераськов С. В.

МІСЦЕВІ ВИБОРИ-2010 НА ДОНЕЧЧИНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Донецька область завжди мала особливе значення для нинішньої партії влади. Саме підвищені електоральні успіхи у найбільш населеному регіоні України свого часу утворювали важливу складову загальнонаціонального успіху „регіоналів”. Виборці Партії регіонів підтримували своїх кандидатів у той час, коли партія була в опозиції, однак місцеві вибори 31 жовтня 2010 р. повинні були показати, чи спромоглися вони зберегти свої уподобання, коли їх партія перетворилася у головне уособлення влади

Результати виборів до місцевих рад 31 жовтня саме на Донбасі потенційно могли стати вирішальними при визначенні нового загальнонаціонального тренду – у якому напрямку розвиваються настрої електорату. До певної міри, спираючись на зміни у виборі донеччан, влада повинна була вирішувати, варто наблизити, чи, навпаки, – максимально віддалити дату наступних парламентських виборів в Україні.

З огляду на зазначене вище, метою статті є простеження передвиборчої ситуації в Донецькій області й у м. Донецьку, а також тенденції, що виявилися у результатах виборів 31 жовтня 2010 р.

Експертне оцінювання перебігу та особливостей виборчої кампанії було проведено у 13 регіонах України, спираючись на ресурсний потенціал провідних регіональних аналітичних центрів і моніторингових організацій.

Загалом результати дослідження підтвердили загальні попередні гіпотези про викривлений характер політичної конкуренції, нерівномірність доступу різних суб'єктів виборчої кампанії до різних ресурсів та механізмів, передбачених законодавством і міжнародними стандартами ведення виборчих кампаній, широке застосування різних форм адміністративного ресурсу в усіх без винятку досліджуваних

регіонах, упередженість ЗМІ та випадки тиску на журналістів і громадських діячів.

У більшості регіонів участь у виборчому процесі брали традиційні актори – політичні проекти національного характеру (Партія регіонів, „Батьківщина”, „Сильна Україна”, „Фронт змін”, ВО „Свобода”, „Єдиний центр”, КПУ) та локальні політичні гравці. Лише одна з цих партій – правляча Партія регіонів – покривала фактично виборчий процес наскрізно в усіх регіонах до місцевих рад усіх рівнів. Також за Партією регіонів зберігалася домінування у територіальних виборчих комісіях (ТВК), як за загальною кількістю членів, так і за кількістю керівних посад.

Водночас більшість експертів давали досить низьку оцінку якості роботи ТВК. По-перше, високою залишалася питома вага членів ТВК, котрі не мають досвіду участі у виборчих комісіях. Водночас, незважаючи на активний перебіг виборчої кампанії фактично із серпня 2010, чимало ТВК, порушуючи виборче законодавство, досить пізно були зареєстровані як юридичні особи – і відповідно не мали змоги отримати печатки, відкрити рахунки, отримати передбачені на їх діяльність кошти та ефективно розпочати роботу із забезпечення виборчого процесу. Ці зволікання подекуди призвели до конфліктних ситуацій і навіть протистоянь між суб'єктами виборчого процесу [1; 7].

Іншою гострою темою цієї виборчої кампанії стало використання адмінресурсу. На жаль, мусимо констатувати повсюдне застосування політичного сприяння, маніпулювання, тиску та зловживання службовим становищем у виборчому процесі в усіх без винятку досліджуваних регіонах. Навіть ті регіони, де при владі перебували конкуруючі політичні сили, демонстрували високий ступінь залученості адмінресурсу до виборчої кампанії. Найбільш вправно всі наявні схеми впливу використовувала теперішня партія влади.

На жаль, мусимо констатувати високу заангажованість преси у виборчій кампанії та фактичну відсутність (або поодинокість) ЗМІ, котрі подавали збалансовану неупереджену інформацію стосовно різних (конкуруючих) учасників виборчого процесу. Більшість комунальних ЗМІ також, незважаючи на задекларовану незалежну позицію, стали ще одним майданчиком для агітації чинної місцевої влади.

Таким чином, проблеми виборчої кампанії розпочалися ще під час формування ТВК. Партії нинішньої парламентської більшості – Партія регіонів, Комуністична партія України і Народна партія отримали, - за даними Комітету виборців України, - 73% посад головуючих, 69% заступників головуючих і 67% секретарів у тервиборчкомах. А у деяких містах, як, наприклад, у рідному місті Президента України В. Януковича – Єнакієве – регіонали самі отримали 70% керівних посад. У дільничних комісіях перевага головної партії влади була ще більш вражаючою.

У Донецькій області мали місце певні передвиборчі конфлікти. 30 серпня 2010 р. співробітники управління СБУ в Донецькій області

провели обшук в регіональному офісі ПП „Єдиний центр”. Слідчі дії відбувалися в межах кримінальної справи за ст.191 Кримінального кодексу України (заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем). Прес-служба СБУ офіційно заявила, що „між діями слідчих та політичною діяльністю не має жодного зв'язку”. У той же час, „Єдиний центр” вважав, що такі дії СБУ пов'язані з намірами обмежити активність партії у виборчий період. Прес-служба „Єдиного центру” підкреслювала, що партійне майно не мало жодного стосунку до бізнес-діяльності їхнього лідера А. Амбросьонка, а кримінальна справа порушена за фактом, а не проти самого Амбросьонка [2].

Голова ДОО ВГО „Комітет виборців України” прокоментував конфлікт так: „Ситуація з „Єдиним центром” характерна не тільки для Донецька, але й для всієї України. Всі політичні сили формують свої осередки шляхом залучення до них бізнесменів, які будуть фінансувати їх діяльність. Така ж ситуація з „Єдиним центром” та А. Амбросьонком. Тому дуже важко відокремити бізнес від політики або політику від бізнесу” [2].

Ще однією проблемою Донецької області напередодні виборів було те, що 11,5 тисяч людей, які могли взяти участь у голосуванні, не одержали паспорти через відсутність бланків. Про це на засіданні круглого столу в Донецькій облдержадміністрації заявив заступник начальника Управління у справах громадянства, іміграції і реєстрації фізичних осіб ДУ МВС України в Донецькій області В. Бучок. За його словами, „у нас немає ажіотажу, який нам заважає працювати, але у нас є проблема з видачею й оформленням паспортів. Ця проблема виникла тому, що Донецька область тривалий час не одержувала достатньої кількості бланків для оформлення паспортів. Лише 1 жовтня ми одержали централізовано 7,5 тисячі бланків, які на даний момент вже оформлені і вручені жителям регіону, але на 14 жовтня у нас залишилося неоформленими ще більш як 19,5 тисяч матеріалів на видачу паспортів. З них 11,5 тисяч людей, які можуть за Конституцією взяти участь у виборах”, – відзначив він. В. Бучок додав, що 21 жовтня Донецька область одержить від МВС 15 тисяч паспортних бланків. „22 числа ці бланки буде передано в територіальні підрозділи, і ми почнемо працювати цілодобово для оформлення й видачі паспортів. Але, враховуючи динаміку отримання заявок, регіону може не вистачити ще більш як 2 тисячі бланків. Але ми будемо це вирішувати в робочому порядку”[3].

Що стосується передвиборчої ситуації в Донецькій області, то більшість політичних сил регіону офіційно не оголошували про свої наміри щодо електоральної кампанії та власних кандидатів на вибори різних рівнів. Єдиним винятком стала обласна організація політичної партії „Сильна Україна”, яка проводила в регіоні „народний праймеріз”. На голосування в інтернеті та у мобільних пунктах місцева організація „Сильної України” висунула 10 осіб, серед яких найбільш відомими є

лідер „Сильної України” І. Богатирьов та місцевий підприємець В. Дрегер. З приводу „народного праймеріз” партія проводила активну інформаційну кампанію, розміщувала зовнішню рекламу та замовні матеріали в ЗМІ області.

Інші політичні сили не проявляли значної публічної активності та обмежилися внутрішньоорганізаційними заходами. Зокрема, у серпні 2010 року були переобрані лідери обласних організацій БЮТ та „Єдиного центру”.

Після тривалого періоду „безвладдя” новим головою регіональної організації БЮТ був обраний народний депутат України, дніпропетровський підприємець Г. Арутюнов. Він оголосив про свій намір оновити місцеві осередки БЮТ і тим самим припинити довготривалі конфлікти серед однопартійців та посилити роботу організації в регіоні. Місцеві експерти й ЗМІ достатньо критично оцінювали перспективи БЮТ в області, оскільки ця політична сила продовжувала відчувати „дефіцит” місцевих кадрів, які б користувались авторитетом серед виборців.

Донецька обласна організація партії „Єдиний центр” провела партійну конференцію, на якій на другий строк повноважень майже одноголосно був обраний місцевий підприємець А. Амбросьонок. Переобраний голова регіональної організації «Єдиний центр» Амбросьонок одразу ж заявив про намір його політичної сили брати активну участь у місцевих виборах. Регіональна організація „Єдиного центру” періодично проводила іміджеві кампанії свого лідера, розміщуючи матеріали в місцевих ЗМІ.

Примітною подією стало підписання 20 вересня 2010 р. представниками низки політичних партій (ВО „Батьківщина”, „Єдиний центр”, Народна партія, „Наша Україна”, Соціалістична партія України, Українська народна партія, „Фронт змін”) у Донецьку Меморандуму „Про взаємодію і співпрацю на місцевих виборах 31 жовтня 2010 р. в Донецькій області” міжобласними організаціями політичних партій.

Лідер „Єдиного центру” А. Амбросьонок у рамках підписання спільної угоди про співпрацю заявив: „Лідери всіх обласних організацій зібрались для того, щоб підписати спільний Меморандум. Сутність цього Меморандуму полягає в тому, що ми готові взаємодіяти на виборчих дільницях для запобігання фальсифікаціям на місцевих виборах 31 жовтня” [4]. За його словами, для підписання Меморандуму не з’явилися представники Партії регіонів, Комуністичної партії України, а також „Сильної України”, хоча були попереджені і запрошені до співпраці.

У свою чергу, представник ВО „Батьківщина” О. Єрмаченко підкреслив: „Нажаль, сьогодні з нами немає тієї сили, яка перебуває при владі і від якої де-факто йде адміністративний ресурс” [4]. Незважаючи на те, що Партія регіонів відійшла від ініціативи підписання Меморандуму, документ виллється у конкретні дії на майбутніх місцевих виборах, вважає О. Єрмаченко.

Секретар обкому СПУ М. Вайсер відзначила, що підписання Меморандуму для Донецької області є незвичайною подією. „Мета Меморандуму спрямована на те, щоб довести всій Україні, що мешканці нашого регіону дійсно мають право на власну позицію, голосувати так, як вони вважають за потрібне” [4]. М. Вайсер зробила уточнення, що політичні сили зі свого боку готові забезпечити законність і правопорядок на виборчих дільницях у день голосування.

Голова УНП А. Какуша був упевнений, що є підстави очікувати непрозорість виборчого процесу в Донецькій області на місцевих виборах. Зокрема, можливими є фальсифікації та використання адміністративного ресурсу. „Слід чекати на більш тотальний, нетактовний виборчий процес. Тому головною метою Меморандуму є висвітлення цих побоювань перед суспільством, а другою його метою є об'єднання зусиль”, – резюмував він [4].

У цілому очікування від електоральної кампанії в регіоні були цілком визначеними. Непрогнозованими до певного часу виглядали лише вибори в м. Ясинувата, оскільки в цьому населеному пункті Партія регіонів не змогла визначитися з рейтинговим кандидатом. У жовтні 2009 р. міська рада Ясунуватої, більшість якої становила Партія регіонів, висловила недовіру міському голові, висуванцю СПУ Є. Іщенко-Гіллеру. Цей конфлікт мер пов'язував з тим, що він єдиний міський голова області, який не є членом Партії регіонів. Після довгих юридичних процесів Іщенко-Гіллер продовжив виконувати свої обов'язки. Партію регіонів в місті представляв колишній мер О. Русаченко, який, за оцінками експертів, поступався діючому міському голові за рівнем підтримки виборців. Зазначимо, що ситуація завершилася тим, що кандидатуру Є. Іщенко-Гіллера було знято під час виборів, а О. Русаченко отримав переконливу перемогу.

Цікавою постала передвиборча ситуація в обласному центрі, на прикладі якої можна робити певні висновки про місцеві вибори на Донеччині в цілому. Донецький міський голова О. Лук'янченко публічно заявляв, що його балотування на новий термін повноважень залежить від рішення Партії регіонів, яка має визначитися з кандидатом на цю посаду. Поза тим, голова Донецької облдержадміністрації А. Близнюк заявив журналістам, що альтернативи Лук'янченку не має. Про це ж свідчить факт обрання Лук'янченка головою міської організації Партії Регіонів та значний електоральний ресурс чинного мера.

Місцеві експерти відзначають низьку електоральну інтригу виборів міського голови Донецька. Потенційні конкуренти у діючого мера могли виникнути лише в межах внутрішньої ієрархії Партії регіонів (наприклад, секретар Донецької міської ради М. Левченко або голова Будьонівської райради Донецька О. Бобков), але ця можливість була знівельована останніми ротаціями на рівні партії. Головною політичною ротацією останніх місяців в регіоні стало обрання головою Донецької міської організації Партії регіонів очільника міста О. Лук'янченка, який

змінив на цій посаді О. Бобкова (Бобкова пов'язують з інтересами народного депутата Б. Колеснікова). Останній залишився головою Будьонівської райради Донецька та отримав посаду заступника голови Донецької обласної організації Партії регіонів. З даною подією більшість експертів також пов'язують звільнення з посади голови центрального району міста (Ворошиловський р-н) Н. Хохлової. Ротаціям передував конфлікт міського голови з окремими керівниками районів, які негативно та публічно відреагували на ініціативу Лук'янченка щодо ліквідації в Донецьку районних рад. Експерти ці події прямо віднесли до старту передвиборчої кампанії в місті та звертають увагу на зміцнення позицій міського голови у внутрішній ієрархії Партії регіонів. У свою чергу, місцеві соціологи зазначали, що О. Лук'янченко має підтримку більше ніж половини виборців Донецька [2].

Іншими можливими кандидатами на посаду міського голови Донецька вважалися такі:

1. О. Клименко, народний депутат України, голова обласного осередку УНП, підприємець.

2. А. Амбросьонк, голова обласного осередку ПП „Єдиний центр”, підприємець.

3. В. Дрегер, член Бюро Донецької обласної організації „Сильної України”, підприємець.

4. О. Колчак, колишній кандидат на посаду Донецького міського голови, голова громадської організації „Громадська рада”, підприємець.

Поза тим, ці кандидати не мали навіть мінімальних шансів на перемогу у виборах міського голови. З 16 по 21 жовтня дослідження суспільної думки мешканців Донецька було проведене компанією Донецький інформаційно-аналітичний центр. Використовувалася квотна вибірка сукупність, що реперезентувала мешканців міста згідно з критеріями статі та віку. Обсяг вибіркової сукупності становив 1200 осіб. Похибка вибірки не перевищувала +/- 2,2%. Отже, якби вибори до міськради відбулися наступної неділі, то політичні вподобання донеччан розподілилися б так (варіанти відповідей з переліку): Партія регіонів – 51%; КПУ – 4%; „Сильна Україна” – 4%; решта – 6%; проти всіх – 10%; не візьмуть участі у виборах – 11%; важко відповісти – 14%.

Також, згідно з дослідженням, головним претендентом на крісло донецького міського голови, на думку мешканців міста, був чинний мер Олександр Лук'янченко. На питання: „Якби сьогодні в Україні відбулися вибори, а до бюлетенів було включено низку політиків, то за кого б Ви проголосували?”, було надано одностайну відповідь. Єдиний, хто потрапив у перелік, крім діючого міського голови, був секретар міськради М. Левченко (складався рейтинг за всіма прізвищами, що називалися респондентами). При цьому він не взяв участі у виборах міського голови. Відповіді на це запитання розподілились таким чином: О. Лук'янченко – 54%, М. Левченко – 5%, решта – 2%, проти всіх – 10%, не візьмуть участі у виборах – 11%, важко відповісти – 18%. Найбільші

шанси на перемогу у виборах міського голови, на думку мешканців Донецька, мав О. Лук'янченко – 58% опитаних [5].

Про участь у виборах міського голови заявили декілька політичних сил. Серед найбільш помітних від Партії регіонів – О. Лук'янченко (63 роки), від „Батьківщини” – С. Анікушин (33 роки), від „Єдиного Центру” – А. Амбросьонюк (34 роки), від „Фронту змін” – А. Яворський (41 рік), від Прогресивної соціалістичної партії України – В. Марченко (57 років). Якщо порівнювати з попередньою мерською кампанією, у якій брало участь 15 кандидатів, поточна кампанія поставала пасивною та цілком прогнозованою. Якщо в 2006 р. у Лук'янченка були такі сильні конкуренти, як О. Клименко (отримав 39 тис. 952 голоса і посів друге місце) та С. Бешуля (його взагалі зняли з виборів через формальну причину), то на цей раз діючому меру довелося змагатися з кандидатами, які взяли участь у кампанії скоріш за все формально і не викликали значної зацікавленості з боку більшості виборців.

Для довідки наведемо кількість голосів за кандидатів на посаду міського голови в 2006 р.:

Іван Алексашкін – 2307
Анатолій Бузік – 2856
Олександр Бутрік – 1759
Світлана Везденко – 4948
Олександр Гічко – 6296
Ігор Житінський – 23896
Андрій Кіріченко – 2910
Олександр Клименко – 39952
Олександр Колчак – 9175
Олександр Лук'янченко – 336930
Сергій Луньов – 4063
Сергій Солонін – 816
Євген Талишев – 8631
Андрій Шультга – 10516

„Регіонали” висунули кандидатом на посаду міського голови Донецька О. Лук'янченка 27 вересня на міській конференції. Ця кампанія стала вже третьою для Лук'янченка у боротьбі за головну муніципальну посаду. Станом на 5 жовтня він так і не надав своєї програми на розсуд загалу, а на його офіційному сайті не було жодного слова про участь у виборчій кампанії. Висунення Лук'янченка на посаду мера не було несподіваним, так само не очікувалося нічого незвичайного й у тактиці його виборчої кампанії.

Феномен популярності діючого мера просто експлікувати. Його причинами стали:

- тотальний вплив на міські ЗМІ (протягом останнього року у місцевих друкованих виданнях і на двох регіональних телеканалах не вийшло жодного критичного матеріалу стосовно мера);

- менталітет мешканців Донецька голосувати за „своїх” і „перевіраних” (нагадаємо, що Лук’яненко – кандидат від Партії регіонів);
- традиційний адміністративний ресурс муніципальних масштабів.

Головна опозиційна партія у регіоні - „Батьківщина” - запропонувала на посаду міського голови невідомого для широкого загалу С. Анікушина, який ще на початку 2010 р. представляв партію „Фронт змін”. Однак донеччани не змогли належним чином ознайомитися з програмою Анікушина, зважаючи на те, що „Батьківщина” не має у регіоні ані медіа-впливу, ані політичного лобіювання. Крім того, партія не мала намірів вкладати кошти у рекламу свого кандидата, оскільки фактично не ухвалила партійний бюджет його мерської кампанії. Це дозволяє дійти висновку, що „Батьківщина” у Донецькій області за весь час своєї присутності, починаючи з 2005 р., так і не спромоглася представити потужну команду. Не представивши жодного впізнаваного електоратом кандидата зі своїх списків, „Батьківщина” підтвердила свою незацікавленість в участі у регіональній політиці, і, скоріше, самостійно визначила тенденцію до формальної приступності у регіоні. Відтак видається, що у найближчій перспективі „Батьківщина” зникне з політичного поля Донецької області.

Зважаючи на дані стосовно рейтингових місць представників таких двох відносно нових політичних проектів, як „Єдиний Центр” (А. Амбросьонк) і „Фронт змін”(А. Яворський), яким у мерській кампанії відводилася така ж формальна роль, єдиним умовно серйозним опонентом Лук’яненку міг би бути лише представник ПСПУ В. Марченко. За багатьма критеріями його можна було порівняти з Лук’яненком, починаючи з майже однакового віку і завершуючи подібністю політичних поглядів, наприклад, прагненням захищати російську мову.

Однак результати виборів міського голови стали такими. Мером Донецька став чинний мер міста Олександр Лук’яненко. Його підтримали 72,08% виборців (найвищий показник серед мерів після вінницького міського голови В. Гройсмана). За будь-кого з інших кандидатів не проголосували навіть 5% донеччан (А. Амбросьонк – 4,00%, В. Марченко – 3,66%, С. Анікушин – 2,74%, А. Яворський – 2,74%, В. Васільєва – 1,7%, К. Кудлай – 0,67%, Р. Лигін – 0,54%). Не підтримало жодного з кандидатів досить багато донеччан – 10,08%.

До Донецької міської ради у багатомандатному виборчому окрузі пройшли три політичні партії: Партія регіонів (40 депутатів), Комуністична партія (3 депутати), „Сильна Україна” (2 депутати). Решта не пройшли необхідний тривідсотковий бар’єр. Більше одного відсотка набрали такі партії: ВО „Батьківщина”, „Фронт змін”, ПСПУ. Решта не набрали й одного відсотка. Проти всіх проголосували 7,26%.

Характеризуючи діяльність органів влади та місцевих посадовців в умовах передвиборчої кампанії, відзначимо, що голова Донецької

облдержадміністрації А. Близнюк неодноразово проявляв інформаційну активність у контексті передвиборчої кампанії Партії регіонів[6]. Близнюк заявляв місцевим журналістам, що Партія регіонів планує отримати в області не менше 70% голосів виборців, а також перемогти в усіх одномандатних виборчих округах. Експерти зазначали, що існує велика ймовірність того, що місцева влада не буде чітко розмежовувати власну управлінську та партійну активність[8]. У цьому ж контексті було сприйнято повідомлення Донецької облдержадміністрації про укладення договору з приватною телерадіокомпанією «Юніон» (неофіційний власник каналу – кримський прем'єр В. Джарти) задля висвітлення її діяльності.

У підсумку Партія регіонів перемогла в усіх радах області (загальна кількість – 413), набираючи інколи в невеликих містах і селищах до 100 % депутатських мандатів. Також представниками Партії регіонів стали 46 із 52 мерів (міських голів) області. Винятками стали мери таких міст:

- Горлівка – Є. Клеп („Сильна Україна”);
- Дебальцеве – В. Проценко (КПУ);
- Кіровське – О. Куліш (КПУ);
- Сніжне – О. Доронін (Народна партія);
- Миколаївка – Г. Похідня (Народна партія);
- Новоазовськ – О. Сидоренко („Сильна Україна”).

До обласної ради пройшли представники чотирьох політичних партій: Партія регіонів (всього 166, або 92,2 % депутатських мандатів за змішаною системою), КПУ (всього 9 місць, або 5 %), Сильна Україна (всього 4 місця, або 2,2 %), Аграрна партія (всього 1 місце, або 0,6 %). 3 90 депутатів обласної ради, обраних за мажоритарною системою, – 88 (97,8 %) пройшли від Партії регіонів, по 1 (1,1 %) від КПУ і Аграрної партії. За партійною системою проголосували так:

- всіх виборців – 3 384 476;
- взяли участь – 1 526 574 (явка — 45,11 %);
- проголосували за:
 - Партія регіонів – 1 004 115 (65,78 %): 78 депутатів;
 - КПУ – 107 332 (7,03 %): 8 депутатів;
 - „Сильна Україна” – 56 166 (3,68 %): 4 депутати;
 - „Фронт змін” – 40 698 (2,67 %);
 - „Батьківщина” – 34 809 (2,28 %);
 - ПСПУ – 22 004 (1,44 %);
 - „Діти війни” – народна партія – 12 620 (0,83 %);
 - Російський блок – 12 545 (0,82 %);
 - СПУ – 10 838 (0,71 %);
 - Партія зелених – 8 737 (0,57 %);
 - „Нова політика” – 8 600 (0,56 %);
 - „Єдиний центр” – 6 200 (0,41 %);
 - ВО „Свобода” – 5 392 (0,35 %);

решта набрали менше 5 000 голосів;
проти всіх – 128 523 (8,42 %).

Таким чином, аналізуючи вибори до місцевих рад 31 жовтня 2010 р. як у Донецькій області взагалі, так і в м. Донецьку зокрема, можна дійти висновків:

1. Партія регіонів, якій віддавали перевагу експерти, і на боці якої були симпатії електорату, провела передвиборчу кампанію у дуже зручних для себе умовах, з широким використанням адмінресурсу, а тому закономірно перемогла як на обласному, так і на міських рівнях.

2. Загалом спостерігалася пасивність дій опозиційних політичних сил, не враховуючи окремих спроб консолідації зусиль, які мали формально-декларативний характер (на зразок підписання Меморандуму „Про взаємодію і співпрацю на місцевих виборах 31 жовтня 2010 р. в Донецькій області” міжобласними організаціями політичних партій).

3. Незважаючи на апіорно провокаційні прогнози щодо того, що вибори 31 жовтня 2010 р. у цілому стануть найбільш гострими за роки незалежності, в контексті Донецького регіону подібне припущення не підтвердилось. Не применшуючи впливу окремих проблемних ситуацій на перебіг виборчого процесу, констатуємо, що загалом вибори показали, що їх результати можливо пояснити як факторами об’єктивного змісту, так і їх наслідками у вигляді низького рівня електоральної інтриги.

Література

1. **Режим доступу:** <http://gau.org.ua/node/511>.
2. **Режим доступу:** http://www.parlament.org.ua/index.php?action=news&id=12&ar_id=2132&ch_id=2&as=0.
3. **Режим доступу:** http://vybory.osp-ua.info/akcii_podii-idxnews-16287.html.
4. **Режим доступу:** <http://www.komitet.net.ua/article/57804/>.
5. **Алексеев И.** Александр Лукьянченко и Партия регионов – лидеры по результатам опроса // *Вечерний Донецк*, 23 октября 2010 г. – С. 1.
6. **Режим доступу:** http://vybory.osp-ua.info/vistup_intervu-idxnews-16327.html.
7. **Режим доступу:** <http://vibori.in.ua/vibori-2010/sobytaja/1343-konflikt-na-viborah.html>.
8. **Режим доступу:** <http://ru.tsn.ua/analitika/31-oktyabrya-vybory-bez-pobediteley.html>.

Гераськов С. В. Місцеві вибори-2010 на Донеччині: теоретичний і практичний аспекти

Статтю присвячено аналізу тенденцій, що виявилися під час виборів до місцевих рад у Донецькій області й м. Донецьку 31 жовтня 2010 р. Автором розглянуто деякі особливості передвиборчого періоду, дії суб’єктів виборчого процесу. Зроблено спробу роз’яснення закономірностей результатів виборів до місцевих рад у Донецькій області на прикладі м. Донецька.

Ключові слова: вибори, виборча компанія, елітні групи, регіон, Донецщина.

Гераськов С. В. Местные выборы-2010 на Донеччине: теоретический и практический аспекты

Статья посвящена анализу тенденций, проявившихся во время выборов в местные советы в Донецкой области и г. Донецке 31 октября 2010 г. Автором рассмотрены некоторые особенности предвыборного периода, действия субъектов избирательного процесса. Предпринята попытка объяснения закономерностей результатов выборов в местные советы в Донецкой области на примере г. Донецка.

Ключевые слова: выборы, избирательная кампания, элитные группы, Донецкая область.

Geraskov S.V. Local elections – 2010 in Donetsk region: theoretical and practical aspects

The article deals with analysis of tendencies having been shown in the course of the elections to local Councils in Donetsk Region and Donetsk City on October 31, 2010. The author has revealed some peculiarities of the pre-election period, and actions of elective process subjects. There has been made an attempt to explain the results of the elections to local Councils in Donetsk Region by the example of Donetsk City.

Keywords: election, election campaign, elite groups, Donetsk region.

УРБАНІСТИЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.772.2

Чантурія А. В.

МІСТО ЯК ТЕКСТ: СЕМІОТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

З появою міста людина вступає в новий спосіб існування, який, виходячи з попередніх уявлень та вимірів, не міг не видаватися фантастичним... Людина як “вістря стріли еволюції” пов’язала себе саме з містом, тому, що у феномені міста вона знайшла для себе найбільш адекватну форму існування, хоч і пов’язану з великим ризиком.

В. М. Топоров [1, с. 21].

Місто є одним з найцікавіших об’єктів дослідження. Сьогодні його вивчають як територіально-поселенську структуру, як сферу взаємодії антропогенних та природних елементів середовища, як виробничо-економічну систему, як арену взаємодії соціальних спільнот, як місце зіткнення різних типів світогляду тощо.

Місто завжди постає як цілісний простір, організований згідно з людськими можливостями. Надавати реальності власних вимірів, інтерпретувати та реінтерпретувати її – сутнісна людська властивість, яка реалізується у світі культури. Кожне місто – це певна інтерпретація дійсності людиною, повідомлення, текст, який транслюється в культурному просторі, породжуючи нові смисли, збагачуючи уявлення людини про дійсність і саму себе. Саме в житті міста культура набуває найширших можливостей та найрізноманітніших форм власного прояву. Дослідження життя міста в певний історичний період дозволяє розкрити важливі особливості людської свідомості та суспільного життя взагалі. Отже, *актуальним* є розгляд особливостей функціонування тексту сучасного українського міста як складової глобального культурного “інтертексту”. *Завдання* роботи – схарактеризувати особливості семіотичних процесів, які забезпечують виконання сучасним міським текстом своєї соціально-комунікативної функції.

Семіотичне дослідження завжди цікавиться тим, які значення суспільство звичайно приписує тим або іншим об’єктам, як створюються об’єкти, що мають значення на багатьох рівнях; хто в суспільстві має можливість зробити об’єкти значимими, яким чином штучно створене соціальне значення певного об’єкта може перетворитися на подобу

природного значення. Важливо проаналізувати об'єкт і виявити, що в його значенні має соціальну природу, а що дійсно є природним.

Проблема полягає в тому, що знаки не тільки допомагають краще зрозуміти життя суспільства, але й можуть приховувати своє істинне значення. Від того, наскільки успішно людина навчиться їх розуміти, залежить її здатність протистояти маніпуляційним впливам, тиражованим ідеологічним стереотипам, обмеженням можливостей для самостійного мислення та прийняття рішень тощо.

Ще з початку ХХ століття творча розробка ідей швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра, дозволила розглядати семіотику не тільки як науку про функціонування в суспільстві ізольованих знаків, але й продуктивно використовувати її можливості у вивченні знакових систем. Знак має соціальну природу, мова є найбільш дослідженою знаковою системою, отже, мова стає теоретичним та методологічним взірцем для дослідження будь-яких інших знакових систем.

Пізніше для семіотичного дослідження важливим стало не тільки те, яке значення людина вкладає в слова, але й те, якого значення вона надає речам. Великий внесок в розробку методології семіотичного дослідження соціокультурних явищ зробив Р. Барт. Зокрема, він здійснив глибокий аналіз інтертекстуальності, а також взаємозв'язку процесів сигніфікації та раціоналізації [2]. Мішель де Серто [3] розглядав місто у взаємодії двох проекцій – недосяжної для людського ока панорами (мови, системи) та повсякденної особистісної практики освоєння міського простору (мовленнєвого акту, факту). Джонатан Каллер описав семіотичні характеристики поведінки туристів, які в усьому світі “читають” міста, пейзажі та культури як знакові системи [4]. Значну увагу дослідженню міста як складного семіотичного механізму приділяв Ю. М. Лотман [5]. В. М. Топоров ставив за мету показати особливий клас текстів, що містять образи міста, за якими стоїть певний міфопоетичний смисл, символ, а також виявити засади для співставлення-ототожнення міста з образом [1]. У творчості Н. Є. Медніс [6] знайшла відображення проблема типології “міських текстів” в літературі. Універсально-культурні аспекти семіотики міста досліджував О. С. Кирилюк [7].

Але, семіотичний аналіз особливостей сучасного українського міста ще *не знайшов* відповідного відображення в дослідженнях, тому звернення до цієї проблематики допоможе відкрити *нові* перспективи у цьому напрямку.

Семіотичне дослідження відкриває можливість не тільки для опису міста, вивчення взаємодії його найважливіших складових, але й для його “прочитання”. Останнє передбачає відбиття в пізнанні тих важливих аспектів, які не завжди доступні для теоретичного аналізу: діалогічності міського тексту, його багатозначності, насиченості численними повідомленнями, його залежності від культурної компетентності суб'єкта інтерпретації.

Поняття “текст” у семіотиці не є однозначним. Дослідники виділяють в його розумінні дві основні тенденції: перша розглядає текст як втілення законів мови, друга досліджує ті його семіотичні аспекти, які розходяться з мовною структурою. Перша тенденція реалізується в метасеміотиці, друга – в семіотиці культури. В останній текст розглядається не як висловлювання однією мовою, а як більш складне семіотичне утворення. Так, текст художнього твору набуває властивостей інтелектуального пристрою: він не тільки передає інформацію, що закладена у ньому, але й трансформує повідомлення та продукує нові [8, с. 158–160].

Місто як складний семіотичний механізм, що здатний генерувати культурні смисли, може виконувати цю функцію тільки завдяки взаємодії в ньому розмаїття текстів та кодів, по-різному утворених та гетерогенних, таких, що належать різним мовам та різним рівням. Реалізуючи зіткнення та взаємодію різних національних, соціальних, стильових кодів і текстів, місто здійснює різноманітні гібридизації, перекодування, семіотичні переклади, які перетворюють його на могутній генератор нової інформації. Джерелом цих семіотичних колізій є не тільки синхронне співіснування різнорідних семіотичних утворень, але й діахронія: архітектурні споруди, міські обряди та церемонії, самий план міста, найменування вулиць і тисячі інших реліктів минулих епох постають як кодові програми, що постійно заново генерують тексти історичного минулого. Місто – механізм, що постійно заново народжує власне минуле, яке отримує можливість співіснувати з теперішнім немов би синхронно. У цьому відношенні місто, як і культура, – механізм, що протистоїть часу [5, с.212 – 213].

Текст міста постає як “супер-знак”, що містить у собі певні соціальні та психологічні передумови, на які спираються конкретні комунікативні практики. Знакові коди також виступають такими передумовами, що змінюються залежно від історичної ситуації та особистісних людських якостей. У міському просторі постійно доводиться інтерпретувати тексти, організовані відповідно до законів численних знакових систем. Марка автомобіля може свідчити про соціальний статус його власника. Одяг і поведінка можуть нести інформацію не тільки про ступінь конформізму або ексцентричності, але й про рівень життя, етнічну приналежність, політичні погляди тощо.

Для повного “прочитання” міського тексту необхідно залучити можливості багатьох наук (соціології, історії, філософії, психології, культурології, демографії, економічної науки, географії тощо), об'єднавши всі наявні точки зору в складний міждисциплінарний концепт, проект якого навряд чи буде здійснений у рамках окремого дослідження. Крім того, “наукові коди”, прагнучи охопити загальне і суттєве, далеко не повністю відбивають всю складність і різноманіття життя міста. Дослідження явищ культури “за допомогою гіпотетичних аналогічних структур, що постійно піддаються фальсифікаційній

перевірці методом спроб та помилок, можливо, відкриває більші шанси на одержання нових знань, аніж дослідження, що йде майже винятково за допомогою жорстко обмежених метамовних категорій спеціалізованих галузей знання” [9, с. 35].

Сучасне українське місто функціонує не тільки в національному, але й у світовому контексті. Глобальне суспільство відкриває широкі можливості для взаємодії країн, культур, окремих людей. Особливості міського життя у розвинутих країнах світу стають “прецедентними текстами” для країн, що розвиваються. Ці клішовані форми поведінки та комунікації виконують роль зразкових символічних регуляторів соціальних зв’язків і поведінкових практик.

Соціально-комунікативна функція, яку виконує текст міста, охоплює такі процеси, як спілкування між адресантом і адресатом, спілкування між аудиторією та культурною традицією, спілкування читача з самим собою, спілкування читача з текстом, спілкування між текстом та культурним контекстом. Докладніше зупинимося на характеристиці цих процесів.

Текст міста виконує функцію повідомлення від попередніх поколінь – наступним, а також є посланням мешканців міста усім тим, хто його відвідує. Далеко не завжди мають місце саме такі інтерпретації повідомлення, на які сподівається відправник. Оскільки, як уже зазначалося, знаки використовуються не тільки для того, щоб розкривати сутність речей та явищ, але й для того, щоб її приховувати.

У цьому сенсі цікавими є враження від відвідування України, про які розповідає британська письменниця і журналістка українського походження Марина Левицька [10]. Її візит в нашу країну мав приватний характер: письменниця приїхала на зустріч з родичами, яких шукала багато років. Незабаром після Помаранчевої революції, в той час коли переважна кількість журналістів у світі перебувала в ейфорії від неочікуваного сплеску громадянської самосвідомості українців, Марина Левицька називає атмосферу Майдану Незалежності «задушливою». Київ, який “зовні” має вигляд респектабельної європейської столиці, сповнений для неї “відсилань” до радянського минулого. Це і випадкова статуя Леніна, і скромний інтер’єр готелю в стилі 60-х років минулого століття, і поведінка персоналу. Дещо далі від центру імідж респектабельності порушують розбиті тротуари, занедбані будинки та багатоповерхівки.

Подорожуючи з Києва до Луганська, де саме і мешкали її родичі, Марина Левицька відмічає красу українського пейзажу. Але випадкові зустрічі з літніми селянками руйнують цю ідилічну картину. Вони розповідають про мізерну пенсію, холодну зиму, відсутність вугілля, байдужість влади.

Журналістка розуміє, що Київ – це не вся Україна, а лише приваблива «вітрина», що створює враження благополучного життя з метою залучення в країну іноземних інвестицій [10].

На підтвердження цієї думки зазначимо, що влітку 2010 року середній сукупний дохід на одного члена сім'ї в Україні становив 1804,6 гривні, зокрема, в Києві – 2248,8, у невеликих містах – 1127,4, в сільській місцевості – 666 гривень. Розмір прожиткового мінімуму визначався у 843 гривні [11].

Луганськ також нагадав Левицькій про радянську епоху. Вона була вражена тим, що її стара тітка мешкала у напівзруйнованому багатоквартирному домі, побудованому в 1912 році, а двоюрідний брат – у малогабаритній однокімнатній квартирі радянського зразка [10].

Німецький політолог Мартин Ройтер, який потрапив до Харкова за розподілом служби академічного обміну, відзначає, що за останні роки це місто дуже змінилося: зникла сервісна пустеля, відкриваються ресторани і кафе. “Відсилкою” до радянських часів для Ройтера є харківське метро, з його системою турнікетів та карток. Політолог також відзначає, що рівень доходів населення дуже низький, а заробітна платня не відповідає виконуваній роботі [12].

Забезпечуючи комунікативну взаємодію між аудиторією та культурною традицією, текст міста виконує роль колективної культурної пам'яті. Він, з одного боку, має здатність до постійного поповнення, а, з другого, – до актуалізації одних аспектів вкладеної у нього інформації або повного забуття інших. Олександр Еткінд, професор Кембриджського університету, назвав Східну Європу “гарячою точкою” пам'яті. Цю метафору він проілюстрував низкою фактів із новітньої історії регіону. Були згадані невирішені конфлікти Москви з Варшавою та Києвом з питань Катині та Голодомору, перейменування Музею Сталіна в грузинському місті Горі в музей Російської агресії, а вулиці Сталіна в Цхінвалі – у вулицю Медведева. Олександр Еткінд виділив три категорії культурної пам'яті: м'яку (тексти, оповіді), тверду (пам'ятники, музеї) та страшну пам'ять (повір'я, оповіді про привидів, вампірів тощо) [13].

В текстах українських міст також відбувається “забування” певних аспектів історичного минулого та актуалізація новітніх пріоритетів. Широко відомим став випадок перейменування у 1996 році вулиці Лермонтова на вулицю Джохара Дудаєва у Львові. Беззаперечно, це було зроблено для того, щоб висловити осуд та неповагу політиці Росії, дистанціюватися від неї. Але вже сьогодні, коли тероризм стає світовою проблемою, йдуть розмови про те, щоб повернути цій вулиці колишню назву, і на семіотичному “фронті” точаться запеклі бої. Цікавою є історія перейменувань головної площі нашої країни – Майдану Незалежності – в минулому столітті. В зміні назв відбилися найважливіші історичні події: Думська площа стає Радянською, потім перетворюється на Площу імені М.І.Калініна, в роки німецької окупації її знов називають Думською та Майданом, в часи “застою” перейменовують на Площу імені Жовтневої революції, і, нарешті, за часів незалежності, – на Майдан Незалежності.

Текст міста також може актуалізувати певні особистісні властивості людини. У такому випадку він забезпечує спілкування читача із самим собою. Так, як і релігійні тексти, висока поезія та класична література, місто може викликати у людини духовне піднесення, естетичне задоволення. Крім того, у місті, в якому людина прожила тривалий час, існують місця, з якими вона пов'язує певні події власного життя, іноді досить значні. Повертаючись туди, людина вже не тільки взаємодіє з текстом міста, але й актуалізує текст власної пам'яті.

У взаємодії читача з текстом міста, останній може стати самостійним інтелектуальним утворенням, що відіграє активну і незалежну роль в діалозі. Так, французький історик і філософ Мішель де Серто на прикладі сучасного мегаполісу протиставляє місто як “неосяжну текстурологію”, оптичний артефакт, візуальний симулякр, проекцію, яка є недоступною для людського ока, місту, що постає у повсякденних практиках освоєння простору. Місто-панорама, витвір інженерів, будівельників і картографів, протистоїть досвіду “прочитання” міського тексту пішоходом, який, не маючи можливості охопити цю гігантську панораму, пізнає місто “наосліп”, поєднуючи фрагменти повсякденних маршрутів і розмаїття особистих просторів. Протиставлення факту і концепту, мови і мовленнєвого акту набуває нових вимірів. Як мовленнєвий акт розглядаються різноманітні переміщення пішохода містом. Пішохідно-мовленнєві акти з їх повсякденною невизначеністю наповнюють текст міста екзистенційним смислом, позбавляють його обмеженості утопічних схем, нав'язаних панівними кодами [3].

Постійно відбувається спілкування між текстом міста та культурним контекстом. У даному випадку текст діє у комунікативному акті не як повідомлення, а як його повноправний учасник, суб'єкт – джерело, або адресат.

Текст вітчизняного великого міста є частиною глобального інтертексту: повсюди можна знайти “цитати”, “відсилання” і “стереотипи”, що є маркерами “цивілізованості”, “європейськості”, “прогресивності”. Так, по всій Україні можна зустріти логотип ресторанів швидкого харчування Макдоналдс, зростає мережа 3D кінотеатрів, кількість спеціалізованих магазинів з продажу різноманітних товарів найвідоміших світових брендів тощо. Сучасні будівельні матеріали і архітектурні рішення в стилі хай-тек роблять зовнішній вигляд міст дуже схожим. Майже у кожному великому місті існують “семіотично активні” райони, де створюються знаки міського життя в умовах суспільства споживання. В цих районах розташовані однотипні торговельні центри, супермаркети, клуби, фітнес-центри, ресторани тощо.

Безперечно, економічні чинники сьогодні є одними з визначальних для переважної кількості поведінкових тактик. Імідж міста або, навіть, країни – це об'єкт купівлі – продажу. Крім залучення іноземних інвестицій, Україна також прагне залучити туристів.

Туристичний бізнес є досить прибутковим. А історичні пам'ятники, красиві ландшафти, курортні зони – це те, на що існує попит.

Туристи в усьому світі прагнуть “прочитати” в текстах нових міст та ландшафтів, насамперед те, що робить їх цікавими та унікальними. Пошуки конотативних смислів мають на меті відкрити щось притаманне саме Україні, прояв так званої “українськості”. Звісно, можна зацікавити туристів нижчими цінами, мальовничою природою, цікавими маршрутами, “національним колоритом” тощо. Але все це – лише знаки, які маскують реальність. Так, нижчі ціни передбачають поганий сервіс, мальовнича природа навряд чи введе в оману хоч одну людину, яка чула про Чорнобиль, цікаві маршрути чомусь завжди проходять розбитими шляхами, а вироби, що слугують знаками українського “національного колориту”, найчастіше потрапляють до нас із Китаю.

Можливо, треба прислухатися до закликів американської неурядової організації “Етикал тревелер” (Ethical Traveler), яка регулярно проводить моніторинг ситуації в країнах, що розвиваються, приділяючи головну увагу захисту навколишнього середовища, рівню суспільного добробуту й дотриманню прав людини. Саме ці показники визначають місце в кращій десятці країн, рекомендованих цією організацією для етичного туризму. На думку активістів “Етикал тревелер”, вибір такого туристичного маршруту перетворюється на політичний акт: туристи вкладають гроші в економіку країн, що дбають про дотримання прав людини, захист довкілля і, тим самим, про розвиток глобального суспільства. З європейських країн до кращої десятки цього року увійшли лише Латвія, Литва та Польща [14]. Україні, звісно, є ще над чим працювати.

Таким чином, можна зробити висновок, що в тексті міста знаходять відображення колективні уявлення про зміст міського способу життя. У цього тексту велика кількість читачів та інтерпретаторів. Багатство інтерпретації залежить від їх культурної компетентності – чим більше кодів задіяні, тим значнішим є зміст, що відкривається. Діалог інтерпретацій забезпечує тексту міста можливість продукувати нову інформацію.

Сучасне українське місто – arena складних семіотичних перетворень. В його тексті можна знайти як “відсилки” до радянського минулого, так і “цитати” й “стереотипи” з “прецедентних текстів” великих міст розвинутих країн. Переосмислення історичного минулого призводить до актуалізації новітніх пріоритетів та ігнорування колишніх цінностей. Важливими умовами успішного функціонування й розвитку сучасного міста є інформативна взаємодія зі світовим культурним контекстом та збереження власної унікальності.

Основну увагу в роботі приділено найбільш загальним семіотичним процесам, що впливають на комунікативні можливості сучасного міського тексту. Отримані теоретичні висновки можуть стати підґрунтям для

подальшого аналізу особливостей кодування в тексті міста важливих соціальних явищ та процесів, наприклад, бідності, багатства та соціального розшарування.

Література

- 1. Топоров В. Н.** Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте / В.Н. Топоров // Исследования по структуре текста. – М.: Наука, 1987. – С. 121–132.
- 2. Барт Р.** Система Моды. Статьи по семиотике культуры: Пер. с фр. / Ролан Барт. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2003. – 512 с.
- 3. Мишель де Серто.** По городу пешком [Электронный ресурс] / Мишель де Серто // Социологическое обозрение. Том 7. – 2008. – № 2. – С. 24–38. – Режим доступа до журналу : <http://sociologica.hse.ru/Transl.html>
- 4. Culler J.** The Semiotics of Tourism [Электронный ресурс] / Jonathan Culler // Framing The Sign: Criticism and Its Institutions. – University of Oklahoma Press, 1990. – Режим доступа : homepage.mac.com/allanmcnyc/textpdfs/culler1.pdf
- 5. Лотман Ю. М.** Символика Петербурга и проблемы семиотики города / Лотман Ю.М. // История и типология русской культуры. – С.-Петербург : «Искусство-СПБ», 2002. – С. 208–220.
- 6. Меднис Н.Е.** Сверхтексты в русской литературе / Н.Е. Меднис. – Новосибирск : НГПУ, 2003. – 170 с.
- 7. Кирилюк О. С.** «Метафори первісної свідомості» Ольги Фрейденберг та деякі універсально-культурні аспекти семіотики міста [Электронный ресурс] / О. С. Кирилюк // Totallogy. Постнекласичні дослідження. Випуск 14. – 2008. – Режим доступа до журналу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/totallogy/2006_14/kiriluk.htm
- 8. Лотман Ю. М.** Семиотика культуры и понятие текста / Лотман Ю. М. // История и типология русской культуры. – С.-Петербург : «Искусство-СПБ», 2002. – С. 158–162.
- 9. Аймермахер К.** Знак. Текст. Культура / Карл Аймермахер; [пер. с нем.]. – М.: Дом интеллектуальной книги, 1998. – 260 с.
- 10. Lewycka M.** A short history of tracking down my family in Ukraine [Электронный ресурс] / Marina Lewycka // guardian.co.uk. The Observer. – Sunday, 16 October, 2005. – Режим доступа : <http://www.guardian.co.uk/travel/2005/oct/16/ukraine.generalfiction.observer.scapesection>
- 11. Прибиткова І.** Найнижче оцінюють рівень свого життя жителі сільської місцевості [Электронный ресурс] / Ірина Прибиткова // Рівень життя українців в цифрах. – Главком. – 20.08.2010. – Режим доступа : <http://glavcom.ua/articles/1535.html>
- 12. Тесленко Ю.** Город глазами иностранцев: любят борщ и дикую природу Харькова [Электронный ресурс] / Юлия Тесленко // Сегодня.ua. – 29.07.2008. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/news/12047381.html>
- 13. Пашолок М.** Культурная память в странах Восточной Европы. Научные чтения Кембриджского университета (Кембридж, 18–19 декабря 2008 г.) [Электронный ресурс] / Мария Пашолок // «НЛО». – 2009. – № 95. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nlo/2009/95/pa35.html>
- 14. Esberg J.** The World's

Best Ethical Destinations – 2011 [Електронний ресурс] / Jane Esberg, Jeff Greenwald & Natalie Lefevre // EthicalTraveler.org. – 2010. Режим доступу : <http://www.ethicaltraveler.org/explore/the-worlds-best-ethical-destinations-2011/>

Чантурія А. В. Місто як текст: семіотичний аспект аналізу

У статті аналізуються теоретичні аспекти семіотики міста. Сучасне українське місто розглядається як складний текст у знаковому просторі культури. Структура й комунікативні взаємодії тексту міста досліджуються як умови для створення нових змістів.

Ключові слова: місто, текст, інтертекст, код, діалог.

Чантурія А.В. Город как текст: семиотический аспект анализа

В статье анализируются теоретические аспекты семиотики города. Современный украинский город рассматривается как сложный текст в знаковом пространстве культуры. Структура и коммуникативные взаимодействия текста города исследуются как условия для создания новых смыслов.

Ключевые слова: город, текст, интертекст, код, диалог.

Chanturiya A.V. The city as a text: semiotic aspect of analysis.

The theoretical aspects of the urban semiotics are analyzed in the article. The modern Ukrainian city is considered as a complex text in sign space of the culture. The structure and communication interactions of the urban text are researched as condition for creation of new senses.

Key words: city, text, intertext, code, dialogue.

УДК 316.334.56

Ємець І. О.

**МІСТО ЯК УОСОБЛЕННЯ РІЗНИХ МОДЕЛЕЙ
ПРЕДСТАВНИЦТВА: ВИМІРИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

Актуальність теми. Від самого початку незалежного існування України особливої ваги набула проблематика, що пов'язана з самоорганізацією міської спільноти. В останнє десятиліття значна кількість соціологів, соціальних філософів, політологів фокусують увагу на необхідності розширення концептуального поля урбаністики. Тобто йдеться про необхідність поступового переходу від аналізу вже достатньо відомих соціально-просторових та юридично-правових аспектів міського самоврядування (імплементації в суспільне життя

правової процедури і відповідальності всіх мешканців міста перед законом) до теоретичної концептуалізації історичних та соціальних вимірів міського самоврядування, усвідомлення громадської та політичної відповідальності міської спільноти щодо стану суспільних справ і необхідності відновлення етично-моральних критеріїв відповідальності жителів, як репрезентантів громадянського суспільства, за долю міста.

Важливого значення у цьому контексті набуває теоретична концептуалізація феномена міських виборів, як процесу відповідального голосування, під час якого формуються цивілізаційні та соціальні навички співіснування та взаємодії різноманітних груп та спільнот, верств, прошарків, громадянського суспільства в цілому. Важливість осмисленого ціннісно-раціонального вибору мешканців міста, як втілення принципу соціальної відповідальності, важко переоцінити. Очевидно, що в сучасних умовах заслуговує на визнання не просто суспільна активність під час виборів, а саме ціннісна і раціональна налаштованість мешканців міста на покращення соціального облаштування міського простору, соціальної сфери в цілому. Саме ця позитивна громадянська настанова на імплементацію секулярних вимірів соціальної відповідальності, довіри та солідарності є тим позитивним нормативним фундаментом, який має призвести до оптимізації інституційних соціальних механізмів, в межах яких здійснюється процес докорінної соціальної трансформації радянського минулого.

Очевидно, що в нашій країні, попри демократичну риторику, протягом тривалого часу має місце централізовано-патернальна соціальна структура міського управління, яка подекуди гальмує розвиток демократичних прав і свобод людей. В таких умовах міські спільноти позбавлені можливості свідомо обирати ефективну міську владу, яка була б спроможна відповідати перед власними громадянами за наслідки своєї діяльності у різних сферах розвитку міста.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Можемо констатувати, що в останні десятиліття у наукових дослідженнях відбувалася комплексна концептуалізація парадигм та моделей місцевого самоврядування, осмислення ролі представницького процесу у житті муніципальних громад. Найбільш повно публічні та приватні виміри модерного муніципального життя, партнерські відносини в межах громад досліджували такі видатні соціологи як: Ю. Габермас, М. Осовська, В. Оссовський, Р. Патнем.

У методологічному вимірі заслуговують на теоретичну імплементацію доробки А. де Токвіля, Ф. Фукуями, Г. Арендт та українського дослідника Т. Возняка, які започаткували аксіологічні підходи щодо аналізу місцевого самоврядування. Саме вони передусім і будуть використані в нашому дослідженні.

В останні роки урбаністична проблематика посідає чільне місце і в працях українських та російських вчених: В. Степаненка,

А. Стрельникової, М. Соболевської, О. Міхеєвої, Л. Малес, М. Наумової, які піддають аналізу різні аспекти міської самоорганізації, фокусуючи увагу на вимірах відповідальності та взаємопідтримки різних міських спільнот.

Варто відзначити також теоретичні розвідки В. Середи та Б. Шуміловича, які звертають увагу на взаємопов'язаність різних соціокультурних вимірів з розвитком громадянського суспільства у містах.

Однак, попри поодинокі теоретичні напрацювання в українському науковому житті бракує комплексних досліджень, орієнтованих на концептуалізацію демократичного дискурсу мережевого співіснування, моделі співіснування влади і громадянського суспільства, яка б дозволила активізувати в суспільстві ціннісні принципи соціальної відповідальності мешканців міста за спільне благо та гідне майбутнє городян. Адже тільки за цих умов електоральний вибір мешканців українських міст може бути усвідомленим та сприяти позитивним змінам в суспільстві в цілому.

Мета пропонованої статі полягає у тому, щоб на основі історичного досвіду соціологічними засобами концептуалізувати базові моделі розвитку європейського міста, які пов'язані з вимірами громадянського розвитку, з демократичними принципами представницького правління та вагомністю демократичної компоненти інституту виборів у європейських та українських містах. У процесі дослідження даної проблематики важливим видається можливість імплементації європейського досвіду в українську практику старопромислових міст.

Відтак **об'єктом** нашого розгляду є еволюція історичних форм, парадигм міського самоврядування та демократичного представництва, які пов'язані з соціальною структурою суспільства та специфікою виборчого процесу.

Предметом аналізу виступають детермінанти становлення та функціонування відповідальної громадянської міської спільноти, яка створює себе в системі норм, правил та цінностей, що безпосередньо впливають на електоральну поведінку та процедурно-демократичний характер виборчого процесу.

У процесі аналізу важливим в концептуальному плані для нас є творчий доробок американського соціолога Р. Патнема. Вивчаючи причини відмінностей між економічно і соціально розвиненими Північною та Центральною Італією, і застійною південною її частиною він фіксує два усталених методи врядування, що тісно пов'язані з соціально-культурними та історичними особливостями. Останні сягають у тисячолітню давнину, коли протягом XI століття на півдні півострова виникла візантійська імперська система правління, а на півночі – німецька, що перетворилася з часом на систему самоврядних комун – республік.

На початку ХХІ століття соціальні особливості, що склалися в далекому минулому, виявилися вирішальними для пояснення відмінностей в ефективності міського самоуправління. Консервація одних соціальних форм у містах і розвиток інших призвели до того, що „постали два різних міста і два різних способи життя [...] на півночі люди були громадянами, а на півдні – підданими і підлеглими” [1, с. 159]. Це спостереження американського вченого вельми корисне в сенсі методологічного підходу до перспектив оцінки соціальних перетворень в українських містах.

Якщо зважити на поступовий характер соціальних трансформацій, то формування «ідеального типу» (за М. Вебером) міської спільноти може розглядатися в аспекті громадянського поступу. Ключовими елементами поступу є: 1) виражена тенденція до автономності і самоорганізації міського життя, до громадянського самоврядування; 2) нагромадження соціального капіталу або системи довіри та взаємопідтримки репрезентантів громади; 3) культурний капітал: висока система освіти, яка спроможна допомогти у вирішенні проблем міста; 4) громадянська активність, яка дозволяє репрезентантам найбільш успішних українських міст впливати на владу; 5) поглиблення індивідуальної та приватної сфери [2].

Очевидно, що соціально-політичною формою демократичного міста є система демократичного представництва, яка передбачає дотримання кількох принципів: керівні особи призначаються за допомогою регулярних виборів, а сама інституція влади, хоча й безпосередньо залежить від громадян, зберігає відносну незалежність від волі виборців. З іншого боку і виборці, як уособлення інтересів різних спільнот громадянського суспільства в ідеальному вимірі репрезентують власну політичну вагомість, зберігаючи захищеність від позаправових та недемократичних вимог муніципальної та центральної влади.

Важливою у цьому контексті також є соціальна практика, у відповідності з якою усі спільноти та соціальні групи міста можуть висловлювати свої думки та переконання автономно від влади, а прийняті рішення мають пройти перевірку вимірами публічної комунікації. Ю. Габермас слушно зауважує, що «політична публічність і як її основа громадянське суспільство набувають у міському середовищі стратегічного значення» [2, с. 282]. В межах цих соціальних практик відкритості утворюється демократичне середовище, в якому члени солідарних спільнот усвідомлюють свою залежність одне від одного, розвивають заздалегідь виявлені стосунки обопільної поваги. В процесі власної діяльності репрезентанти міста започатковують асоціацію вільних і рівноправних громадян, сприяють розширенню простору порозуміння і солідарності. Збереження демократичного простору солідарності пов'язано з репродукцією соціального капіталу у містах, який репродукує такі особливості соціальної організації, як довіра, норма та мережа громадської активності, що підвищують ефективність та

координацію спільних дій. «Соціальний капітал сприяє розвитку спонтанної кооперації у містах», справедливо зазначає Ф. Фукуяма [3, с. 204]. Явище соціального капіталу характерне для горизонтального типу взаємодій і має значення «морального ресурсу підтримки», що при використанні не зменшується, а розширюється.

За переконанням Р. Патнема, «соціальний капітал, втілений у горизонтальних мережах соціальної активності, є вагомим чинником ефективної роботи міських мереж», чинником соціальному добробуту та формування демократичних цінностей, які є вкрай важливими для утворення громадянських практик відповідальності. [1, с. 193].

У широкому сенсі відповідальність є одним з універсальних етичних регуляторів та принципів міської самоорганізації. В цьому контексті є загальновизнаним, що розвинуте в інституційному та цивілізаційному вимірі місто постійно залежить від злагоджених консенсусних рішень та логік узгоджених колективних дій щодо суспільних і приватних інтересів громади та конкретних особистостей.

У процесі соціально-історичної еволюції стає зрозуміло, що затвердження принципу відповідальності безпосередньо залежить від визнання репрезентантами міських спільнот соціально-культурних, економічних та політичних вимог інших осіб, не пов'язаних з ними безпосередньо клановими, корпоративними, особистісними зв'язками традиційного типу. Ю. Габермас справедливо фокусує увагу на необхідності діалогу як принципу функціонування відповідального громадянського суспільства у містах. «Іншого можна й не любити, але його треба терпіти», запроваджуючи та плекаючи міжкультурний соціальний діалог між спільнотами міста [4, с. 67].

У демократичній традиції можна відзначити принаймні два підходи до розуміння репрезентантами міської спільноти своєї відповідальності за долю міста.

Перший підхід історично пов'язаний з похідними від античного міста чеснотами, серед яких відповідальність громадянина посідає найважливіше значення. Іншими словами, місто може бути успішним лише тією мірою, наскільки добрими (чесними, справедливими, відповідальними) є його громадяни. Послідовне розгортання цього принципу втілюється у максимі, відомої ще з часів античності: «кожен народ заслуговує на тих, кого обирає» [5, с.189]. Отже якщо влада у місті погана, малоефективна, аморальна чи корумпована, то відповідальними за це є самі громадяни, які нездатні її контролювати.

У межах цього підходу створюється історія розвитку традиційного міста, його правова, майнова і духовна сепарація від шляхетської влади, історія боротьби городян з місцевими духовними і світськими можновладцями. Під впливом різних духовних, політичних, економічних, ціннісних чинників, починаючи з XIII століття формується стала міська культура: у Середземномор'ї в Італії, на Півдні Франції, а дещо пізніше у Центральній Європі. Історія європейських міст органічно

пов'язана зі становленням розвинутого товарного обігу, ринку, перетворенням грошей у капітал, облаштуванням міського самоврядування. В межах цієї цивілізації постає інститут приватної власності, який отримує власну легітимність внаслідок посилення спільноти середнього класу, репрезентації особи бюргера – носія приватної власності. Йому надавалося право надсилати власних виборних депутатів у представницькі органи (у Британії – в нижню палату парламенту, у Франції – в Генеральні Штати). Мешканці стародавніх міст, заснованих від XIII століття через своїх обраних представників, брали участь у розв'язанні проблем загальнодержавного рівня у парламентах.

Другий підхід пов'язаний з тим, що поступово суспільні акценти зміщуються у бік економічного чинника, який стає формоутворюючим для спільноти середнього класу. Йдеться про орієнтацію модерного міста на економічну сферу, добробут, формування специфічно модерного міського етосу, професійності.

У контексті міського самоврядування та посилення горизонтальних форм взаємодії інститут виборів починає набирати все більшої ваги. В процедурі виборів актуалізуються дві можливості: вони можуть мати аристократичний сенс підвищення керівників і лідерів або демократичний сенс призначення представників, довірених людей та службовців. У повній залежності від традицій, норм, правил того чи іншого міста, стосовно обраних депутатів, виборці можуть розглядатися і як підлеглі, і як керівна сила.

Варто зазначити, що вибори в процесі власної еволюції можуть історично служити як принципу тотожності, так і принципу представництва. Ці обидва принципи є важливими для функціонування модерного міста. Принцип тотожності базується на тому, що «мешканці міста спроможні діяти політично внаслідок свого безпосереднього існування на підставі усвідомленої однорідності своїх інтересів» [5, с. 45]. У такому разі місто є політичною та ціннісною спільнотою, об'єднаною спорідненою владою. Саме спільні цінності визначають електоральний вибір міських спільнот і формують демократичний каркас міста. Знаковим у цьому контексті є переконання Б. Константа: «демократія є тотожність керівників та підлеглих: тих, хто підкоряє і тих, хто підкоряється» [6, с. 234].

Інший принцип представництва виходить з того, що політична єдність народу є лише ідеалом, позбавленим практичної корисності. На практиці втілення цієї моделі, на думку її критиків, призводить до імплементації неефективності в соціальному управлінні. Саме тому міська спільнота не може бути керована усіма вільними громадянами, а має бути репрезентована спеціальними професійними управлінцями. Згідно з таким підходом, представник, обраний міською спільнотою, має відносну автономність від неї.

Відтак, у самій процедурі виборів закладено суперечність між демократичними та аристократичними вимірами цього інституту. Понад те, маємо принципову суперечність між двома моделями демократичного устрою, які і визначають розвиток міського управління в Європі та Україні.

У процесі розвитку міського самоврядування постійно загострювалась суперечність між колективною та індивідуальною природою виборів, а також між домінуванням політичних та економічних чинників, між вагомістю природних чеснот та характеристик і об'єктивним характером управлінської системи міста, яка потребує професійних та кваліфікованих менеджерів.

У межах цього дискурсу постає проблема відтворення громадянського суспільства, інститути якого мають стати запорукою збереження демократичних норм і правил, зловживання владою. Ці інститути є вагомим чинником підтримання демократичного виборчого процесу, індикатором барометру думки виборців. Вищою формою протистояння влади й опозиції є вибори міської влади. В цьому разі влада отримує статус звинуваченого, а опозиція статус обвинувача. Третейським суддею у політичному процесі виступає електорат. І якщо обидві сторони отримують рівні можливості як захисту, так і звинувачення, будуть діяти у межах усталеної юридичної і моральної практики, то вирок, ухвалений виборцями, може бути справедливим. Втім, критерієм нормального виборчого процесу стає міцність громадянського суспільства: інституту, здатного проконтролювати виборчий процес, впливати на тіньові та корупційні процеси у різних сферах міського життя.

У ХХ столітті в європейських містах досить поширеною була практика, коли люди просто обирали з певного числа кандидатів тих, хто здатний за них приймати політичні та господарські рішення. Така модель виборів в європейській традиції отримала назву елітарної. Прикладом уособлення такої моделі є Англія, де виборцям, у контексті тривалих та запеклих дебатів, було дозволено впливати на своїх представників лише за «допомогою права на відмову у переобранні» [5, с. 45].

Репрезентанти більш модерного дискурсу віддзеркалюють новітні тенденції, які пов'язані з поступовим скасуванням автономного статусу міста на користь держави, яка, уособлюючи «загальний інтерес виборців», з кінця ХІХ – початку ХХ століття значною мірою перебирає на себе політичні, економічні та адміністративні функції. Базовим інструментом держави для зміцнення адміністративної влади у містах був інститут бюрократії. Його формування йшло шляхом утворення компетентної адміністративної влади у містах, відірваної від приватного, політичного та економічного впливу. Політика, як сфера виявлення загальної волі мешканців міста та встановлення загальних правил організації поліса, відсувається на маргінес, поступаючись своїми позиціями інституту адміністрування. Адміністрування передбачає

застосування та впровадження практичних цілераціональних принципів розвитку міської території.

Мусимо констатувати, що новітнє місто значною мірою керується чиновниками, бюрократами, які в умовах пострадянської реальності мають величезну спокусу маніпулювати результатами виборів, використовувати виборчий процес задля вирішення інтересів власної корпорації. Противагою цій тенденції мав би стати інститут відповідального громадянського суспільства. Втім, у контексті української традиції він поки що залишається на стадії формування. Саме про це свідчить історія сучасних українських старопромислових міст, до яких належить і м. Макіївка.

У Макіївці склалася своєрідна система взаємовідносин мешканців міста та місцевої влади: простежується дефіцит відповідальності у різних її аспектах, на різних рівнях суб'єктів суспільного життя. Має місце боротьба за повноваження у міській владі заради особистих амбіцій або задля вдоволення вузько корпоративних інтересів. Подекуди існує розрив між політичними деклараціями і реальною політичною практикою. Наявність комплексу негативних ознак суспільної безвідповідальності призводить до дистанціювання громадян від інституту влади, а також до браку навичок самоорганізації, небажання брати активну участь у самоврядуванні, поширення в суспільстві настроїв апатії, песимізму та цинізму на тлі все ще стійких патерналістських настанов широких верств населення.

Небезпека такої ситуації полягає у тому, що сталі інституціональні механізми колишньої радянської системи управління містами вже зруйновані. Натомість усунення міської влади від «батьківської опіки» та відповідальності за народ породжує серйозний дисбаланс у міській громаді і втрату у мешканців міста соціально-психологічної та соціокультурної рівноваги.

У руслі сучасних тенденцій місцевого самоврядування, а саме: ідеї солідарної відповідальності за розвиток місцевих громад і територій, дослідниками традиційно аналізуються відповіді макіївчан на питання: **Наскільки Ви готові брати особисту участь в вирішенні загальноміських проблем? (Табл. 1).**

Таблиця 1

Розподіл відповідей на запитання „Наскільки Ви готові брати особисту участь у розв’язанні загальноміських проблем?” (В %)

Розв’язанням міських проблем повинна займатися винятково міська влада – на те ми її й обирали	39,6%
Готовий підтримати особистою участю розумні ініціативи міської влади	29,1%
Не вірю в спроможність місцевої влади і городян що-небудь змінити в житті міста	19,1%
Складно відповісти	12,2%

Результати опитування говорять проте, що в цілому у наших співгромадян зберігається патерналістська ідеологія стосовно міської влади: «від влади залежить все, і вона повинна забезпечити нам безбідне існування, на те ми її й обирали» [9, с. 293].

Городяни так чи інакше покладають відповідальність за досягнення або невдачі в розвитку міста на владні структури. Показовою є яскраво виражена схильність макіївчан до персоніфікації влади і відповідальності: лише невелика частина респондентів вбачає залежність ситуації в місті від діяльності міськвиконкому (5,9%), райадміністрації (3,9%).

Існує певний зв'язок між оцінюванням ситуації в місті і оцінюванням роботи мера, тому повністю або частково позитивно оцінили роботу міського голови О. Мальцева 44,4% (в минулому році – 32,4%) респондентів, а повністю, або частково негативно – 35,3% (в минулому році – 46%).

Таблиця 2

Оцінка діяльності О. Мальцева на посту мера (голови) міста. (В %)

Повністю позитивно	12,8%
Скоріше позитивно, ніж негативно	31,6%
Скоріше негативно, ніж позитивно	19,4%
Повністю негативно	16,1%
Складно відповісти	20,4%

Можемо констатувати повільне зростання активності городян. У подібному ж дослідженні 2004 року тільки 6% респондентів висловили бажання брати участь у розв'язанні міських проблем; у 2005 році таких було – 18,4%, в 2008 – 25,4%. [9, с. 313].

Однак, рівень соціальної відповідальності громадян міста все ж залишається заниженим. Це яскраво довели нещодавні вибори міського голови. Рівень електоральної активності мешканців міста Макіївка ледь сягнув 40%, на деяких дільницях цей показник коливався в межах 25 – 27%. Серед відмов від участі у виборах домінує зневіра у вагомості власного голосу, недостатній рівень поінформованості щодо кандидатів на пост мера та кандидатів у депутати.

За даними макіївської міської виборчої комісії, з величезною перевагою мером міста обрано О. Мальцева (член Партії регіонів). Його обрали 74% жителів, що прийшли на виборчі дільниці, інші кандидати ледь перетнули 3%-ий бар'єр [10, с. 4 – 5]. Спроба виявити причини підтримки О. Мальцева виборцями показала, що значна частина його прибічників діяла за принципом: «бо голосувати більше немає за кого». Тобто, можемо припустити фактичну безальтернативність виборів: окрім О. М. Мальцева нема гідних, або хоча б відомих кандидатів.

Аналіз відкритих питань показав вельми критичне ставлення городян до влади. Більш за все мешканців міста обурюють невиконання

обіцянок, байдужість до проблем простих людей, корумпованість. Проте слід зазначити, що мешканці подекуди переоцінюють компетенцію міської влади і цей негатив скоріше стосується влади взагалі (а не тільки міської, зокрема).

Очевидно, за таких умов складно говорити про обрання демократичної та ефективної влади у старопромислових містах в цілому та місті Макіївці зокрема. Таким чином можемо констатувати, що існуюча патернальна форма правління містом подекуди провокує утриманські настрої серед городян і мало сприяє становленню громадянського суспільства у нашому місті.

Висновки

Таким чином, у процесі аналізу європейського та українського інституту міського самоврядування виявлено значну невідповідність вітчизняних традицій зарубіжним аналогам. Європейський досвід дає дієві приклади ролі громадянської активності в самоорганізації людей та їх кооперації, сприяючи поширенню форм горизонтальної взаємодії між громадянами, відповідно до якої вагому роль відіграють приватні та публічні чинники функціонування міста. Відзначено, що формоутворюючим чинником громадянського суспільства міста є середній клас, який, надаючи нормативне підґрунтя для нормального функціонування соціальної сфери, посилює демократичні форми представницького правління.

Визначено, що в процесі еволюції форм міського самоврядування інститут виборів відіграв вельми значну роль у формуванні прав і свобод різних спільнот, груп, прошарків, на певних етапах конкуруючи з традиційною формою представництва – жеребом. Актуалізовані методологічні підходи щодо розвитку урбаністичної цивілізації: 1) історично пов'язаний з похідним від античного міста колективним управлінням, підпорядкованості індивіда громаді, спільними цінностями та чеснотами, серед яких відповідальність громадянина має важливе значення, 2) елітарне управління, яке передбачає певну дистанційованість та автономність обраних депутатів від думок та бажань виборців. Наголошується на суперечливій природі виборів, які історично мали демократичні та аристократичні компоненти, що проявлялися залежно від соціальної структури та життєвого світу міста.

Концептуалізовано базові моделі розвитку європейського міста, які пов'язані з вимірами громадянського розвитку, з демократичними принципами представницького правління та вагомістю демократичної компоненти інституту виборів у європейських містах та старопромислових українських містах (на прикладі м. Макіївка).

У процесі аналізу сучасного українського старопромислового міста акцентується увага на його віддаленості від урбаністичного досвіду європейської цивілізації, дистанційованості від ідеальних зразків громадянського суспільства та відповідальності. Інститут

відповідального громадянського суспільства є вагомим чинником підтримання демократичного виборчого процесу, індикатором барометру думки виборців і вищою формою протистояння влади і опозиції. Втім, у контексті української традиції він поки що залишається на стадії формування.

Література

1. Патнем Роберт Д., разом з Робертом Леонарді та Рафаелою Й. Наретті. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. [Текст] / Роберт Д. Патнем, Роберт Леонарді, Рафаела Й. Наретті – К.: Основи, 2001. – 302 с. **2. Габермас Ю.** Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. [Текст] / Ю. Габермас – Львів: Літопис, 2000. – 318 с. **3. Фукуяма Ф.** Великий крах. Людська природа відновлення соціального порядку. [Текст] / Ф. Фукуяма – Львів : Кальварія, 2005. – 378 с. **4. Хабермас Ю.** Вовлечение другого. Очерки политической теории. [Текст] / Ю. Хабермас – СПб. : Наука, 2001. – 417 с. **5. Манен Б.** Принципы представительного правления. [Текст] / Б. Манен – Санкт-Петербург, 2008. – 323 с. **6. Constant V.** Political Writings. – Cambridge.: Cambridge University Press, 1988. – 352 p. **7. Шмит К.** Духовно-историческое положение современного парламентаризма. [Текст] / К. Шмит // Политическая теология. – М. : Канон-прес, 2000. – С. 182 – 193. **8. Аристотель.** Политика. Афинская полития. [Текст] – М. : Мысль, 1997. – 460 с. **9. Макеевка** в зеркале социологии: результаты социологических исследований [Текст] / Губарь О. М., Емец И. А., Журавльов В. И., Зыбцев В. Н., Кусмаров Б. В., Мясников О. Г. [ред.] – Монография. – Донецк : Дмитренко Л. Р. [издатель], 2010. – 328 с. **10. Вечерняя Макеевка** / Городская массовая газета. – № 121 (2381). – Пятница, 5 ноября 2010. – С. 4 – 5.

Емец І. О. Місто як уособлення різних моделей представництва: виміри відповідальності та громадянського суспільства

Статтю присвячено концептуальним проблемам відповідальності та самоорганізації у контексті європейського міського самоврядування. Автор аналізує теоретичні підходи, що пов'язані з феноменом старого індустріального міста (на прикладі Макіївки) та підкреслює практичну необхідність впровадження комплексної самоврядної моделі муніципального управління в українських містах. Фокусується увага на тому, що існуюча патримоніальна модель управління українським містом є історично вкоріненою та далекою від європейських аналогів міського самоврядування і представницької демократії

Ключові слова: громадянське суспільство, вибори, місцеве самоврядування, соціальний капітал, солідарність, спільнота, управлінська модель.

Емец И. А. Город как воплощение разных моделей представительства: измерения ответственности и гражданского общества

Статья посвящена концептуальным проблемам ответственности и самоорганизации в контексте европейского городского самоуправления. Автор анализирует теоретические подходы, связанные с феноменом старого индустриального города (на примере Макеевки), подчеркивает практическую необходимость внедрения новой модели муниципального управления в украинских городах. Фокусируется внимание на том, что существующая патримониальная модель управления украинским городом является исторически укорененной и далекой от европейских аналогов городского самоуправления и представительской демократии.

Ключевые слова: гражданское общество, выборы, местное самоуправление, социальный капитал, солидарность, сообщество, модель управления.

Yemets I.A. City as realization of different models of representation: evaluation of responsibility and civil society.

The paper deals with the conceptual problems of responsibility and self-organization in the context of the European city self-government. The author generalizes theoretical approaches concerning this phenomenon of old industrial city (by the example of Makeevka), outlines practical importance of the new model of city's government in Ukraine. The article emphasizes the patronymic model of city's government which is historically rooted and is distant from the European patterns of city self-government and representative democracy.

Key words: civil society, social capital, elections, solidarity, community, government, management model.

ЕКОНОМІЧНА СОЦІОЛОГІЯ

УДК 338.45

Ларіна К. О.

РОЗРОБКА НОВИХ ПІДХОДІВ ДО ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНИХ МАЛИХ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ АКТИВАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА СУЧАСНИХ УКРАЇНИ ТА РОСІЇ

Соціальне партнерство, а також динаміка показників рівня життя населення визначають специфіку соціально-економічної системи регіону, пріоритети соціальної політики держави. Державна політика у сфері зовнішньої взаємодії впливає на формування економічних зв'язків, зовнішніх ринків, соціального захисту населення тощо.

Росія і Україна перебувають під впливом спільних культурно-історичних, політичних і економічних зв'язків. Відзначимо, що соціально-економічні стосунки між державами-партнерами зазнали істотних змін. Розглядаючи Україну і Росію як ефективних учасників єдиного економічного простору, зауважимо, що сталися кардинальні позитивні зрушення, які визначили стратегічний напрям зовнішньоекономічного партнерства.

Актуальність вибраної теми висока в умовах світової економічної кризи, коли держави-партнери, якими є Росія і Україна, повинні спільними зусиллями розробити заходи для зміцнення соціально-економічного партнерства. На наш погляд, найбільш ефективним в цьому плані є створення спільних малих інноваційних підприємств.

Метою роботи є розробка нових підходів до формування спільних малих інноваційних підприємств як інструменту зміцнення соціально-економічного партнерства сучасної Росії і України.

26 листопада 2010 р. в Москві відбулася зустріч президентів Росії і України, метою якої було зміцнення соціально-економічного партнерства між державами. Одне з основних питань зустрічі – створення спільних підприємств і торговельних майданчиків. Президент Росії Д. Медведєв підкреслив необхідність створення малих і середніх спільних інноваційних підприємств, робота над якими дозволить зміцнити зв'язки між державами-партнерами. Він також підкреслив необхідність створення на міжнародному рівні інтегрованої соціально-економічної системи взаємного партнерства між представниками вищої школи, науки, бізнесу, державної влади, суспільства [1].

Мале інноваційне підприємство (фірма-інкубатор) є організацією, що створюється місцевими органами влади чи великими міжнародними

компаніями з метою створення нових підприємств (впровадження інноваційних технологій) [2].

Згідно з положеннями проекту Концепції розвитку дослідницької і інноваційної діяльності в російських ВНЗ, значне посилення дослідницької і інноваційної компоненти вплине на вирішення таких завдань як:

- генерація нових знань і формування інноваційного міжнародного інтелектуального середовища;
- прогнозування науково-технологічного розвитку і дослідження технологічних ринків держав–партнерів;
- залучення молодих дослідників до сучасної інноваційної тематики і роботи над міжнародними проектами;
- організація зон впровадження і створення спільних інноваційних підприємств;
- надання консультаційних послуг і консалтингова підтримка широкого кола організацій і підприємств на території держав–партнерів;
- зміцнення соціально-економічних зв'язків з державами-партнерами.

Малі інноваційні підприємства випробовують на собі всі ризики при впровадженні інноваційних продуктів і технологій. Відбувається трансформація знання в товар. За рахунок високої ризикової активності й зміни довкілля, кількісний склад малих інноваційних підприємств постійно змінюється. Проте, баланс залишається незмінним і дозволяє забезпечити критичну масу національних інноваційних систем [3].

Російські малі інноваційні підприємства існують у трьох формах:

- такі, що входять до складу вищої школи;
- самостійні комерційні структури;
- такі, що перебувають у складі виробничого комплексу.

Малі інноваційні підприємства, що входять до складу вищої школи, можуть бути створені її співробітниками або засновниками з залученням студентів, молодих учених, аспірантів, здобувачів, які бажають провести практичну апробацію наукових досліджень і розробок.

Таким чином, соціально-економічна система, в якій існує мале інноваційне підприємство, отримує можливість впровадження інноваційних розробок у виробничий процес, зміни програми підготовки молодих спеціалістів, встановлення тісних контактів з молодими вченими.

На думку О. Молчанової, малі інноваційні підприємства, що діють як самостійні комерційні структури, використовують існуючий підвищений попит на будь-який наукомісткий продукт. Діяльність таких фірм пов'язана зі значними труднощами: недостатністю фінансування, низьким інтересом покупця до наукомісткого продукту, недостатнім рівнем поінформованості підприємств-споживачів про продукт, негативною громадською думкою про наукомісткі виробництва, високою необхідністю постійного вивчення ринку наукомістких технологій [4; 5; 6].

Малі інноваційні підприємства, що перебувають у складі виробничого комплексу, орієнтовані на потреби виробничого комплексу. Діяльність малого інноваційного підприємства спрямована на впровадження інноваційних розробок у процес виробництва, підвищення ефективності виробничого комплексу. Молоді спеціалісти, аспіранти, здобувачі, студенти можуть здійснювати прикладні дослідження й організувати спільну діяльність зі співробітниками підприємства.

Перераховані форми малих інноваційних підприємств мають високий потенціал для зміцнення соціально-економічного партнерства між Росією й Україною.

Для успішного функціонування малого інноваційного підприємства кожної з перерахованих вище форм необхідно зробити вибір однієї з представлених стратегій [7].

Стратегія 1. Об'єднання декількох вчених в єдину групу, зосереджену на розробці інноваційного продукту, що має попит на ринку наукомістких технологій. Після того, як робота над інноваційним проектом завершена, розробники самостійно шукають канали збуту. Така стратегія дістала назву «технологічного поштовху» (push technology), бо просування відбувається з урахуванням пропозиції, а не попиту.

Стратегія 2. Впровадження ліцензійної політики й патентування в діяльність фірми. Робота над інноваційною розробкою здійснюється тільки після придбання патенту або ліцензії на неї.

Стратегія 3. Група вчених відокремлюється від вищої школи з метою здійснення консалтингової діяльності, а також інших видів комерційної діяльності для набуття первинного капіталу. Після того, як необхідна кількість ресурсів зібрана, відкривається самостійне мале інноваційне підприємство.

Стратегія 4. Створення малого інноваційного підприємства ініційовано представниками виробничого комплексу або бізнесу, які проводять комплексний аналіз як власного попиту на наукомісткі технології, так і потреби інших підприємств, здійснюють пошук проектною групою, а потім відкривають мале інноваційне підприємство. Така стратегія має назву «поштовх від попиту» (demand pull), бо попит визначає кількість замовлень на наукомісткий продукт.

При організації самостійного малого інноваційного підприємства найбільш поширені стратегії «технологічного поштовху», хоча більш ефективними стратегіями є стратегія створення малих інноваційних підприємств на базі вищої школи, або створення малих інноваційних підприємств на базі виробничого комплексу.

Зараз намітилися непогані перспективи для зміцнення й проведення спільних (Росія, Україна) проектів і програм у сфері оборонної промисловості, агропромислового комплексу, транспорту, ресурсного забезпечення, соціальної сфери, туризму.

Російська компанія «Газпром» і «Нафтогаз України» домовилися про створення двох спільних підприємств з видобутку вугільного метану

й освоєння структури Палласа на шельфі Чорного моря [8]. Створення спільного малого інноваційного підприємства дозволить зміцнити не тільки економічне, але й соціальне партнерство, а також надасть конкурентні переваги в освоєнні нафтогазового сектора.

Крім цього, мале інноваційне підприємство дозволяє провести комплексну підготовку молодих спеціалістів, студентів і аспірантів, налагодити механізм наукового туризму, здійснити студентський обмін між державами-партнерами.

Реалізація програм впровадження спільних малих інноваційних форм дозволить активізувати соціально-економічне середовище держав-партнерів, яке було дезорганізоване економічною кризою та нестійкою економічною й політичною ситуацією, що склалася за останні роки.

На думку доктора економічних наук, професора, завідувача відділу Інституту економіки й організації промислового виробництва А. Коржубаєва, Росія та Україна цікавлять одне одного як економічні партнери. Спільний розвиток за рахунок впровадження малих інноваційних форм у соціально-економічну систему може зменшити вплив кризи на економіку. Для Росії Україна виступає основним постачальником доступної сировини й матеріалів для виробничих підприємств Росії [9]. Україну Росія цікавить як потенційний покупець дешевої і якісної продукції та як постачальник природного газу й нафти [1].

Офіційний відсоток російських інвестицій в Україні становить 7%, тоді як США – 16%. У той же час практично всі великі компанії Росії представлені в Україні, а великі українські підприємства реального сектору економіки мають частку російського капіталу. Деякі українські галузі, які життєво важливі для виробничого циклу російських виробництв, куплені російськими інвесторами в повному обсязі [10]. Експорт українських товарів до Росії становить 25% у той час, як сукупний експорт України до зарубіжних країн дорівнює 33%. На цій підставі опоненти розвитку російсько-українських економічних відносин визначають перспективи співробітництва як залежні [11].

Однак, вплив Росії та України одна на одну рівноцінний і має винятково партнерський характер.

Україні й Росії потрібно створити ефективний унікальний механізм інноваційного розвитку спільного соціально-економічного простору, враховуючи соціально-культурні та історичні особливості обох країн. Розв'язати поставлене завдання можна тільки спільними зусиллями держав-партнерів з використанням основних компонентів соціально-економічної системи, у тому числі, й шляхом створення спільних малих інноваційних підприємств. Основне завдання партнерів з інноваційної взаємодії полягає у налагодженні контактів між учасниками інноваційного ринку. Необхідно забезпечити авторів інноваційних розробок фінансовими ресурсами, що дозволить стимулювати ресурсний обмін і забезпечити тісні економічні й соціальні зв'язки.

Як практичну стратегію створення малого інноваційного підприємства можна рекомендувати:

- здійснення первинного вивчення стану довкілля,
 - формування переліку конкурентних переваг і вад соціально-економічної системи держав–партнерів,
 - формування довгострокових і короткострокових цільових установок,
 - створення технічної моделі малого інноваційного підприємства,
 - виявлення стратегії ризикового менеджменту,
 - застосування моделі розрахунків ефективності під час формування календарного плану,
 - застосування функціональних методів технічної оцінки проекту,
 - створення організаційної структури підприємства,
 - добір кваліфікованого персоналу, навчання персоналу,
 - первинний запуск тестового проекту,
 - формування технологічної моделі ефективності проекту за рахунок новітнього операційного забезпечення,
 - проведення кінцевих тестів,
 - підсумковий моніторинг проекту,
 - внесення коректувань у системну модель,
 - запуск протестованої моделі,
 - моніторинг поточної ефективності, оцінювання досягнутих результатів і цільових установок проекту,
 - ефективність виконання календарного плану, зовнішній моніторинг економічного середовища, інвестиційної активності.
- Створення спільних малих інноваційних підприємств дозволить:
- стимулювати економічну взаємодію між державами;
 - налагодити інформаційний обмін;
 - залучити іноземних інвесторів до діяльності спільного малого інноваційного підприємства;
 - налагодити ефективний механізм наукового туризму й підготовки молодих спеціалістів;
 - вплинути на характер політичної взаємодії союзних держав;
 - змінити законодавчу базу й спростити митні формальності;
 - налагодити міжкультурний обмін, зміцнити історичні зв'язки.

Слід зробити висновок, що, маючи спільне культурно-історичне коріння, Україна й Росія вважають за необхідне стимулювати двосторонні партнерські відносини. Створення спільних малих інноваційних підприємств може стати інструментом активації соціально-економічного партнерства сучасних Росії й України й дозволить союзним державам активізувати фінансову діяльність.

Література

1. <http://www.dist-cons.ru/modules/innova/section9.html>.
2. <http://info.tatcenter.ru/expert/82927.htm>;
3. **Российская** газета –

Федеральный выпуск. – 2010. – №5353 (274). – 3 декабря.;
4. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / Под редакцией д. экон. наук, проф. О. П. Молчановой. – М., 2008. 5. Шапкин А. С. Экономические и финансовые риски. Оценка, управление портфель инвестиций / А. С. Шапкин. – М., 2003. 6. <http://www.burneft.ru/archive/issues/2010-07-08/2>; 7. Манаков Л. Ф., Бочарникова О.В. Современная теория организации: Учебное пособие / Манаков Л. Ф., Бочарникова О. В. – Новосибирск, 2003; 8. <http://info.tatcenter.ru/efinance/96257.htm>. 9. www.saratov.gov.ru. 10. <http://ukr.smi.ru/text/02/03/25/17418.html>. 11. Российская газета – Федеральный выпуск. – 2010. – № 5348 (269). – 29 ноября.

Ларіна К. О. Розробка нових підходів до формування спільних малих інноваційних підприємств як інструменту активації соціально-економічного партнерства сучасних України та Росії

У статті аналізується стратегія розробки нових підходів до формування спільних малих інноваційних підприємств як інструменту активації соціально-економічного партнерства сучасних України, Росії.

Ключові слова: інтеграція, міжнародна освіта, міжнародна співпраця, інновація.

Ларина Е. О. Разработка новых подходов к формированию совместных малых инновационных предприятий как инструмента активации социально-экономического партнерства современных Украины и России

В статье анализируется стратегия разработки новых подходов к формированию совместных малых инновационных предприятий как инструмента активации социально-экономического партнерства современных Украины, России.

Ключевые слова: интеграция, международное образование, международное сотрудничество, инновация.

Larina E. O. Working out of new approaches to formation of the joint small innovative enterprises as an activation tool of social and economic partnership of modern Ukraine and Russia

In the article there represented a strategy of working out of new approaches to formation of the joint small innovative enterprises as an activation tool of social and economic partnership of modern Ukraine, Russia, Belarus.

Keywords: integration, the international formation, the international cooperation, an innovation.

СОЦІОЛОГІЯ ОСВІТИ

УДК 378.09 (477.6)

Калініна К. М.

УНІВЕРСИТЕТ У СТАРОПРОМИСЛОВОМУ РЕГІОНІ

Постановка проблеми. Реальністю соціально-економічного та духовного розвитку українського суспільства є посилення ролі регіонів. Один з найпотужніших регіонів України – Донбас. Він є багатогалузевим промисловим організмом. В умовах трансформації суспільства актуальна регіоналізація освіти, що передбачає її адаптацію до соціально-економічних умов регіону, в результаті чого забезпечується підготовка фахівців, які володіють специфічними для існуючих тут підприємств професійними знаннями й уміннями. Тому проблемою є невідповідність фахівців, які випускаються університетами, регіональним потребам та динаміці його розвитку.

Аналіз публікацій та досліджень. Методологічною основою дослідження Донбасу є роботи Кононова І. Ф. [1]. Історію освіти в східноукраїнському регіоні досліджував Курило В. С. [2]. В останні роки увага концентрується на проблемі регіоналізації освіти. Серед останніх публікацій можна виділити роботи Лоншакової Н. А. [3], Осипова А. М. [4], Майєра В. В. [5].

Завдання. На основі аналізу сучасної літератури визначити сутнісні напрямки розвитку університету в старопромисловому регіоні. Проаналізувати історію та стратегії розвитку університету в умовах трансформації регіону. Виділити тенденції функціонування університету, як особливої освітньої організації в сучасному регіональному просторі.

Сучасний університет перебуває в постійному русі. Він трансформує свою структуру, функції, взаємовідносини між суб'єктами освіти, методи та заходи контролю освітньої діяльності, систему управління до вимог ринкової економіки. Будь-який сучасний вищий навчальний заклад є великим освітнім комплексом, що нараховує у своєму складі кілька тисяч студентів та співробітників. Але існують суперечності між потребами регіону з одного боку, і організаційною структурою вищої професійної освіти з іншого.

Для повного розкриття проблеми спочатку треба дати визначення «регіону». Існує декілька трактувань визначення «регіону». У рамках географічного трактування «регіон» визначається як район, велика ділянка суші, частина земної поверхні зі спеціальними фізико-географічними параметрами, географічна одиниця, що визначається географічними межами. Економічне трактування: «регіон» – частина території, де існує система зв'язку між господарськими суб'єктами,

підсистема всього соціально-економічного комплексу країни, складний територіально-економічний комплекс зі своєю структурою зв'язку із зовнішнім і внутрішнім середовищем. Соціально-політичне трактування «регіону» – це соціально-територіальна спільність, тобто сукупність соціальних, економічних, політичних факторів розвитку території. Сюди входить цілий набір характеристик такі як етнічний склад населення, трудові ресурси, соціальна інфраструктура, соціально-психологічний клімат, політичні аспекти розвитку регіону, культурні фактори і т. д [6]. У соціально-економічному відношенні регіони не можуть розглядатися як механічне з'єднання безліч господарських одиниць та різних галузей господарства. «Регіон» скоріше частина території країни, що має подібні природні, соціально-економічні та суспільно-політичні умови та певний ступінь цілісності, внутрішньої єдності, почуття «спільності», які й відрізняють її від інших частин країни [7, 133]. Північноамериканська традиція визначає «регіон» як групу штатів чи держав, тоді як у європейському розумінні «регіон» є невиразною специфічною просторово обмеженою одиницею. У тлумаченні Європейського союзу «регіон» розглядається як територіальне утворення, встановлене згідно з законодавством на рівні, який є нижчим після державного, і наділене правом політичного самоврядування [8, 562]. Найповніша трактовка регіону є визначення Кононова І. Ф.: «Регіон – основна субнаціональна територіальна одиниця індустріальних та інформаційних суспільств, що пов'язана з існуванням особливих територіальних спільнот, які формуються з локалізацією кластеру практик при освоєнні своєрідних геотерій» [1, 128], яке й буде використовуватись надалі.

Для України притаманна значна регіональна гетерогенність. Її регіональний поділ – результат багатовікової історії, адже різні її землі входили до складу різних державних утворень [9, 82]. Одним з регіонів України є Донбас. Він відрізняється в природному, економічному, соціальному та культурному відношенні. Донбас – потужний промисловий центр України.

Капіталістичний спосіб виробництва на Донбасі формувалася перш за все в промисловості. У цій сфері виробництва нові суспільно-економічні процеси були набагато інтенсивнішими, ніж у сільському господарстві. Важливою сходинкою до розвитку промисловості були селянські промисли: виробництво полотен, сукна, чумацтво. На рубежі XVIII – XIX століть в економіці Донецького басейну відбулася подія, яка вплинула на подальший розвиток всього регіону. Тут утворився гірничо-металургійний промисловий комплекс, зародження якого було обумовлено природними багатствами надр басейну. Спочатку до комплексу входили два державні підприємства: Луганський ливарний завод, і перший кам'яновугільний рудник басейну в Лисячій балці [10, 30]. Луганський ливарний завод був першим металургійним підприємством в Донбасі. Він був унікальний тим, що перший виплавляв чавун на мінеральному паливі в усій Російській імперії. Саме з цим

заводом пов'язано зародження нових робітничих професій: металургів, машинобудівників і шахтарів. Тривалий час ливарний завод служив науковим центром Донецького басейну, де виникло і розвивалося гірничозаводське мистецтво, розв'язувалися проблеми гірничої науки і техніки [10, 41]. Саме за допомогою цього заводу планувалося комплексно використовувати природні ресурси Донбасу. Останніми розробками в регіоні були видобуток кам'яного вугілля [10, 41]. Пожвавлення соляної промисловості Донбасу почалося в другій половині XIX століття, коли в Бахмутській улоговині були розвідані потужні пластини кам'яної солі і почалася їх інтенсивна розробка [10, 49].

Кам'яновугільне родовище у Лисячій балці виявилось унікальним. За особливих геологічних умов тут виходило на поверхню кілька пластів, що лежали на невеликій глибині [10, 42]. Число шахт на руднику з кожним днем збільшувалося. Саме на Донбасі було організовано коксування кам'яного вугілля. Система розробки вугілля на копальні постійно вдосконалювалися [10, 45]. Перший рудник Донбасу в Лисячій балці, що поклав початок промислової розробки кам'яного вугілля в Донбасі, в Україні і в усій Російській імперії, відіграв велику роль в організації та вдосконаленні гірничої справи. Тут вперше був отриманий кокс, виникла і розвивалася гірнича справа. У середині 30-х років XIX століття в нижній течії Дінця було відкрито Грушевське родовище антрациту. Велика його роль і в розробці копалин регіону, а так само в організації гірничої освіти в Донбасі, в поширенні знань з галузі гірничої справи [10, 47].

Проаналізувавши джерела історії Східного регіону, можна зробити висновок, що Донбас є старопромисловим регіоном України, з чим пов'язані як його позитивні, так і негативні надбання.

Саме розвиток капіталізму, який супроводжувався зростанням кількості промисловостей підприємств у регіоні наприкінці XIX століття, актуалізував проблему підготовки кадрів для промисловості [2, 287]. Особливістю розвитку системи професійної освіти регіону було те, що загалом вона була зорієнтована на підготовку кадрів для металургійної, гірничої та хімічної промисловості, решта спеціальностей вважалися додатковими. Так у 1920 році в Луганську на базі паровозобудівного заводу було створено перший професійний навчальний заклад у Донбасі з підготовки кадрів для машинобудівних підприємств, від якого веде своє походження Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля (СНУ імені Володимира Даля) [11]. Заснований у травні 1921 року навчальний заклад - нині Донецький національний технічний університет (ДонНТУ), у 1926 р. був реорганізований у гірничий інститут, у 1935 р. – в індустріальний, у 1960 р. – в політехнічний [12]. Таким чином вищі навчальні заклади орієнтувалися на попит спеціалістів підприємствами регіону. Поступово визначались і напрями підготовки фахівців, які випускаються професійними навчальними закладами різних рівнів відповідно до регіональних потреб

та динаміки його розвитку. На радянський час припадає і становлення університетської освіти в Донбасі. Право на відкриття університету стало предметом прихованої від громадськості боротьби між партійним керівництвом Луганської та Донецької областей. В ній перемогли останні і перший університет було створено на базі педагогічного інституту саме в Донецьку (1965 р.). Механізмом перетворення педагогічного вузу на університет стало те, що за рік до отримання нового статусу він став Донецькою філією Харківського державного університету ім.О. М. Горького.

Серйозні зрушення в університетській освіті регіону відбулися з отриманням Україною незалежності. Вони були пов'язані і з серйозними випробуваннями для системи вищої освіти, що вже склалася на той час. Руйнація виробництва, явне та приховане безробіття 90-х років ХХ ст. призвели до масової декваліфікації робітників промисловості, на підготовку яких були переважно орієнтовані вищі навчальні заклади регіону [2, 337]. Найважче було саме вищим навчальним закладам технічного напрямку підготовки фахівців, наприклад, Донецькому національному технічному університету (у 1993 р. Державний технічний університет), Східноукраїнському національному університету імені Володимира Даля (в 90-ті рр. Луганський державний машинобудівний інститут). Виникла нова проблема в освіті – наближення підготовки фахівців до потреб регіону за умов економічної кризи та неспроможності держави здійснювати подальше фінансування системи освіти в необхідних обсягах і невідповідність спеціалізацій освітніх закладів сучасним потребам регіону у зв'язку з переструктуванням економіки [2, 339].

Ці зміни стосуються не тільки кількісних, але й якісних особливостей системи вищої освіти. Завдяки появі ВНЗ недержавної форми власності зросла кількість студентів вищих навчальних закладів [2, 366]. В СНУ імені Володимира Даля за 1997 – 2008 роки загальний контингент студентів зріс більш ніж у 2 рази (у 1997 р. він становив 7003 осіб, у 2008 – 15208 осіб.) [11]. У Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка за період 2005 – 2008 років контингент студентів збільшився до 21089 осіб (на 01. 10. 2005 р. контингент студентів становив 17306 осіб, на 01. 10. 2008 – 21089 осіб) [13].

Крім цього, у період трансформації суспільства зросла конкуренція серед вищих навчальних закладів, яка призвела до розширення спектра пропонованих вузами спеціальностей. Важливим напрямом реформування є інтеграція номенклатури професій, перехід від вузько профільних до професій широкого профілю, відмова від дублювання в підготовці робітничих спеціальностей при створенні нових спеціальностей. Так в СНУ імені Володимира Даля в 1997 році було 55 напрямів підготовки спеціалістів, а в 2007 – 124 напрями. Причому наявна тенденція до стрімкого підвищення кількості напрямів підготовки

спеціалістів до 1997 року, а починаючи з 2001 – до зниження. Це говорить про те, що університет намагається адаптуватися до нових умов розвитку суспільства. У 2005 та 2007 рр. кількість спеціальностей не змінилася [11]. Ситуація тимчасово стабілізувалася. Така тенденція знову пояснюється кореляцією між темпами економічного розвитку країни та динамікою кількісних показників вищої освіти.

Колишні інститути стали масово отримувати статуси національних університетів. Так у 1996 році Луганський державний машинобудівний інститут був акредитований за IV (найвищим) рівнем акредитації, 11 вересня 2000 р. університету надано статус національного, а 13 листопада 2001 року університету присвоєно ім'я Володимира Даля [11]. У 1998 р. на базі педагогічного інституту створено Луганський державний педагогічний університет імені Тараса Шевченка. У 2003р. Луганському державному педагогічному університету імені Тараса Шевченка надано статус національного. 28 березня 2008 року ЛНПУ реорганізовано у Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (ЛНУ імені Тараса Шевченка) [13]. У 2001 р. Донецькому державному технічному університету надано статус національного [12].

На початку XXI ст. маркетинг університетів був стрімко спрямований на розвиток міжнародних зв'язків та рекрутування все більшого числа іноземних абітурієнтів. В СНУ імені Володимира Даля набір іноземних студентів з 2001 по 2008 рр. збільшився в 2,5 рази (у 2001 набір становив 116 осіб, у 2008 – 315 осіб) [11]. В ЛНУ імені Тараса Шевченка простежується схожа тенденція: тільки за останні три роки набір іноземних студентів збільшився на 192 особи (у 2006 набір іноземних студентів складався з 361 особи, у 2008 – 553 осіб) [13]. Це дає додаткові інвестиції університету та сприяє підвищенню рівня престижності диплома на українському ринку. Університети розширюють і спектр міжнародного співробітництва. ДонНТУ бере участь у виконанні договорів про співробітництво з зарубіжними вузами-партнерами (Університет Макуорі (м. Сідней); Софійський гірничо-геологічний університет; Портсмутський університет (Великобританія) та університети Німеччини, Китаю, Італії, США, Франції та ін.) [12]. СНУ імені Володимира Даля співпрацює із Магдебурзьким університетом ім. Отто-фон-Гюріке (Німеччина); Македонським університетом бізнесу і соціальних наук (Греція); Харбінським науково-технічним університетом (Китай); та ін. [11]. Міжнародна діяльність – один з пріоритетних напрямків роботи і ЛНУ імені Тараса Шевченка, яка спрямована на встановлення та зміцнення зв'язків з науковими центрами, організаціями та навчальними закладами Європи, Азії, Африки й Північної Америки у сфері освіти, науки, досліджень та культури (Інститут сходознавства Російської академії наук (Росія); Юнчинський державний університет (Китай); Інститут підготовки педагогічних кадрів при Академії Орлеан-Тур (Франція) та ін.) [13].

Університети стали трансформуватися та розширювати спектр напрямів підготовки спеціалістів. Яскравим прикладом є великі та конкурентні навчальні заклади Луганщини: ЛНУ імені Тараса Шевченка та СНУ Володимира Даля. Серед нових факультетів та інститутів у складі ЛНУ імені Тараса Шевченка можна виділити: Інститут культури та мистецтв, Інститут економіки та бізнесу, Інститут торгівлі, обслуговуючих технологій і туризму та Інститут інформаційних технологій. Серед найновіших напрямів підготовки спеціалістів можна виділити: «Реклама і зв'язки з громадськістю», «Товарознавство та торговельне підприємництво», «Професійна освіта за профілем (напр., експлуатація і ремонт міського та автотранспорту; моделювання, конструювання та технологія швейних виробів тощо)». Перетворити педагогічний навчальний заклад у класичний – робота складна, але можлива [13].

Для того, щоб витримати конкуренцію і не втратити свої позиції на освітньому полі, Луганський машинобудівний інститут змушений перетворитися на класичний Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля. Він поряд з факультетами інженерно-технічної освіти, заснував факультет управління економікою, факультет масових комунікацій, факультет менеджменту, філологічний факультет, юридичний і навіть філософський факультети [11]. Такі ж зміни відбулися в Донецькому національному технічному університеті. Крім технічних напрямів підготовки («Переробка корисних копалин», «Металургія», «Інженерна механіка»), університет готує спеціалістів гуманітарного профілю, наприклад, «Менеждмент», «Маркетинг», «Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування» та ін. [12] Це вже призвело до зміни внутрішньої атмосфери в університетах. Треба відмітити, що розвиток найуніверсальніших навчальних закладів стрімко просувається саме на Луганщині. Університети втрачають унікальність, стають однотипними і схожими.

В університетів зростає кількість філій (різних рівнів акредитації). До їхнього складу входять уже не лише навчальні заклади. Так, до складу ЛНУ імені Тараса Шевченка входить Дитяча обласна філармонія ЛНУ «Хай пісня скликає друзів», спортклуб, центр культури та дозвілля, обсерваторія, санаторій-профілакторій, ботанічний сад та ін. [13]. До складу ДонНТУ входить студія художнього слова, лекторій, центр культури [12]. Тому можна сказати, що університети формуються як дуже потужні освітні центри. З аналізу історії вищих навчальних закладів можна зробити висновок, що університети Донбасу розширювалися й розвивалися дуже стрімко.

Сучасний університет, щоб відповідати вимогам часу, повинен працювати на трьох рівнях: регіональному, національному та наднаціональному (міжнародному). Якщо міжнародне співробітництво починає розвиватись, то регіоналізм відіходить на другий план. Це

породжує певні суперечності, адже актуальною залишається регіоналізація освіти, що передбачає його адаптацію до соціально-економічних умов регіону, в результаті якої забезпечується підготовка фахівців, що володіють специфічними для існуючих тут підприємств професійними знаннями й уміннями.

Найважливішим напрямом, що характеризує нові тенденції в розвитку професійної освіти, є диверсифікація. Вона передбачає здійснення структурно-змістовних змін, надання самостійності у виборі професійно-освітніх програм відповідно до запитів регіонального ринку праці, введення відповідних наскрізних навчальних планів, що охоплюють основні напрями та спеціальності підготовки кадрів, також дозволяє краще враховувати регіональні потреби, створювати умови для підготовки творчого багатофункціонального і високопрофесійного фахівця [5, 110]. Але ринок праці нестабільний, схильний до кон'юнктурних коливань, і університети не завжди вчасно і належно реагують на такі зміни. Існує й інший бік медалі: європейська спрямованість університетського розвитку. Вона певною мірою штовхає до підготовки фахівців, які ще не затребувані економікою регіону.

Основною місією класичного сучасного університету є науковий розвиток та виховання у молоді потреби в оновленні знань, в залученні їх до дослідницької діяльності. Тому для подальшого розвитку університету необхідно бути новатором у науці. Але мешканці нашого регіону у своїй більшості не вбачають в наших університетах саме наукові інноваційні центри (лише 23,1% мешканців Донбасу вважають, що розвиток науки є невід'ємною рисою українського суспільства) [14, 31]. Держава теж не опікується розвитком науки. Але саме наукова діяльність університетів, орієнтована на потреби Донбасу, покликана зменшити прірву між регіоном і університетом.

Висновки. Сучасний університет, для того щоб відповідати вимогам часу, повинен включитися і працювати на трьох рівнях: регіональному, національному та наднаціональному (міжнародному). Стратегія розвитку університету повинна поєднати навчальний процес з реальним виробництвом та бізнесом регіону, інтегрувати науково-дослідну роботу до ринку виробництва і послуг та формувати освітню діяльність, враховуючи попит ринку праці регіону. Університет повинен працювати як над забезпеченням функціональної наукової, загальнокультурної та практичної підготовки фахівців, які будуть працювати в усіх галузях економіки та культури, так і брати участь у вирішенні невідкладних економічних, науково-технічних та соціальних проблем регіону.

Література

1. Кононов И. Ф. Соціологія регіонів: предмет, методи и перспективи розвитку // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Харків, 2003. –

С. 126 – 130. 2. **Курило В. С.** Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у 20 ст. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с. 3. **Лоншакова Н.А.** Региональный ВУЗ и рынок труда: проблемы адаптации (на примере Читинской области) // СОЦИС. – 2009. – № 2 – С. 68 – 72. 4. **Осипов А. М., Иванов С. В.** Университет как региональная корпорация // СОЦИС. – 2004. – № 11. – С. 105 – 110. 5. **Майер В. В.** Региональные особенности вузовского образования // СОЦИС. – 2007. – № 6. – 109 – 113. 6. **Матеріал** из Википедии — свободной энциклопедии. – Режим доступа: <http://ru.wikipedia.org> 7. **Гладкий Ю. Н., Чистобаев А. И.** Регионоведение: Учебник. – М. : Гардарики, 2003. – 384 с. 8. **Політичний** енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с. 9. **Кононов І. Ф.** Етнос. Цінності. Комунікація. (Донбас в етнокультурних координатах України). – Луганськ : Знання, 2000. – 493 с. 10. **Подов В. И., Курило В. С.** История Донбасса: век 19. – Луганск: Альма-матер, 2001. – 178 с. 11. **Офіційний** сайт Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля <http://www.snu.edu.ua> 12. **Офіційний** сайт Донецького національного технічного університету <http://donntu.edu.ua> 12. **Офіційний** сайт Луганського національного університету імені Тараса Шевченка <http://www.luguniv.edu.ua> 13. **Хобта С. В.** Аксиологический аспект межрегиональных отношений востока и запада Украины // Отношения востока и запада Украины: прошлое, настоящее, будущее: Материалы Всеукраинской конференции Луганск, 25 – 26 мая 2006 / Науч. ред. Кононов И. – Луганськ : Знання, 2006. – С. 27 – 39.

Калініна К. М. Університет в старопромисловому регіоні

У статті розкриваються реалії формування старопромислового регіону та вищої освіти в ньому. Також простежується формування та трансформація вищих навчальних закладів Донбасу.

Ключові слова: регіон, регіоналізація освіти, трансформація, комерціалізація освіти.

Калинина Е. М. Университет в старопромышленном регионе

В статье раскрываются реалии формирования старопромышленного региона и высшего образования в нем. Также прослеживается формирование и трансформация вузов Донбасса.

Ключевые слова: регион, регионализация образования, трансформация, коммерциализация образования.

Kalinina K. M. University in the old-industrial region (by the example of Donbas)

The article reveals the realities of old industrial region, and higher education in it. Also here traced the formation and transformation of the higher education institutions of *Donbas*.

Key words: region, regionalization of education, transformation, commercialization of education.

УДК 378.09(477)-057.87-054.6

Мотунова І. Г.

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ПРОСТІР МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

У ХХІ столітті національна обмеженість освітнього процесу остаточно відходить в минуле. Сучасна система освіти повинна готувати фахівців, які відповідають вимогам ринку праці не тільки своєї країни, а й інших країн світу. Університет стає обличчям країни, а сфера освіти перетворюється на важливу платформу забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни. Освітні заклади активно включаються в процес інтернаціоналізації. Європейське співтовариство сприяє міжуніверситетській кооперації як засобу поліпшення якості та уніфікації освіти. Важливим елементом такої міжуніверситетської співпраці стають програми обміну студентами [1, с. 31]. Наявність іноземних студентів у вищому навчальному закладі будь-якої країни світу – це вагомий елемент інтеграційного європейського розвитку системи вищої освіти держави, який свідчить про високий рівень якості освітніх послуг і престиж вищої школи цієї країни на світовому ринку освітніх послуг. Зростання чисельності іноземних студентів у вишах стає однією з важливих ознак інтернаціоналізації освіти. З 2000 р. по 2006 р. кількість іноземних студентів у світі зросла на 54,4 % з 1,9 до 2,9 млн. осіб. Щорічний приріст в середньому становив 7,5 %. У 2009 р. частка іноземних студентів у загальній чисельності студентів світу становила близько 2 %. При цьому найбільшими країнами-реципієнтами виступали США (19,7 %), Великобританія (11,6 %), Німеччина (8,6 %), Франція (8,2 %), Австралія (7 %), Канада (4,4 %), Японія (4,2 %) [2].

Україна теж включена у процес світової академічної мобільності і наслідує загальні тенденції. Кількість іноземців, які приїждять навчатися у вітчизняних вищих навчальних закладах, щорічно збільшується. В 2008/09 році в Україні навчалося майже 44 тис. студентів з інших країн. Зараз в Україні навчаються близько 45 тисяч іноземних студентів [3]. Переважно це студенти з КНР (6258 осіб), Росії (3886 осіб), Туркменістану (3823 осіб), Індії (2852 осіб), Йорданії (2566 осіб), Сирії (2089 осіб), Ірану (2036 осіб), Марокко (1028 осіб). Підготовку іноземних студентів з 127 країн світу здійснюють у 204 вищих навчальних закладах

[4]. Більше ніж половина студентів (30369 осіб) навчається у п'яти містах України: Харкові, Києві, Одесі, Луганську, Донецьку [4]. За даними Міністерства освіти та науки, в столиці зараз навчається близько 8,5 тисяч іноземців, і майже стільки ж – у Харкові (8,3 тисяч). На третьому місці за кількістю студентів-іноземців Одеса – 3,9 тисяч [4]. Україна володіє майже 1% міжнародного ринку освітніх послуг.

У 2010 р. Міністерство освіти та науки України дозволило вищим навчальним закладам здійснювати навчання іноземців, окрім українською, також іноземними мовами. Міністр освіти та науки України Д. Табачник висловив сподівання, що це розпорядження залучить до вітчизняних вузів понад 50 тисяч іноземних студентів: “На сьогоднішній день ми прагнемо, щоб кількість іноземних студентів в Україні досягла 50 тисяч, і це реальне завдання. Ми ставимо амбітне завдання увійти в двадцятку найбільших визнаних держав, які є центрами надання освітніх послуг” [3].

Більшість ВНЗ України визначають підготовку іноземних студентів як важливий напрям діяльності, що сприяє міжнародній державній політиці, зміцнює економічну та геополітичну позицію країни. Іноземні студенти стають вагомим козирем стратегії національної вищої освіти. Це – престиж країни [5, с. 139]. Для України навчання іноземних громадян означає, насамперед, можливість для конкретного університету отримати додаткові кошти та надходження до бюджету. Студенти із зарубіжних країн приносять вищим навчальним закладам нашої країни приблизно 120 мільйонів доларів на рік, що дозволяє фінансувати на 11% всю систему вищої освіти, бо зазвичай сума оплати за навчання на 30% більша в іноземців, якщо порівняти з українськими студентами, які навчаються на контрактній основі [6]. Іноземці вступають до українських вищих навчальних закладів теж з фінансові причини, але іншого роду. Цінова політика українських ВНЗ є більш прийнятною, ніж в інших країнах. Окрім цього пропонується широкий спектр спеціальностей.

Інтернаціоналізація сучасної вищої освіти актуалізує проблему адаптації іноземних студентів до умов іншого культурного середовища. Це одна з основних проблем іноземних студентів. Проблема адаптації іноземних студентів достатньо ґрунтовно розроблена в літературі. Адаптація є предметом вивчення цілого ряду наук – від медико-біологічних до гуманітарних. Загальним є те, що адаптація – це процес, котрий активізується щоразу, коли в системі взаємовідносин суб'єкта з середовищем життєдіяльності виникають суттєві зміни. Оскільки і людина, і середовище змінюються постійно, адаптація виявляється фундаментальною основою існування людини [7, с.267]. Іноземний студент, прибувши на навчання до України, окрім проблем, пов'язаних з навчанням, стикається з безліччю проблем особистісного характеру. Іноземні студенти – це соціалізовані, зрілі особистості, сформовані під дією того середовища, в якому виховувалися. Вони, як правило, мають визначену життєву позицію, цільові установки, систему цінностей і

усталені ціннісні орієнтації. Крім того, кожен студент має свої специфічні особливості: етнічні, національно-психологічні, психофізіологічні, особистісні і т. д. [8, с. 17]. Перед приймаючою стороною постає завдання забезпечити оптимальні умови для проживання й навчання іноземних студентів. Але це лише один бік проблеми. Інша проблема пов'язана з тим, наскільки прибулі студенти готові до адаптації в нових для них умовах [9, с. 74]. На початковому етапі «входження» особистості в нове макро- і мікросередовище більшість іноземних студентів мають низький рівень поінформованості про політичну, економічну і соціальну системи країни, в яку приїхали, про культуру народу та про існуючу в країні систему вищої освіти. Нерідко представники різних країн і культур дуже мало знають одне про одного, керуються стереотипами, що не може не позначитися на тривалості й складності їх адаптації до іншого соціокультурного середовища [10, с. 132]. Але це стосується не тільки іноземних студентів, але й представників «приймаючої» сторони. Незважаючи на це, в літературі, присвяченій дослідженню іноземних студентів, вся увага зосереджена винятково на іноземцях. Дослідження, присвячені ставленню до них студентів «приймаючої» країни, представлені слабо, фрагментарно. Хоча очевидно, що іноземні студенти викликають різні почуття і реакції місцевого населення: від простої цікавості і бажання дізнатися щось більше про інші народи і країни – до несприйняття, зневаги, ксенофобії [11, с. 117]. Про це свідчать непоодинокі випадки сутичок між іноземцями та місцевим населенням. Наприклад, в Луганську за 2009 р. проти іноземних студентів було скоєно близько 20 правопорушень. Це в основному крадіжки і дрібне хуліганство [12]. В Донецьку приблизно така ж ситуація – 43 правопорушення [13]. Це при тому, що такі сутички неохоче реєструються правоохоронними органами. В міліції це пояснюють складністю у встановленні призвідців до цього, але, водночас, визнають, що такі «міжнародні розборки» – справа дуже делікатна, оскільки при необачних діях можна прославитися національно нетерпимими. До того ж на іноземців поширюються всі закони, чинні на території України. Якщо порушено кримінальну справу і винними визнані іноземні громадяни, то вони підлягають судовому розгляду і відбуттю покарання у виправних установах України [12].

Зрозуміло, що щорічне збільшення кількості іноземних студентів не може пройти непомітно для українських студентів. Для українських студентів, як і для іноземних, здебільшого вперше виникає проблема комунікації з носіями принципово інших культур. Ставлення до іноземних студентів з боку українських таке ж неоднозначне, як і населення в цілому. Наприклад, у м. Вінниці минулого року група націоналістично налаштованих студентів протестувала «проти засилля іноземних студентів» з використанням димових шашок [14]. Тому проблема взаємовідносин іноземних студентів з українськими студентами стає все більш актуальною. Її дослідження дозволяє

поглянути на університет як на поле діалогу культур, зафіксувати міжкультурні стереотипи та визначити особливості міжкультурної комунікації серед студентів.

Предметом нашого дослідження є ставлення українських студентів до іноземних студентів. Емпіричною основою для розгляду виступають дані авторського дослідження «Образ іноземного студента в уявленні українських студентів», яке проводилось протягом 2010 року, серед студентів м. Луганська. Метод збору інформації: анкетування. Вибірка серійна. В опитуванні брали участь студенти I – IV курсів двох вищих навчальних закладів – Луганського національного університету імені Тараса Шевченка і Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Загалом було опитано 964 чол. (ЛНУ імені Тараса Шевченка n= 783, СНУ ім. В. Даля n= 181). До іноземних студентів було віднесено всіх студентів, які не є громадянами України.

Регіональні ВНЗ було обрано не випадково. Річ у тому, що однією з тенденцій стала переорієнтація вибору іноземців на користь регіональних ВНЗ. За словами декана по роботі з іноземними студентами Національного авіаційного університету А. Крижанівського, м. Київ відлякує іноземців. Столиця виглядає небезпечною, лякає расовою неприязню [15]. На Західній Україні ставлення до іноземців вважається значно кращим [4]. Крім того, в м. Києві висока вартість навчання і проживання. Навчання у вишах на Сході України дешевше, тому основний потік іноземних студентів прямує саме сюди [15]. Додатковим фактором притягання є те, що на Сході викладання ведеться переважно російською мовою, що спрощує навчання студентам з країн пострадянського простору. За неофіційними даними в 2009/10 році, в Луганську навчалось приблизно 3500 тисяч іноземних студентів. Місто входить до п'ятірки міст з найбільшою кількістю іноземних студентів в Україні.

Зупинимось на даних, отриманих в Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка¹⁰. Метою дослідження було отримання «образу» іноземного студента в уявленні українських студентів. В різних науках поняття «образ» трактують по-різному [16; 17]. Ми як робоче поняття використовували визначення І. Чудовської. Образ – це аналог об'єкта, його ідеальний «відбиток», «копія». Суб'єктивний за формою, образ несе у собі об'єктивний зміст (інформацію), який тією чи іншою мірою відповідає оригіналу [18, с. 368]. Для нас образ іноземного студента розглядався як призма, через яку можна побачити, як складуються взаємовідносини між іноземними та українськими студентами.

Однією з гіпотез було те, що характеристики образу іноземного студента залежать від наявності взаємодії (контактів) українських студентів з іноземними. У більшості випадків наявність контактів

¹⁰ Кількість іноземних студентів в ВНЗ на 2009 р. – 565 чоловік.

призводить до формування позитивного образу, тоді як їх відсутність – до негативного.

При створенні інструментарія використовувались апробовані шкали та методики дослідження ставлення до представників інших культур та етнічних груп: шкала соціальної дистанції Богардуса [19], семантичний диференціал [20, с. 136]. Враховувались відомі соціальній науці емпіричні узагальнення, такі як специфіка відповідей про інших [21, с. 254] та парадокс Ла П'єра, який фіксує невідповідність поведінки і установки.

Для фіксації образу іноземного студента в уявленні українських студентів і виявлення когнітивних, емоційних та поведінкових установок стосовно іноземних студентів в анкеті пропонувалось ряд питань проєктивного характеру. На відкрите питання «Я часто бачу в університеті іноземних студентів, вони...» українські студенти відповіли неоднозначно: 15,1% вважає, що вони кумедні, групуються в свої закриті групи та закриті для контакту; 16,2% – що вони привітні, ввічливі, усміхнені, з ними приємно спілкуватись; 10,3% – що вони цікаві люди з точки зору іншої культури, в них можна навчатись та мати справи; 9,5% – що вони такі ж студенти як і всі, і не дуже відрізняються від українських студентів. Одночасно 8,7% опитаних вважає, що іноземці нахабні, викликають негативні емоції та роздратованість. 8,7% – висловили байдужість.

Аналіз відповідей на відкрите питання: «На одному із занять Вам пропонують скласти образ іноземного студента, які риси характеру (якості, характеристики, особливості) Ви б йому приписали?» показав, що у більш ніж 50% українців приписують іноземцям позитивні риси, серед яких переважають риси, пов'язані з особливостями спілкування, такі як ввічливість, комунікабельність, активність, дружелюбність, інтелектуальність. Наведемо приклади тверджень які найчастіше формують образ¹¹: «смешные, интересные немного выглядят глупо по отношению к нам»; «доброжелательные, позитивные, общительные»; «постоянно приветствуют и интересуются как дела, общаются в основном между собой, интересуются нашими обычаями и нашим языком»; «...недоверчивые. Боязнь, скромность, доброта, иное мировоззрение и культура поведения»; «добрые, стильные, в общем нормальные»; «много жестикулируют, улыбка, непонятливость»; «чистые, опрятные, хорошо одетые, ни с кем кроме своих не разговаривают».

Як бачимо, важливу роль у формуванні образу відіграє мова та особливості комунікації. Мова виступає основною складовою ідентифікації і є першочерговою ознакою «іншого» і робить «іншого» «чужим». Окрім мови, значна увага приділяється зовнішньому вигляду і питанням гігієни. Цікаво, що саме гігієна стає завадою для спілкування.

¹¹ Цитати подано мовою оригіналу.

Для українських студентів іноземці часто неохайні, брудні. Це відштовхує від спілкування і стає однією з причин небажання контактувати з іноземними студентами: *«чужой, невежественный, наглый, враждебный, неряшливый; «...скрытные. Жадные. Многие из них издают неприятный запах».*

Для багатьох іноземці нічим не відрізняються від українців: *«Такой же человек как и мы, смелый, потому что не побоялся приехать в чужую страну на пять лет», «Несущий свою культуру, но и считающийся с культурой других, спокойный не агрессивный, такой же человек как и я, со своим характером, привычками и образом жизни».*

Здебільшого, відзначаються позитивні риси, такі як дружелюбність, сором'язливість, але все ж для третини українських студентів іноземні студенти залишаються чужими. Це свідчить, що не всі українські студенти готові зближатися і тісно взаємодіяти з іноземними студентами.

В третині випадків характеристики образу іноземця пов'язані з конкретною етнічною групою. Найчастіше згадуються китайці. Наведемо приклади подібних тверджень:

«Цвет кожи черный, волос кучерявый, черный», «Узкие глаза, непонятный язык»; «Китайцы добрые интересные, веселые, арабы – злые, хамы, страшные»; «Американцы – грубые, китайцы – дружелюбные, с ними класно общаться»; «Китайцы – хитрые, но есть добрые, искренние, а на счет африканцев я скажу: мне их очень жалко, наши студенты как дети, постоянно смеются и тыкают пальцами»; «Нигеры, живущие в черных кварталах, в широких имотках, танцующие уличные танцы, поющие репчик, brutальные мужики с доброй душой».

Українські студенти є більш толерантними до представників Далекого Сходу, зокрема китайців, ніж представників Близького Сходу, вихідці з якого асоціюються з нахабними і нечесними людьми. Таке упереджене ставлення складно пояснити: чи це особистий досвід чи загальноприйнятий стереотип?

Типові риси образу іноземного студента фіксувалися за допомогою семантичного диференціалу Ч. Осгуда. Для оцінювання пропонувались такі антоніми: чистий – брудний, добрий – жорстокий, приємний – дратівливий, ввічливий – неввічливий, свій – чужий, сором'язливий – нахабний, дружелюбний – ворожий, акуратний – неохайний, привабливий – непривабливий, симпатичний – потворний. Аналіз показує, що вони також неоднозначні: «не завжди чистий» (56,8%), «не зовсім охайний» (62,1%); «дружній» (56,5%), «не завжди ввічливий» (42,6%), «достатньо сором'язливий» (60,2%); «інколи злий, інколи добрий» (63,4%), «не завжди приємний, дратівливий» (66,1%); «інколи привабливий, інколи ні» (65,6%), «не зовсім симпатичний» (72,2%). 36,6% респондентів вважають іноземних студентів «чужими», 54,0% – допускають, що не всі іноземні студенти є для них «чужими».

З'ясувалось, що образ іноземного студента не залежить від того, контактують українські студенти з іноземними студентами, чи ні. 67,6% опитаних студентів, які спілкуються (контактують) з іноземцями, та 21,2% студентів-українців, що не спілкуються (контактують) з іноземцями, приписують їм однакові риси характеру, особливості і якості: ввічливість, комунікабельність, активність, дружельюбність, інтелектуальність. Ще 15,7% опитаних студентів, які спілкуються з іноземцями, ставляться до них, як до веселих, кумедних, 16,8% – як до привітних, ввічливих, усміхнених людей. Серед українських студентів, які не спілкуються з іноземцями, такі ж риси їм приписують відповідно 15,7% і 14,5 %. Більшість опитаних студентів контактують з іноземними студентами, але, як правило, це зумовлено зовнішніми чинниками: навчанням в одній групі, мешканням в одному гуртожитку, заняттями в одній бібліотеці, в інтернет-клубі чи в одній секції з футболу, баскетболу, тенісу.

Таким чином, можна зробити висновок, що образ іноземного студента в уявленні українця формується не стільки з особистого досвіду, скільки на основі стереотипів.

Спостерігаються певні гендерні особливості в баченні образу іноземного студента. Жінки ставляться лояльніше до іноземців і хотіли б мати їх серед друзів частіше, ніж чоловіки. Наприклад, вважають іноземних студентів нахабами 11,4% чоловіків і 7,1% жінок, вважають, що представники Центральної Азії мають жити за межами України 41,1% чоловіків та 28,3% жінок. Щодо мешканців Близького, Середнього, Далекого Сходу та Африки, то ставлення чоловіків і жінок схожі. 48,6% жінок не проти дружити з іноземцями (чоловіків 37,8%), але на побачення з іноземцем не погодилось би 26,3% опитаних жінок. Чоловіки ж частіше допускають таку можливість (33,4%). Проте в бійці українського й іноземного студента 11,1% чоловіків, незважаючи на правоту сторін, стали б на бік українця, тоді як серед жінок цей відсоток становить лише 1,1%.

Таким чином, образ іноземного студента серед українських студентів є суперечливим. Він формується полярними оцінками, не є зваженим й характеризується ситуативністю. Фактор спілкування суттєво не впливає на характер образу іноземного студента серед українських студентів. Ті, хто контактували й ті, хто не контактували з іноземцями бачать їх майже однаково. Досвід спілкування з іноземними студентами не обов'язково приводить до покращення ставлення до них. Зафіксовано зв'язок контактування з рівнем національної дистанції. Факт контакту зменшує рівень національної дистанції.

Українські студенти в іноземцях вбачають цікавих партнерів для спілкування, культурного обміну, реалізації ділових проєктів, вони готові до спільної діяльності лише в формальних ситуаціях, але ближче взаємодіяти не готові. Приватну сферу та побут українські студенти не готові розділяти з іноземними, вони тримають їх на дружній дистанції,

розглядаючи як цікавого «іншого». Як правило, взаємодія з іноземними студентами для українських студентів – вимушене партнерство, демонстрація толерантності. Це дозволяє говорити про те, що сучасний університет стає простором діалогу культур, полем перших спроб взаємодії з представниками чужих культур. Незважаючи на те, що українські студенти в сприйнятті іноземців часто керуються стереотипами, студентське середовище сприяє міжкультурній комунікації, хоча існує ще багато проблем на шляху до «здорового» міжкультурного діалогу.

Література

- 1. Мороз І.** Болонський процес це конкретні рішення та дії / І. Мороз // Вища освіта України – 2005. – № 1 – С. 29 – 35.
- 2. Курій Л.** Інтернаціоналізація вищої освіти як засіб формування людського потенціалу в контексті міжнародних міграційних процесів / Лілія Курій доступно на - <http://www.usw.com.ua/pofiles/blogs/internaciaonalizaciya-vischuyi>.
- 3. Дмитро Табачник** планує збільшити до 50 тисяч кількість іноземних студентів в Україні доступно на – <http://immigration-stop.org.ua/?p=433>.
- 4. Плинокос Д.Д.** Тенденції розвитку діяльності з надання освітніх послуг іноземним громадянам у ВНЗ України / Д.Д. Плинокос доступно на – http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npkntu_e/2010_17/stat_17/57.pdf.
- 5. Орлова-Курилова О. В.** Питання еквівалентності освітніх програм / О. В. Орлова-Курилова, Т. В. Радіонова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2010. - № 16 – С. 138 – 145.
- 6. Іноземні студенти** привозять до України 120 млн. доларів на рік за свою освіту. Доступно на http://www.novi.org.ua/news/foreign_students_bring_120 mln_to_ukraine_for_their_tuitions/.
- 7. Витковская М.** Адаптация иностранных студентов к условиям жизни и учебы в России (на примере РУДН) / М. Витковская, И. Троцук // Вестник РУДН – 2005. – № 6 – 7 – С. 267 – 283.
- 8. Иванова М. А.** Социально-психологическая адаптация иностранных студентов к высшей школе России / М. А. Иванова. - доступно на <http://www.lib.ua-gu.net/diss/cont/121912.html>.
- 9. Дорожкин Ю. Н.** Проблемы социальной адаптации иностранных студентов / Ю. Н. Дорожкин, Л. Т. Мазитова // Социс – 2003. – № 3 – С. 73 – 77.
- 10. Майерс Д.** Социальная психология. – СПб. : Питер, 2002. – 752 с.
- 11. Петров В. Н.** Особенности адаптации иностранных студентов / В. Н. Петров, В. Н. Ракачев, Л. В. Ракачева, А. В. Ващенко // Социс – 2009. – № 2 – С. 117 – 120.
- 12. След ксенофобии или «бытовуха»?** В Луганске жестко подрались «местные» и иностранцы. – доступно на <http://www.ostro.org/articles/article-93507/>.
- 13. Луганская «Свобода»** собирает подписи для проведения референдума по вопросам, которые оградят город от нелегальных мигрантов доступно на - <http://immigration-stop.org.ua/ru/?p=463>.
- 14. Иностранные студенты** вузов Винницы

объединяются Винницкие новости доступно на http://www.newport.com.ua/vinnitsa_news/иностранные-студенты-вузов-винницы-объединяются-679515/. **15. Кожен** третій іноземний студент в Україні – потенційний нелегальний мігрант в ЄС <http://life.pravda.com.ua/technology/2010/02/23/40903/>. **16. Образ** – определения **В** Інтернете: <http://www.google.com.ua/search?hl=ru&client=firefox&hs=hTU&rls=ru.yandex:ru:official&defl=ru&q=define:%D0%9E%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7+&sa=X&ei=uqO-TKDxOpHDswb8-OmpDQ&ved=0CBYQkAE>. **17. Что такое** Образ? Значение и толкование слова obraz, определение термина <http://www.onlinedics.ru/slovar/fil/o/obraz.html>. **18. Якісні** дослідження в соціологічних практиках: Навчальний посібник / За ред. Н. Костенко, Я. Скокової. - К. : Інститут соціології НАНУ, 2009. – 400 с. **19. Панина Н.В.** Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в Украине / Н.В. Панина // Социология: теория, методы, маркетинг – 2005. – № 4 – С. 26 – 45. **20. Как** провести социологическое исследование: в помощь идеал.активу / Горшков М. К., Шерега Ф.Э., Маслов О. М. и др.; Под ред. М. К Горшкова, Ф.Э. Шереги – 2-е изд., доп. – 1990. – 287 с. **21. Садмен С.** Как люди отвечают на вопросы: применение когнитивного анализа в массовых обследованиях / С. Садмен, Н. Брэдберн, Н. Шварц / Пер. с англ. Д. М. Рогозина, М. В. Рассохиной; Под ред. Г. С. Батыгина. – М. : Институт Фонда Общественное мнение, 2003. – 304 с.

Мотунова І. Г. Університет як простір міжкультурного діалогу

У статті розглядаються особливості ставлення українських студентів до іноземних, розкриваються характеристики образу іноземного студента в уявленні українських студентів. Показано, що сучасний університет стає простором взаємодії представників різних культур.

Ключові слова: образ, образ іноземного студента, іноземний студент, адаптація, міжкультурний діалог, університет.

Мотунова І. Г. Университет как пространство межкультурного диалога

В статье рассматриваются особенности отношения украинских студентов к иностранным, раскрываются характеристики образа иностранного студента в представлениях украинских студентов. Показано, что современный университет становится пространством взаимодействия представителей разных культур

Ключевые слова: образ, образ иностранного студента, иностранный студент, адаптация, межкультурный диалог, университет.

Motunova I. University as an area of intercultural dialogue

The article deals with peculiarities of attitude of Ukrainian students towards international students, there revealed characteristics of the image of a foreign student in the imagination of Ukrainian students. It is shown that contemporary university is an area of intercultural dialogue.

Keywords: image, image of foreign students, foreign students, adaptation, cultural dialogue, university.

СОЦІОЛОГІЯ СУСПІЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

УДК 316.334.3: 323.28

Рознатовський І. В.

ОСОБИСТІТЬ ТЕРОРИСТА: МОТИВИ ДО ДІЇ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Гострота проблеми активізації діяльності терористів у глобальному масштабі в даний період часу виводить на лідируючі позиції питання в сфері соціальної безпеки, які пов'язано з протидією терору. Терористичні організації все більше набувають форму мережевих структур. У зв'язку з цим для них характерний такий парадокс: існує велика інфраструктура, що підтримує функціонування терористичних організацій, і порівняно невелика кількість саме виконавців терористичних актів. Вивчення особистості виконавця є однією з ключових проблем соціології в даній сфері.

У запропонованій статті ми проаналізуємо деякі з психологічних аспектів мотивації до дії терориста, проведемо соціологічну інтерпретацію цих аспектів, що, на наш погляд, допоможе визначити ряд особистісних типів у середовищі терористів. Запропонована типологія, на наш погляд, зможе сприяти виробленню єдиних підходів у сфері антитерористичної діяльності. В. Л. Васильєв у статті «Психологія тероризму» зауважив: „Головна риса нового терору – пріоритет волі до насильства. Обґрунтування, яким би правдоподібним воно не було, виявляється вторинним”[1]. Треба зауважити, що ряд дослідників тероризму помітили, що терор кінця ХХ – початку ХХІ століть докорінно відрізняється від так званого «класичного» терору, коли терористична організація завдяки своїм атакам намагається дестабілізувати обстановку в країні, натиснути на владу у своїх інтересах. Прикладом класичного терору можуть слугувати «народовольці» в Росії. Отже, саме ця психологічна риса, першість потягу до насильства, на нашу думку, і ставить будь-якого терориста в ряди злочинців, які скоюють особливо тяжкий злочин.

Леонід Ашкіназі у статті «Психологія терору» виділяє мотиви скоєння терористичного акту, а саме:

- **Жага наживи, або меркантильні інтереси.** Особливо останнім часом даний фактор, що штовхає індивідів на злочинну стежу, чітко простежується, коли ми чуємо про знищення чергових найманців в бандформуваннях на Кавказі. У своїй книзі «Моя війна. Чеченський щоденник окопного генерала» Геннадій Трошев пише: „Станом на 1 березня 1995 загальна чисельність особового складу незаконних

збройних формувань, без урахування потенційних резервів у гірських районах, сягала більше дев'яти тисяч осіб, з яких понад три з половиною тисячі – найманці і добровольці з близького і далекого зарубіжжя” [2]. Тут слід згадати і про Карлоса Шакала (Ілліч Рамірес Санчес), одну з яскравих особистостей світу тероризму. Будучи запеклим прихильником комуністичних ідей та всесвітньої пролетарської революції, він, тим не менше, не втрачав можливості заробити. За організацію і успішне проведення терористичного акту в ізраїльському аеропорту Лод в 1972 році Ілліч Рамірес Санчес отримав 1 мільйон фунтів стерлінгів, а за заручників, захоплених на конференції ОПЕК у Відні в 1975 році, він отримав 50 мільйонів доларів [3].

- **Дотримання будь-якої ідеології.** Даний мотив особливо небезпечний тому, що конфлікти, які ґрунтуються на ідеології чи релігійних переконаннях, найбільш жорстокі і мало піддаються регулюванню. Леонід Ашкіназі зауважив: „Терор стає для людини не просто засобом реалізації ідеї, а «завданням», «дорученням», «місією» з боку даної спільноти” [4]. За підсумками нещодавно проведеного у ФРН соціологічного дослідження, як повідомляє газета «Welt», було встановлено залежність між радикальним ісламом і схильністю до насильства. Тут наводяться дані опитування: „...2007 und 2008 befragten die Wissenschaftler um Pfeiffer rund 45.000 Schüler...Die höchste Gewalttäter-Quote gibt es demnach unter „sehr religiösen“ muslimischen Jugendlichen mit 23,5 Prozent, die niedrigste dagegen bei den „etwas religiösen“ mit 19,6 Prozent.” [5]. „... У період з 2007 по 2008 рік були опитані 45 000 учнів ... Велика частина правопорушень із застосуванням насильства (23,5 відсотка) припадає на «дуже релігійних» молодих людей мусульманського віросповідання, меншість (19,6 відсотка) – на тих, хто «трохи релігійний». На думку дослідників негативно впливають на молодь імами.

- **Бажання переробити, «вдосконалити» світ навколо.** Як приклад можна привести організацію «Чорні пантери» у США під керівництвом Хьюї Персі Ньютона, який порівнював становище афроамериканців у США зі становищем пролетаріату, „якому немає чого втрачати, крім своїх кайданів”. Хьюї Персі Ньютон сподівався на те, що ланцюг антиімперіалістичних революцій у країнах «третього світу» призведе до глобальних змін в тому числі і в США.

- **Бажання мати владу над людьми.**

- **Терор, як нова й цікава сфера діяльності.** Подібний вид терору, як правило, поширений серед забезпеченої молоді з дуже благополучних сімей. Тут їх приваблює саме процес планування та виконання терактів, який пов'язаний з ризиком.

- **«Товариські» причини,** що базуються на емоційній прихильності, пов'язаної з помстою за шкоду, заподіяну товаришам по боротьбі, одновітцям, одноплемінникам або родичам, та навіть участь в

терорі «за традицією», коли ним займався хтось із друзів, родичів, одноплемінників або одновірців.

- **Самореалізація.** Подібна схема самореалізації, як правило, свідчить про психологічну деструкцію особистості, тому що індивід не бачить інших способів впливу на світ окрім насильства.

Слід зауважити, що часто терористами керує не один, а кілька мотивів одночасно. Наприклад, терор як нова і цікава сфера діяльності з «удосконалення» світу навколо може приносити реальні фінансові дивіденди.

Розповідаючи про чеченську кампанію у своїй книзі «Моя війна. Чеченський дневник окопного генерала» Геннадій Трошев пише про найманців з числа українських націоналістів, які, незважаючи на фінансову складову в своїй діяльності, билися самовіддано. Ще одним прикладом може слугувати Емір ібн аль-Хаттаб: „... Більше десяти років, сильно кульгаючи при ходьбі, Хаттаб подорожував по світу з автоматом наперевіс. Йому було однаково, з ким воювати. Головне – під чорними прапорами джихаду. В Афганістані йорданець бився проти радянських військ, в Іраку – проти натівців. ... Хаттаб був дуже релігійний. Щоправда, це не завадило йому займатися забороненою ісламом торгівлею наркотиками ...” [6, с. 257, 258]. Враховуючи ці особливості в сфері мотивації, як нам здається, протидіючи терористам, слід відштовхуватися від провідного мотиву, і, спираючись на це, вибудовувати подальші дії. Перейдемо до опису особистості терориста. Особистість злочинця вивчається не тільки психологами і соціологами, а й юристами. Злочинець за визначенням – це людина, яка вчинила суспільно небезпечну дію, заборонену законом під загрозою притягнення до кримінальної відповідальності. Особистість такої людини є відображенням її соціальної сутності, складного комплексу властивостей, зв'язків і відносин, його духовного світу, пов'язаними воедино з його психологічними особливостями та соціальними умовами, які могли підштовхнути індивіда до здійснення злочину.

Ю. Г. Каспирович у статті «Психологічні особливості осіб, які скоюють терористичні акти», пише про такі психологічні моделі особистості терориста:

1. Психопат-фанатик. Тут індивід керується своїми особистими переконаннями в галузі релігії, політики і т.д., його сфера свідомості вкрай звужена, і він здатний на будь-які вчинки, будучи переконаним, що його дії корисні для суспільства.

2. Фрустрована людина. Дана модель особистості терориста базується на біхевіористській теорії фрустрації – агресивності. Тут приводом для терориста почати діяти може служити почуття розчарованості, пов'язане з неможливістю досягти поставлені життєві цілі.

3. Людина з ущербної сім'ї. Тут причиною агресії може стати неблагополучна сім'я, в якій батьки жорстоко поведуться з дітьми, відсутні гармонійні відносини між батьками і дітьми тощо [7].

На наш погляд, даний перелік не є вичерпним, тому що не можна стверджувати, що терористи це апіорі психічно ущербні або невірніважені особистості. У терористичному середовищі чимало цілком адекватних, розсудливих, але переконаних у своїй правоті індивідів. Наведені психологічні моделі радше властиві терористам-одинакам, які через девіантну поведінку самореалізують себе. Хоча, на основі аналізу літератури, яка стосується діяльності терористів, можна зробити висновки, що переважна більшість терористів - це акцентуовані особистості. Ця акцентуація варіюється від акцентуації характеру до важкої психопатії. Як правило, таким людям властиве негативне сприйняття навколишнього світу, імпульсивність вчинків, гіперактивність, часто безвідповідальність, тому вони нерідко кидають навчання, роботу, соціалізація таких суб'єктів значно ускладнена. «Типовий сучасний терорист вважає, що суспільство «нав'язує» йому нормативні цілі та нормативні засоби їх досягнення, але не забезпечує доступу ні до цілей, ні до засобів, і тому воно винне» [3]. Найчастіше дана позиція є виправданням насильства, вживаного терористом стосовно навколишнього світу, насильство, на думку терориста, є легітимізованим через позицію «всі навколо винні в тому, що я опинився в такому становищі». Сліпа впевненість у своїй правоті, посилена образою на «несправедливий» світ навколо, як правило, зводить нанівець будь-які спроби переговорів з терористами з боку влади. Тут слід зробити зауваження, що якщо йдеться про терористів, які переслідують меркантильні інтереси, то можливість з ними якимось чином домовитися існує, що може, перш за все, зберегти більше людських життів. Яскравим прикладом такої ситуації може слугувати захоплення в заручники автобуса з 30 школярами і вчителькою в м. Орджонікідзе 1 грудня 1989 року, коли всіх дітей, яких було взято у заручники, звільнили після того, як терористам на їх вимогу передали амуніцію і 2 мільйони доларів США.

Значно складніше з тими індивідами, які вдаються до насильства шляхом тероризму з метою перебудови світу, так званими «ідейними» терористами. Сюди можна зарахувати й «народовольців» в Росії і борців з неадекватним Заходом в наші дні, хоча у перших метою була побудова світу рівних між собою людей, а у других – боротьба проти наступу західного способу життя і західних цінностей. Об'єднує їх фанатизм і переконаність у своїй правоті. Леонід Ашкіназі пише: «Надамо слово Б. Савінкову ... Член бойової організації повинен бути людиною, що володіє безмежною відданістю справі організації, яка доходить до готовності пожертвувати своїм життям в кожному дану хвилину. Він повинен бути людиною витриманою, дисциплінованою та конспіративною. Він повинен дати зобов'язання безумовно користися

постановам загальних зборів розпорядної комісії ...”. Відразу ж наводяться вимоги, що висувуються до членів ХАМАС (Harakat al-Muqawama al-Islamiya) Ісламський рух опору; Палестина) “Воїн Аллаха і борець з невірними зобов'язаний безмежно вірити в нашу майбутню справу, боротьбу за істинну віру і визволення нашої землі; він готовий стати шахідом і в будь-яку хвилину віддати своє життя заради перемоги. Слухняність у ставленні до старших – святий обов'язок воїна Аллаха. Таємниця організації, підпорядкування її рішенням, дисципліна - святі обов'язки воїна Аллаха ...“ [4].

В обох, наведених вище цитатах, простежується наявність низки основних вимог до члена організації, а саме: відданість справі, товаришам, готовність до самопожертви, і, що дуже важливо – деперсоніфікація, тобто відсутність у члена організації своєї особистої думки, і повне підпорядкування керівництву. Не дивно, що члени бойового крила народовольців виконували бойові завдання з високою піднятою головою, при цьому, ігноруючи страх розлучитися із власним життям. Ось, що пише Віра Фігнер – російська революціонерка, народниця, член Виконавчого комітету "Народної волі": «Якщо береш чуже життя – віддавай і своє легко і вільно ...Ми про цінність життя не думали, ніколи не говорили про неї, а йшли віддавати його, або завжди були готові віддати» [8, с. 13].

Незважаючи на видиму подібність в висунутих вимогах до членів терористичних організацій минулого і сьогодення, між ними існує фундаментальна відмінність, а саме – терор сьогодні – це, перш за все, жага наживи. Не секрет, що ХАМАС в даний час переслідує економічні інтереси, а ідеологія - радше архаїзм, «красива вивіска», ніж реальність. Телевізійні репортажі із заблокованого сектора Гази є тому підтвердженням. Наприклад, в кав'ярнях і ресторанах даного регіону в меню можна зустріти широкий набір страв, а на вулицях побачити недешеві авто. Все це, починаючи з продуктів харчування і товарів першої необхідності, закінчуючи дорогими автомобілями, переправляється підземними тунелями, які будуються та контролюються ХАМАС.

Коли йдеться про Афганістан, то тут рух Талібан контролює виробництво та розповсюдження наркотичних засобів. Загальновідомим є той факт, що після виводу обмеженого військового контингенту СРСР з Афганістану в 1989 р., виробництво опіумного маку різко зросло, а після початку «антитерористичної» операції США в цій країні частка афганського опію на світовому наркоринку не тільки не зменшилася, але й зросла, за різними оцінками, від 75% до 80%. Окремої уваги заслуговує й до недавнього часу «терорист № 1» Усама Бін Ладен. Про його життя і діяльність ходить безліч правдивої й вигаданої інформації, проте відомо, що спочатку співпрацював з США, борючись з військами СРСР в Афганістані. Потім США його звинуватили в підготовці і проведенні терористичних актів у Нью-Йорку і Вашингтоні 11 вересня 2001, що не

завадило членам його сім'ї безперешкодно покинути США. В даний час його місцезнаходження невідоме (десь в районі афгано-пакистанського кордону), але відомо, що його діяльність фінансується саудівськими покровителями та іншими спонсорами. Говорячи про причини початку війни в Чеченській республіці РФ, можна вказати на грубі прорахунки у внутрішній політиці Росії на початку 90-их років, але ряд фактів свідчить і про те, що не менш важливими причинами були економічні та геополітичні інтереси певних кіл як в Росії, так і за її межами. Підтвердженням цього може бути саме проведення першої Чеченської кампанії 1994 – 1996 рр. У ЗМІ раз по раз спливає інформація про зв'язки чеченських терористів з чеченськими і нечеченськими бізнес-групами в Росії, та з представниками системи державного управління в Москві. Діяльність міжнародних терористичних організацій (МТВ) зараз все більше й більше набуває рис діяльності транснаціональних корпорацій (ТНК). Як було відмічено в книзі «Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ» за 2005 р. [9], міжнародні терористичні організації (МТО) реорганізуються в мережеві структури з ідеологічним центром і масою осередків, розташованих по всьому світу, що робить їх практично невразливими. Крім цього, фінансування даних МТО добре налагоджено завдяки міжнародним фінансовим потокам, які деколи неможливо відстежити. Отже, побудова мережевих наднаціональних структур з ефективним управлінням і постійним фінансуванням, є наслідком глобалізаційних процесів, а точніше їх зворотним боком, боротися з чим вкрай важко. Так званий бізнес-тероризм, який виник останнім часом, набув значного поширення, що, відповідно, вимагає вироблення нових підходів в антитерористичній діяльності.

Спираючись на згадану на початку тексту типологію мотивів, що призводять до терористичної діяльності за Л. Ашкіназі, ми пропонуємо особистісну типологію терористів:

1. Меркантильний.
2. Меркантильно-ідейний.
3. Ідейний.

На наш погляд, такі типи терористів найбільшою мірою представлені у терористичному середовищі на даний час.

Враховуючи факт, що терористичні організації набувають рис транснаціональних корпорацій, з суттєвими застереженнями ми можемо зробити умовний розподіл типів мотивації терористів в їхньому ієрархізованому середовищі: меркантильні – верхівка терористичних мережевих структур, яка мислить локально, але діє глобально; меркантильно-ідейні – керівництво на місцях; ідейні – виконавці, які безпосередньо скоюють терористичний акт.

Література

- 1. Васильев. Л. В.** Психология терроризма // <http://psyfactor.org/lib/terror16.htm>
- 2. Трошев Г.** Моя война. Чеченский дневник окопного генерала. // <http://militera.lib.ru/memo/russian/troshev/index.html>
- 3. <http://mirsensa.org.ua/content/view/49/29/>.** **4. Ашкинази Л.** Психология террориста// http://www.jig.ru/meadle_east/232.html
- 5. Mehr-Religiositaet-mehr-Gewaltbereitschaft.** <http://www.welt.de/politik/deutschland/article7929697/Mehr-Religiositaet-mehr-Gewaltbereitschaft.html>
- 6. Трошев Г.** Чеченский излом: Дневники и воспоминания. – М. : Время, 2008. – 416с.
- 7. Каспирович Ю. Г.** Психологические особенности лиц, совершающих террористические акты. http://talks.guns.ru/forum_light_message/126/351426-m8243693.html
- 8. Будницкий О. В.** Терроризм глазами историка. Идеология терроризма // Вопросы философии. – 2004. – № 5. – С 3 – 19.
- 9. Мировая политика:** теория, методология, прикладной анализ // http://www.obraforum.ru/Mirovaja_politika/chapter10.htm.

Рознатовський І. В. Особистість терориста: мотиви до дії, психологічні та соціальні особливості

У запропонованій статті надається типологія особистості терориста, заснована на мотивах, що спонукають індивідів до терористичної діяльності, з урахуванням психологічних особливостей.

Ключові слова: особистість терориста, психологія терориста, терористичні мережі, мотивація терориста.

Рознатовский И. В. Личность террориста: мотивы к действию, психологические и социальные особенности

В предложенной статье приводится типология личности террориста, основанная на мотивах, которые побуждают индивидов к террористической деятельности, с учетом психологических особенностей личности террориста.

Ключевые слова: личность террориста, психология террориста, террористические сети, мотивация террориста.

Roznatovsky I. V. Terrorists' personality – motivation, psychological and social peculiarities

In the given article there presented a typology of terrorist's personality, based upon the motives, those impelling individuals towards terrorist attack, taking into account psychological peculiarities of terrorist personality.

Keywords: terrorist's personality, psychology of terrorist, terrorist network, motivation of terrorist.

ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ ЗА РУБЕЖЕМ

УДК 316(556)

Зірак Абдулла Карім

СОЦІОЛОГІЯ В КУРДИСТАНІ

Соціологія арабського світу тривалий час залишається поза полем зору української соціології. Як результат маємо виключення повної інформації, що надходить з арабських країн в Україну. В арабському світі також практично відсутня інформація про досягнення української соціології, що негативно впливає на підготовку там студентів-соціологів. В умовах глобалізації, яка, безумовно, впливає на розвиток науки, такий стан справ є незадовільним.

У статті здійснено спробу аналізу реального стану соціології в іракському Курдистані, а також встановлено причинно-наслідкові зв'язки формування такого стану курдської соціології.

Перш ніж говорити про соціологію в Курдистані, необхідно відповісти на питання, хто такі курди, звідки походять, яка територія їх розселення. Слід також звернутися до історії Курдистану, що є частиною історії сучасного Іраку. Таким чином, дане дослідження передбачає використання історичного методу дослідження в поєднанні з аналітичним і описовим методами.

Курди мають давню історію. Ми не будемо відтворювати її в подробицях, адже це не є предметом нашого дослідження, однак, ми вважаємо, що історична довідка становить певний інтерес для українських соціологів. Курдистан, (по-арабськи *ناتسدرک*, по-курдськи *اتسدرۆکن* – буквально – «країна курдів») утворює територію на південному заході азіатського материка, на якій курди становлять абсолютну чи відносну більшість. Ця назва має не державно-політичний, а етногеографічний зміст. Територія Курдистану зараз поділена між чотирма державами: Туреччиною, Іраном, Іраком і Сирією і тому важко точно визначити географічні його межі. Курдистан – історична батьківщина курдського народу, де проживає його переважна більшість.

Існує багато версій про походження курдів. Наприклад, походження етноніма «курд» до сих пір лишається нез'ясованим, хоча найбільш обґрунтованою видається версія, що виводить його від відомих за античними джерелами киртіїв (або куртіїв, давньогрецьк. *Κύρτιοί*, лат. *Surtii*) – одного з племен в давній Персії [13].

Згідно з іншою версією, походження курдів пов'язано з Мідією, а самоназва курдів – від мідійського слова «турд» (або «курд»), що означає «сильний» [2]. Більшість курдів також вважають себе нащадками

мідійців. Курдистан – слово арійського походження, що має дві складові: «герой, сміливий» і «земля, житло», що разом означають «земля курдів» або «земля героїв». На території Курдистану здавна мешкали араби, перси, асирійці, еламіти і вірмени. В різні періоди вони мігрували, розселяючись в різних державах [3].

Деякі дослідники вважають, що курди – один з найстаріших народів на землі, що сформувався в горах Загрос. На думку деяких курдських інтелектуалів політична історія народу починається з 4 ст. до н. е. Курдський письменник Шафран Бідлісі визначає споконвічні землі курдів від узбережжя Перської і Ормузької заток до берегів Середземного моря [4]. Інший представник курдської літератури Фарс писав, що в минулому у курдів були різні політичні утворення: королівство Лулу (4 ст. до н. е.) та королівство Мідія (700 рік до н. е.) було найбільш відомою курдською державою давнини, котра не встояла через 150 років перед натиском Ахеменідської Персії. Правителі Персії використовували курдів для боротьби з власними ворогами (римлянами та ін.) [5]. В Середньовічну епоху Курдистан входив до складу Арабського халіфату і курди відіграли важливу роль у політичному духовно-культурному житті мусульманської імперії. Яскравим зразком такої активності є діяльність правителя Єгипту в XII ст. Салах ад-діна. Після Чалдеранської битви в 1514 році Курдистан було поділено між Османською і Перською імперіями. Сьогодні курди – один з найбільших роз'єднаних народів і найчисельніший народ світу, що не має власної держави.

Загалом вчені-лінгвісти згодні, що курдська мова належить до індоєвропейської родини. В Курдистані існує багато діалектів, таких як курманджі, зазакі, сорані, келхурі, горані, автомані та лурі. Курдистан багатоконфесійний. Хоча більшість – мусульмани-суніти, є також мусульмани-шіїти, християни та прихильники алевїзму, езидізму, какаїзму та інших вірувань.

У XIX ст. боротьба курдів проти імперій, що розділяли їх, набула національного забарвлення. Після Першої світової війни Османська імперія припинила своє існування, а на її території виникли нові держави. Згідно з Севрським договором, підписаним 10 серпня 1920 року, повинна була утворитися держава Курдистан. Але цей пункт договору не був реалізований. 24 липня 1923 року в Лозанні було підписано новий договір, згідно з яким від Курдистану відійшла частина, що раніше входила до Османської імперії. Тобто в XX ст. за Севрським договором частина Курдистану мала отримати самоврядування і стати незалежною, але Туреччина розірвала цей договір і замість нього уклала Лозаннський договір [6].

Курдистан був розділений на чотири частини: у північному Іраку, на південному сході Туреччини, на заході Ірану і в східній Сирії. Крім того, частина курдів мешкає у Вірменії та інших країнах Кавказу. Російський вчений В. Ф. Мінорський стверджував, що курди мешкають

на території Персії, на Кавказі, в Туреччині, в Ірані та Іраку, метою яких є розподіл курдських земель, і зауважував, що не згадав лише Сирію [7].

На сьогодні чисельність курдів становить близько 30 мільйонів. Більшість курдів розселені в регіоні Курдистану і майже 2,5 мільйони розкидано по країнах Європи та Америки, де вони створили потужні й організовані общини. Більша частина курдів мешкає в Туреччині і їхня кількість може сягати 16 – 17 мільйонів осіб, в Ірані нараховується близько 5,5 мільйона курдів, в Іраку – 5,6 мільйона, в північній Сирії – 1,82 мільйона. Крім того, в країнах колишнього СРСР нараховується близько мільйона курдів – переважно в Азербайджані, Вірменії, Грузії, Туркменістані і Казахстані. В Росії за переписом 2002 року мешкає 19,6 тис. курдів, котрі є мусульманами. Єзидів, що рахувалися окремо, – 31,3 тис. [8].

У статті йтиметься про іракський Курдистан, що на даний момент практично здобув незалежність. Вона є результатом тривалої боротьби. Спочатку повстання очолив Шейх Махмуд (1919 – 1923), потім Шейх Ахмед Барзані та Мустафа Барзані (1933). Ці та інші повстання закінчилися поразкою.

У період правління Саддама Хусейна в Курдистані тривала боротьба, початок якої припадає на 40-ві роки ХХ ст., аж до другої війни в Перській затоці, результатом якої стало звільнення більшої частини іракського Курдистану в 1991 році. В районах, що нині називаються „північний Ірак” (тобто в Південному Курдистані), курди обрали парламент і створили власний уряд.

Виходячи з цієї короткої довідки, в історії соціології Курдистану можна виділити три періоди: до 1991 року, з 1991 до 2000 року та з 2000 року до сьогоднішнього дня.

Щодо першого періоду слід сказати, що соціологія в Іраку з’явилася на початку 50-х років зі створенням кафедри соціології на факультеті літератури університету в Багдаді. Це було, звісно, значно пізніше, якщо порівняти з такими країнами, як Лівія, Єгипет, Туреччина та Іран, але старт був достатньо потужним. На кафедрі працювали висококваліфіковані спеціалісти, такі як Д. Алі Аль-Варді, Д. агір Джаліль, Хатем Дь-Каабі, Салім Шакір Мустафа та Абдель Джаббар Арамі. Вони підготували перших соціологів, відправляючи їх на Захід для завершення досліджень. Після повернення ці соціологи брали активну участь в підготовці нового покоління іракських вчених [9].

На початку 1950-х рр. д-р Алі Аль-Варді*, після повернення з Техаського університету, активно працював над інституціоналізацією соціології в Іраку. Алі Аль-Варді намагався пояснити явища іракського суспільства в світлі трьох гіпотез, що спиралися на концепції Роберта Маківера, Ібн Хальдуна та Вільяма Огберна, під впливом якого він перебував [10]. Алі Аль-Варді вважав, що соціологія повинна підходити до вивчення «соціальних культур», аналізуючи аспекти духовного та

матеріального життя. Цей підхід побудовано на працях засновника школи символічного інтеракціонізму Дж. Г. Міда [11].

У цей період соціологія розвивалася достатньо інтенсивно, вийшла низка публікацій. Цьому сприяла і певна свобода в науковій сфері. Але з приходом до влади партії Баас** почалися серйозні проблеми з розвитком соціології, оскільки влада не була зацікавлена в її подальшому розвитку. Режим Баас був диктаторським і чинив насильство над цивільними громадянами, в тому числі науковцями. Через це проведення соціологічних досліджень стало неможливим. Крім того, в умовах безперервних військових конфліктів випускники вищих навчальних закладів були змушені воювати, а не займатися наукою. Вчені не мали права на об'єктивні дослідження, результати яких мали відповідати політичним інтересам влади. Партія Баас встановила численні заборони і обмеження стосовно політичного і громадського життя. За таких умов соціологи (і не лише вони) виїхали з Іраку в арабські країни і країни Заходу.

У середині 70-х рр. в іракському Курдистані, під час відкриття університету Сулейманії, було створено кафедру соціології. Завідував кафедрою в той період Д. Кахтан Дльнасрі, пізніше – Д. Абдуль Нассар, Д. Абдуль Бакі Хайдарі, Нурі Гарзані та інші [12].

Метою колективу кафедри було:

- створення соціології, заснованій на емпіричних дослідженнях;
- вивчення суспільства взагалі і курдського зокрема;
- діагностика соціальних проблем і пошук шляхів їхнього розв'язання;
- участь у плануванні соціального розвитку;
- структурування роботи державних установ;
- допомога державному управлінню на основі результатів досліджень [13].

Проте реалізація цих завдань в умовах режиму Баас була неможливою з означених вище причин.

Відзначимо той факт, що при створенні кафедри соціології, в її складі практично не було курдів, тому що уряд Іраку не мав бажання допускати курдів до наукової діяльності. Курдські проблеми не були предметом дослідження соціології.

Розглянемо другий етап розвитку соціології в Курдистані (1991 – 2000 рр.). В 1991 р. війна в Перській затоці (між урядом Іраку та державами на чолі зі США) призвела до послаблення іракської армії і проблем з управлінням в усіх районах Іраку. В провінції Курдистан розпочалося повстання курдів, що привело до звільнення багатьох курдських районів. Почався третій період розвитку Курдистану, коли курди стали вільними. Під час економічної блокади Іраку Курдистан опинився у подвійній блокаді, тому що уряд застосував до нього економічне ембарго. З'явилися проблеми і всередині Курдистану, пов'язані з протистоянням Демократичної партії Курдистану і

Патріотичного союзу Курдистану, що призвело до розколу, насильства і тиранії. Багато викладачів загинуло, багато емігрували в інші країни. В цей період університети опинилися під владою політичних партій.

У 1996 р. війна закінчилася, проте суспільство так само було розділене на дві частини. В цей час нове покоління науковців стало перейматися соціальними проблемами і шляхами їх розв'язання: з'явилися перші публікації, пов'язані з ними, перші телепрограми і навіть театральні вистави. В цей період було створено групу Рахальд, до якої ввійшли представники курдської інтелектуальної еліти, що проживали в Європі: Бахтіяр Алі, Маріван Урія Каня, Арас Фаттах, Ребвар Севелі та Рафік Фарук. У своїх дослідженнях члени групи Рахальд використовували сучасні досягнення філософії і соціології. Марівана Урія Каня та Араса Фаттаха прийнято вважати першими курдськими соціологами. Вони відіграли важливу роль у становленні курдської соціології і сьогодні їхній вплив на курдських студентів величезний. Тепер молодь має наукові уявлення про соціальні процеси, активно вивчає сучасні теорії західних соціологів.

Незважаючи ні на що, влада намагалася монополізувати право на знання. Але курдські студенти і науковці поверталися на батьківщину зі США, європейських та російських університетів, маючи магістерські та докторські ступені. Своє завдання вони вбачали в розвитку соціології Курдистану, активізації наукової діяльності кафедри соціології, створенні нових прогресивних навчальних програм для студентів (Д. Фуад Ахмед Кадір, Д. Девід Юхана та інші).

Другий етап розвитку соціології в Курдистані відзначений створенням інформаційно-культурних центрів (Сардом, Мукрян, Арас, Галавеж та ін.), що займалися питаннями культурного розвитку, створювали книги з різних галузей знання, в тому числі й соціології.

Третій етап розвитку соціології в Курдистані розпочався з 2000 р. Це найбільш активна фаза розвитку соціології в Курдистані і цьому сприяє ряд факторів. Уряд, усвідомивши значення науки для розвитку суспільства, створює кафедри соціології в університетах Сулейманія, Дахук та Соран. У 2002 р. відкрито вечірній факультет соціології в університеті Салах аль-Діна. Студенти та викладачі продовжують повертатися з-за кордону, введено викладання курдською мовою. Активізувалися зовнішні зв'язки університетів: студенти навчаються в Лівані, Єгипті, Індії, Малайзії, Росії, Україні, Туреччині, Великобританії, Швеції, Франції, Німеччині, Данії, Австралії, Канаді і в США.

Суспільство відчуває потребу в знаннях, пов'язаних з питаннями становлення громадянського суспільства, тому провадяться серйозні роботи з перекладу соціологічної літератури на арабську, фарсі та англійську мови. В 2010 р. вийшла друком «Енциклопедія соціології в Іраку» (автор Д. Хамід Хашемі). Крім того, розширюються соціологічні факультети в університетах. Так, наприклад, на факультеті соціології університету Салах аль-Дін створено два відділення (денне і вечірнє).

Навчання тут розраховане на 4 курси. На кожному курсі навчається по 90 студентів, а загалом проходять підготовку 720 бакалаврів. Крім того, студенти навчаються і за програмами магістрів та аспірантів. З 1992 р. і дотепер ступені магістрів отримали 46 студентів і 6 студентів отримали ступені аспірантів [14].

На факультеті соціології університету Салах аль-Дін викладає професор Девід Юхана. Очолює вечірнє відділення доктор Сахаб Ахмед Наджар, а денне відділення – Тахер Хиссоу Зірабі. Провідними викладачами факультету є Д. Рашад Міран, Д. Абдул Хамід, Абдулла Д. Абдулла Хуршид, Д. Хрзані Нурі, Д. Мохаммед Хусейн, Д. Фуад Ахмед Кадір, Д. Сулайем Пітер Еліас, М. Ако та інші. Серед викладачів є також жінки: Хатау Карім Хадр, Надя Омар Какасур та інші. Кафедра веде підготовку аспірантів, що свідчить про активний розвиток соціології в Курдистані. Також в університеті Салах аль-Дін навчається 14 аспірантів та 12 магістрантів-соціологів. Слід зазначити, що з моменту створення кафедри соціології в університеті Салах аль-Дін 1415 студентів отримали ступінь бакалавра.

У Курдистані є об'єднання соціологів, вони видають соціологічний журнал. Також в міністерстві культури є журнал під назвою «Караван», в якому є розділ, присвячений соціології. На даному етапі є багато соціологічної літератури, в тому числі перекладеної і оригінальної.

Поряд з цим розвиток соціології в Курдистані має і ряд проблем. Вивчення методології проходить за старими канонами, що негативно впливає на розвиток соціології в цілому і на результативність соціологічних досліджень.

Влада монополізувала право на розподіл місць в аспірантурі, що позбавляє можливості навчатися тих, хто щиро прагне знань і розвитку соціології.

Ряд вчених вважає, що західна методологія досліджень не може бути використана в Іраку. Це безперечно гальмує розвиток науки. Прагнення створити власні методи соціологічних досліджень позбавляє можливості отримувати точну і об'єктивну інформацію [16]. Коментуючи цей пункт, зазначимо, що деякі відмінності курдського та іракського соціуму дійсно існують, але є й ціла низка подібних рис і компонентів.

Уряд Курдистану не використовує на практиці результати соціологічних досліджень. Тому можна припустити, що цей уряд не зацікавлений у їхньому проведенні, а це негативно відображається на розвитку соціології.

Курдські вчені-соціологи невідомі світовому науковому співтовариству і навіть сьогодні мають проблеми з встановленням зв'язків зі своїми колегами в інших країнах.

Ми можемо зробити такі висновки. Курдське суспільство має давню історію, але й сьогодні держави курдів не існує – лише курдська

частина Іраку має федеральний уряд і свободу. Соціологія Курдистану – молода наука, що пройшла в своєму розвитку три етапи. Сьогодні вона має кваліфікованих вчених, що проводять важливі для Курдистану дослідження. На факультетах соціології навчаються студенти, магістранти і аспіранти. Загалом, соціологічна наука в Курдистані має значні перспективи розвитку.

Література

1. **Asatrian G.**, Prolegomena to the Study of the Kurds, Iran and the Caucasus, Vol.13, pp.1-58, 2009. 2. **Історія курдів** [Електронний ресурс]: <http://www.mriraq.com> 11-02-09. 3.

- جكرخوين .تاريخ كردستان/ ج1/ المترجم: خالص مسور. بيروت - لبنان 1996/7/1000
<http://book.kurdefrin.com/book-36.html>

4- نفس مصدر.

4. [Електронний ресурс]: <http://derik.hotgoo.net>, 20-07-2007

5. [Електронний ресурс]: <http://www.zagros.org>, 23-11-2010.

7. جكرخوين .نفس مصدر.

8. [Електронний ресурс]: <http://www.joshuaproject.net>

9- د. حميد الهاشمي، موسوعة علم الاجتماع في العراق، www.ulum.nl، 2010-11-10

10- حميد المطبوعي، علي الوردي: صوت الحقيقة - مفكر عرّف السؤال بالقوة والاستفسار بالضعف، جريدة (الزمان) – العدد 1669 ، 22 - 11 - 2003.

11- د. فالح عبد الجبار، تأملات في رحلة معرفية .علي الوردي وعلم الاجتماع، جريدة المدى، 2008-05-28.

12- د. حميد الهاشمي، نفس مصدر.

13- ربيّيربي بشّشي كؤمةلناسي زانكؤي سةلاحدين ، ل6، 2010-2011

14- هةمان سةرضاوة ، ل19.

15- هةمان سةرضاوة ، ل28-31.

16- بؤ ئةؤوي زيائر بزانيت سةيري: دةقي ديمانهي حةميد مةتيةعي لةطئل عةلي وةردي بكة، وةرطيراني: زيرةك عةبدوللا، رؤذنامهي ئرس، سالي 2008.

* **Алі Хусейн Абдель Галіль Варді** (1913 – 1995), найважливіші роботи: – профілі соціальної історії сучасного Іраку, шість частин у 12 книгах.

** **Партія арабського соціалістичного відродження** (заснована в 1946 р. в Сирії). Була правлячою партією Іраку з 17 липня 1968 р. до падіння Багдаду.

Зірак Абдулла Карім. Соціологія в Курдистані

Статтю присвячено розгляду розвитку соціології в іракському Курдистані в контексті історії курдів. Використовуючи історичний, аналітичний і описовий методи дослідження, автор виділяє етапи

розвитку курдської соціології та їхню специфіку. В статті подано фактичну інформацію про стан та основні напрями розвитку соціології в Курдистані.

Ключові слова: Курдистан, курдська соціологія, навчальний план соціолога, партія Баас.

Зирак Абдулла Карим. Социология в Курдистане

Статья посвящена освещению развития социологии в иракском Курдистане в контексте истории курдов. Используя исторический, аналитический и описательный методы исследования, автор выделяет этапы развития курдской социологии и их специфику. В статье представлена фактическая информация о состоянии и основных направлениях развития социологии в Курдистане.

Ключевые слова: Курдистан, курдская социология, учебный план социолога, партия Баас.

Zirak Abdullah Karim. Sociology in Kurdistan

The article is dedicated to throwing light on the development of sociology in Kurdistan of Iraq in the context of Kurd history. Using the historical, analytical and descriptive methods, the author picks out the stages of Kurd sociology development and its specific character. The article provides the facts about state and main tendencies of development of sociology in Kurdistan.

Keywords: Kurdistan, Kurd sociology, educational plan of sociologist, Baath party

ПОВІДОМЛЕННЯ

ВИСТУПИ НА ДРУГІЙ МІЖНАРОДНІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ «ДРУГИЙ МОДЕРН І ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСЬ» (Луганськ, 24 – 25 червня 2010 р.)

У цьому розділі ми друкуємо виступи на конференції, які не були опубліковані в попередніх числах нашого часопису. Вони мають дискусійний характер і не завжди відповідають позиції редколегії.

УДК 316.74 : 2

Священик Олексій Слюсаренко

РЕЛІГІЯ ТА НАУКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ (ВІТАЛЬНЕ СЛОВО)

Вельмишановний пане Голово, пані і панове, брати і сестри! За дорученням Луганського єпархіального управління Української Православної Церкви Московського Патріархату вітаю учасників II Міжнародної наукової конференції "Другий модерн та перспективи України, Росії та Білорусі".

Слава Богу, що ми живемо в той час, коли присутність священика на науковому форумі вже мало кого дивує. Православна Церква ніколи не ставилася вороже до справжньої науки. Митрополит Московський Філарет (Дроздов) говорив: «Віра Христова не у ворожнечі зі справжнім знанням, тому що не в союзі з неуцтвом» [1]. Об'єктом нашої критики було і залишається псевдонаукове знання. Під маскою науки сьогодні можна знайти все що завгодно: від сайєнтологічної секти до шахрая Грабового. В протистоянні цим соціально небезпечним явищам Церква і наука – природні союзники.

Однією з характеристик суспільства Другого модерну є зростання впливу інформаційних технологій, комп'ютерної і телекомунікаційної техніки. Зрозуміло, це дає сучасній людині небачені до цього часу можливості. І Православна Церква сама охоче користується цими досягненнями. Інтернет наповнений православними сайтами, віруючі мають можливість постійного спілкування, незалежно від того, в якій точці планети вони знаходяться. Телебачення працює цілодобово, ефір насичений каналами на будь-який смак.

Але ось дуже симптоматична закономірність: розвиток візуальних можливостей людства супроводжується і таким же стрімким розповсюдженням духовної сліпоти. Ми маємо можливість бачити

наддалекі зірки та планети, завдяки ТБ і комп'ютерам ми бачимо будь-яку точку Землі. Ми бачимо злочини в момент їх скоєння (11.09.01, Нью-Йорк.), стаємо очевидцями катастроф (Конкорд в Парижі). Нам пропонується побачити навіть те, чого бачити не треба, а інколи і гидко («За склом»). І ось озброєні надсучасною оптикою і засобами телекомунікації, ми залишаємося сліпими стосовно істини, правди, своїх ближніх. Саме тому на наших телеекранах так мало правди і так багато брехні. Добре бути багатоочитим ангелом і згубно – рабом видовищ.

«Око – то світильник для тіла. Тож як око твоє буде здорове, то й усе тіло твоє буде світле. А коли б твоє око лихе буде, то й усе тіло твоє буде темне» (Мф.6.22-23). Це фрагмент з Проповіді на горі. Від того, наскільки чистим буде наше око, залежить, як ми скористуємося нашими можливостями – на благо суспільства чи на шкоду.

Ентоні Гідденс, якому ми зобов'язані назвою нинішньої конференції, як і більшість інтелектуальної еліти Заходу, вбачає у Євросоюзі модель майбутнього глобального суспільства. Політичним керівництвом України євроінтеграція оголошена стратегічним курсом нашої держави. В очах обивателя Європа стала ледь не земним Раєм...

Один з засновників сучасної науки – Р.Декарт заповідав нам здоровий скептицизм стосовно усіх явищ світу: *De omnibus dubitandum est*. В цьому сенсі ми не можемо не помічати того помилкового уявлення про свободу, яке розповсюдилося у Європі. Свобода трактується абсолютно пелагіанськи, як формальна можливість вибору. Церква закликає повернутися до святовітцівського тлумачення свободи: справжньою свободою є та, що в Істині. Так думав бл. Августин, один з тих, хто стояв біля витоків сучасної Європи. Він, а не Пелагій, – засновник Європейської культури. Реабілітуючи содомію під приводом свободи, європейські країни самовбивчо відмовляються від власної традиції. Взимку 2006 р. в Берліні відбулася зустріч мерів чотирьох європейських столиць: Парижа, Лондона, Берліна та Москви. Під час цих переговорів мер Лондона Кен Лівінгстон піддав критиці Ю. М. Лужкова за його відмову надати московським геям можливість провести свій парад в центрі російської столиці. Заяву Лівінгстона підтримали і мери Парижа та Берліна, самі відкриті гомосексуалісти. На жаль в цьому питанні ми приречені в сучасній Європі на нерозуміння. У Великій Британії сьогодні уникають вживати слово Christmas. Замість нього вводиться неологізм Xmas. Три чверті британських підприємств і організацій заборонили своїм співробітникам розміщувати на робочих місцях різдвяні прикраси [2]. Це - свобода? На нашу думку – це хибна інтерпретація прав людини. Нині в Європі торжествує софістична ідея Протагора: «людина є мірою усіх речей». Але як довів славний Сократ, шлях від людини як міри усіх речей, до тварини як міри всіх речей – дуже короткий. Людина, вражена гріхом, потребує трансцендентних етичних цінностей.

На виклик глобалізму наші країни повинні відповісти власним проектом, який дозволить нам зберегти свою культуру в умовах всесвітнього кризи. Восени минулого року Святіший Патріарх Кирилл нагадав усім нам, що Україна, Росія та Білорусія складають ядро «Руського світу». «Церква, – говорив він в стінах МДУ, – називається Руською не за етнічною ознакою. Це найменування вказує на те, що Руська Православна Церква виконує пастирську місію серед народів, які приймають руську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності, або, у всякому випадку, як її суттєву частину» [3].

В ХХ сторіччі єдність Руського світу було похитнуто. Слов'янська трагедія 1991 р. привела до того, що між нашими народами пройшов нещасливий кордон. І нині існують сили, які зацікавлені в тому, щоб ентропійні процеси продовжувалися і щоб саме поняття «Руський світ» було дискредитовано. Дуже хочеться сподіватися, що наукові форуми, подібні вашому, зроблять наші народи більш близькими.

Ми покликані знову усвідомити свою причетність до Руської Землі. І Православна Церква буде усіма силами сприяти «збереженню руського народу», висловлюючись словами Олександра Солженіцина.

Бажаю вам плідної і взаємно збагачуючої роботи. Дякую за увагу. Бережи вас Господь.

Література

1. Цит. по: **Основы социальной концепции РПЦ**, 14.1 2. **Британские работодатели запрещают елку**// http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/uk/newsid_6210000/6210334.stm 3. **Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира**// www.patriarchia.ru/db/text/928446.html

УДК 327.5(5+6)

Рашидов С.Ф.

ДЖЕРЕЛА І ПРИЧИНИ КОНФЛІКТІВ В ІСЛАМСЬКОМУ СВІТІ

В якості вітального слова хотілось би подякувати організаторів за запрошення взяти участь в конференції, яка стала вже традиційною і, сподіваюся, що цю традицію буде продовжено. Висловлюю впевненість, що конференція зробить вагомий внесок в об'єднання зусиль тих, хто відчуває гостру тривогу за процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві. Бажаю всім учасникам конференції успіхів в їх науковій діяльності, розвитку тієї тематики досліджень, яку ви для себе обрали у кращих соціологічних, філософських, культурологічних та інших наукових традиціях. Плідної роботи і всього самого доброго!

Мабуть Гегель поквапився, коли в лекціях з філософії історії в XIX сторіччі твердив: «...Іслам вже давно зійшов з всесвітньо-історичної арени і знову повернувся до східного спокою і нерухомості» [1, с.377]. Іслам, що вабить і лякає - повсюди. Ми щодня чуємо зі ЗМІ щось про релігійний, політичний чи соціальний аспекти релігії мусульман. Сучасний світ сповнений конфліктів та суперечностей: між політичними, економічними і фінансовими системами. Конфлікти і суперечності спостерігаються і в самих релігійних системах і конфесіях.

Сучасні гуманітарні дослідники більше пишуть про зовнішні загрози для мусульманської цивілізації у вигляді глобалізації та ліберальних цінностей.

В даному виступі я зупинюся на джерелах суперечностей та конфліктів усередині ісламської цивілізації. Незаперечним є факт відсутності внутрішньої цивілізаційної солідарності в ісламському світі. Наведемо деякі аргументи на користь даної тези:

а) конфлікти, в том числі й збройні, між мусульманами в сучасному світі (Афганістан, Ірак, Пакистан, Сомалі та ін.);

б) відсутність єдиної позиції мусульманських країн та їх урядами з тих чи інших проблем, що стосуються проблем ісламу;

в) конфлікти, що породжуються неспівпадінням етнічної та ісламської ідентичностей;

г) існування великої кількості конфесій та сект в ісламі з конфліктуєчими релігійно-теоретичними конструкціями;

д) відсутність об'єднуючої держави-лідера в мусульманському світі;

е) конфлікти інтересів геополітичного характеру. Якщо вірити публікаціям Wikileaks, то король Саудівської Аравії Абдалла просив США здійснити збройний напад на Іран (Правда, пізніше Ахмадинежад був запрошений королем Саудії здійснити хадж).

Причини цих конфліктів та суперечностей, на наш погляд, закладені в джерелах самої мусульманської релігії. **По-перше**, пророк Мухаммед ясно не сказав, хто після нього мусить успадкувати владу. І не зійшло на нього одкровення з цього приводу. Мусульманські династії воювали між собою не через спосіб спасіння, а за владу. Головним було питання: хто повинен бути халіфом – нащадки Алі або будь-які інші обрані люди? Це стало причиною поділу мусульман на дві головні течії - сунітів та шіїтів. І той, і інший напрямок наводить аргументи (у вигляді хадисів) та вважає, що істина належить виключно йому. Тому, на наш погляд, міжконфесійний діалог в межах ісламу в принципі є неможливим (не говорячи вже про міжрелігійний). **По-друге**, невизначений, дуже часто суперечливий характер тексту Корану, його перекладів та тлумачень. Якщо подивитися переклади Крачковського, Кулієва, Османова, Порохової, то зміст аятів у кожному випадку інколи має абсолютно протилежний смисл. Тому, не в тероризмі винен іслам, - пише Кураєв в своїй книзі «Як ставитися до ісламу після Беслану», - а в тому,

що недостатньо сильно захищає свою святиню – Коран – від фанатичних перетлумачень [2, с.30].

Вирвані з контексту Корану висловлювання часто стають ідеологічною основою екстремістських угруповань. Простір для толерантного ставлення до іншої точки зору звужується або повністю нівелюється. Та й сама ісламська суспільна думка не турбує себе внутрішньою критикою та встановленням толерантного дискурсу. Мусульманські богослови на дух не переносять внутрішню критику. «Ідеал ісламу - воїн, а не книжник», - писав М. Вебер[3, с.399].

Погоджуюся з припущенням, що іслам потрібно втягнути у інтелектуальний діалог (До речі в Корані є низка положень, що припускають діалог з іншими релігіями та конфесіями. Ось тільки один вірш: «Ми увірували в те, що даровано з гори вам і даровано з гори нам. Наш Бог і Ваш Бог єдиний і ми йому коримось») (Коран, 29:46). Але і тут є складнощі.

По-перше, в сучасному інтелектуальному дискурсі Заходу одиниці вчених, які намагаються втягнути іслам в інтелектуальний діалог.

По-друге, наскільки є можливим діалог, якщо величезна кількість інтелектуалів немусульман упереджено ставляться і пишуть про іслам. Багато хто вважають, що праця Гатінгтона «Зіткнення цивілізацій» має провокаційний характер. Складається враження, що на Заході розвивається параноя з приводу ісламу – «загрози християнської цивілізації». Саме симпатії до Ізраїлю, на нашу думку, примусили С. Кримського, Г. Мірського, Г. Померанца, В. Новодворську вважати вторгнення до Іраку благом. Новодворська зовсім недавно заявила, що «арабський світ, широкий географічно, але вузький морально та інтелектуально»[4]. Олена Боннэр б'є тревогу з приводу долі полоненого ізраїльського солдата Гелада Шаліта і засуджує правозахисні організації за бездіяльність, але жодного слова про «Флотилію свободи», про «Литий свинець» з фосфорними бомбами, про Сектор Газа як концтабір, де не вистачає лише газових камер[5].

Таким чином, однозначно можна твердити, що витoki суперечностей та конфліктів в сучасному ісламі значною мірою обумовлені особливостями релігійних текстів мусульманської релігії – Корану та хадисів. Мусульмани повинні навчитися толерантному ставленню до різних течій в ісламі. Можливо, це шлях попередження конфліктів з іншими релігійними системами та цивілізаціями.

Література

1. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии. – СПб.: Наука, 1993. – 479 с. 2. Дякон Андрей Кураев. Как относится к исламу после Беслана. – М.: Изд-во «Мрежа», 2004. – 127 с. 3. Вебер М. Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександра Погорілого. – К.: Основи, 1998. – 534 с. 4. Валерия Новодворская. Европа и евреи // <http://www.jerusalem-korczak->

home.com/np/rus/09/np164.html 5. Боннэр Е. Гилад Шалит и Женевские конвенции //http://www.grani.ru/blogs/free/entries/181154.html

УДК 338.45

Сурова Н. Ю.

МІЖНАРОДНА ШКОЛА РУСИСТИКИ ЯК ІНСТРУМЕНТ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Міжнародна освітня школа вивчення російської мови – русистики є інноваційною розробкою для Росії. Це – унікальний проект з відкритою системою навчання іноземних громадян зі спрощеним механізмом подачі документів, адаптованих до сучасних умов міжнародного співробітництва. Вивчення мови – це один із способів міжкультурної комунікації, що сприяє формуванню позитивного іміджу країни.

Проект Міжнародної школи русистики спрямований на студентів і аспірантів, що вивчають російську мову, на представників російської діаспори за кордоном, а також на зацікавлених осіб, яким необхідна практика у мовному середовищі.

Міжнародна школа русистики не має на увазі відбір слухачів за певними параметрами і вимогами. Необхідна лише відсутність російського громадянства й особиста зацікавленість слухача.

Одна з кращих літніх шкіл розташована в Україні. Навчання в Міжнародній школі українстики (МШУ) [1, с. 24 – 27] побудовано на поєднанні навчання української мови, літератури, історії, культури й літнього відпочинку з численними екскурсіями й більшою кількістю вільного часу для самостійного вивчення міста, спілкування. Ця літня школа працює щорічно у Львові й Києві, а також у Німеччині. Більшість слухачів літньої школи не мають українського коріння. В 2010 р. разом зі мною її відвідали представники десяти країн: Росії, Польщі, Чехії, Туреччини, Сербії, Боснії, Наддністрянщини, Німеччини, Італії й Австрії. У МШУ мені довелося поспілкуватися зі студентами й викладачами різних європейських університетів, де вивчається східна славістика. Росії необхідно врахувати досвід України в створенні міжнародних освітніх шкіл.

Реалізація проекту «Міжнародна школа русистики» буде сприяти:

- розвитку російської мови в інших країнах як серед представників діаспори, так і серед представників інших національностей,
- популяризації Росії у світі, формуванню позитивного уявлення про Росію в іноземних громадян,
- побудові толерантних відносин у суспільстві, профілактиці русофобії, підтримці молодіжних ініціатив в галузі

міжнаціонального й міжкультурного співробітництва.

Можна виділити кілька адресних груп, на які спрямовано цей проект:

- молодь;
- партнери – громадські організації, у тому числі національно-культурні;
- засоби масової інформації як російські, так і зарубіжні;
- державні структури, регіональні органи влади;
- комерційні компанії-спонсори;
- російська й міжнародна філологічна громадськість.

Мета проекту: створення регулярних освітніх заходів для іноземних громадян, об'єднаних єдиним терміном «Міжнародна школа русистики».

Завдання проекту:

- 1) створення Міжнародної школи русистики, як літньої наукової сесії;
- 2) проведення освітніх і культурних заходів у рамках Міжнародної школи русистики;
- 3) залучення громадських організацій, бізнесу й влади до діяльності Міжнародної школи русистики;
- 4) підтримка молодіжних ініціатив у сфері міжнаціонального й міжкультурного співробітництва;
- 5) подальший розвиток освітньої й культурної програми з урахуванням досвіду проведення літніх сесій Міжнародної школи русистики;
- 6) використання досвіду Міжнародної школи русистики в російських вищих навчальних закладах;
- 7) розробка рекомендацій для подальшого розвитку Міжнародної школи русистики й проведення літніх сесій школи в пілотних регіонах країни.

Для реалізації проекту необхідно вжити заходів щодо підбору групи грамотних викладачів і складання плану навчання іноземців, залежно від рівня знання російської мови, створенню сприятливого середовища для навчання й спілкування, організації дозвілля, конференцій, культурних заходів для слухачів школи, екскурсій.

Крім того, необхідно внести до списку завдань підтримку громадянських ініціатив для участі молоді у встановленні й розвитку всебічних ділових і етнокультурних зв'язків між представниками різних національностей, віросповідань, країн.

Одним з основних завдань є задоволення потреб громадян Європи у вивченні російської мови, прилученні до культури Росії.

Необхідно відзначити бажання представників російської діаспори за кордоном (російські громади великих міст України, Польщі, Німеччини, Чехії), які також вважають за необхідне взяти участь у даному освітньому проекті, щоб виключити можливість втрати культурних зв'язків з історичною батьківщиною.

Програма реалізації проекту:

- Створення Міжнародної школи русистики;
- Розробка концепції формування Міжнародної школи русистики для створення найбільш сприятливих умов навчання й культурної освіти іноземних громадян;
- Підготовка й розсилка офіційних запрошень представникам російських діаспор, об'єднань, зарубіжних вишів, де вивчають славістику й русистику;
- Підготовка до випуску щотижневої газети на період сесії школи русистики, у якій кожний слухач зможе опублікувати свою статтю, відгук, пропозиції щодо діяльності школи, створення електронного варіанта газети в Інтернеті;
- Підбір викладачів, обслуговуючого персоналу, керівників і кураторів для роботи в МШР з відповідною кваліфікацією;
- Розробка й видання інформаційних буклетів, листівок про Міжнародну школу русистики (далі МШР), створення офіційного сайту МШР;
- Розробка й видання допоміжних навчальних посібників для навчання іноземців у школі;
- Розробка й видання туристичних путівників для тих, хто після наукової сесії захоче продовжити знайомство з Росією самостійно;
- Підготовка до прийому гостей зі школи (підготовка гуртожитків, аудиторій, організація харчування, складання плану екскурсій, поїздок і заходів для слухачів МШР);
- Прийом слухачів, розміщення їх у кімнатах гуртожитків (або при бажанні за доплату в готелях або на знімних квартирах);
- Урочисте відкриття першої сесії Міжнародної школи русистики;
- Проведення занять з російської мови, етнографії, літератури, іконографії, краєзнавству;
- Проведення екскурсій по місту;
- Розробка й друкування пам'ятних альбомів про першу сесію МШР;
- Тестування слухачів школи;
- Урочисте закриття МШР;
- Вручення сертифікатів, дипломів, пам'ятних подарунків для слухачів школи;
- Від'їзд слухачів;
- Аналіз ефективності МШР;
- Постановка питання пролонгації проекту, складання звітів про результати проведення сесії школи.

Реалізація такого проекту буде сприяти розвитку й зміцненню російської мови, задоволенню потреб іноземних громадян у вивченні російської мови, розвитку й зміцненню культурних традицій російського народу серед представників діаспор і національних об'єднань за рубежом,

формуванню позитивного уявлення про Росію в іноземних громадян, побудові толерантних відносин у суспільстві, профілактиці русофобії, підтримці молодіжних ініціатив у сфері міжнаціонального й міжкультурного співробітництва.

Література

1. Бычков С. В. Международные языковые школы как форма российской интеграции в мировое пространство туристической индустрии / С. В. Бычков // Материалы Первой междунар. науч. – практ. конференции. «Глобализация и туризм: проблемы взаимодействия». – Саратов, 2010.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Віхров Максим Миколайович** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
2. **Гераськов Сергій Вадимович** – магістр релігієзнавства, асистент кафедри соціальної роботи Державного університету інформатики і штучного інтелекту (м. Донецьк).
3. **Живілова Маргарита Сергіївна** – магістрант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
4. **Зірак Абдулла Карім** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
5. **Ємець Ірина Олександрівна** – асистент кафедри філософії та соціології Макіївського економіко-гуманітарного інституту.
6. **Єнін Максим Наїмович** – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
7. **Калініна Катерина Михайлівна** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
8. **Кононов Ілля Федорович** – доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
9. **Ларіна Катерина Олегівна** – аспірант Саратовського державного технічного університету.
10. **Лебідь Лілія Іванівна** – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
11. **Мотунова Інна Геннадіївна** – магістрант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
12. **Нікіфоров Андрій Ростиславович** – кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук та міжнародних відносин Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського (м. Сімферополь).
13. **Петренко Ольга Сергіївна** – магістрант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
14. **Рашидов Сейфулла Фейзуллайович** – кандидат філософських наук, доцент Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, голова мусульманської громади м. Луганська.
15. **Рознатовський Ігор Валерійович** – асистент кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

16. **Священик Олексій Слюсаренко** – клірик храму святих мучеників та сповідників Гурия, Самона і Авіла, м.Луганськ, аспірант Православного Свято-Тихонівського гуманітарного університету в Москві.
17. **Сулова Надія Юрївна** – кандидат економічних наук, доцент Інституту розвитку бізнесу та стратегій Саратовського державного технічного університету.
18. **Уколова Аліна Анатоліївна** – аспірант кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
19. **Хобта Світлана Вікторівна** – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.
20. **Чантурія Анжеліка Володимирівна** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії та соціології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(соціологічні науки)

Відповідальний за випуск:
д. с. н., проф. **Кононов І. Ф.**

Технічне редагування та коректура
Ступницька Н. П.

Здано до склад. 21.12.2010 р. Підп. до друку 21.01.2011 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 24,76. Наклад 200 прим. Зам. № 10.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.